MAGYAR ZSIDÓSÁG A DIKTATÚRÁBAN

NOVÁK ATTILA

Ideológia és önazonosság

Az 1953-as budapesti cionista per

NEB
NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA

NOVÁK ATTILA

Ideológia és önazonosság

Az 1953-as budapesti cionista per

Nemzeti Emlékezet Bizottsága
Budapest, 2020

MAGYAR ZSIDÓSÁG A DIKTATÚRÁBAN

Sorozatszerkesztő: Máthé Áron

Lektorálta: Gyarmati György, Haraszti György

© NEB Hivatala, 2020
© Novák Attila, 2020

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója
A kiadványt gondozta: Czókos Gergely
Korrektor: Máté Tóth Zsuzsánna
Könyvterv: Varga Júlia
Nyomta: Séd Nyomda Kft.

ISSN 2677-0938
ISBN 978-615-5656-29-3

Tartalom

Bevezető 7

A cionizmus Magyarországon a kezdetektől 1949-ig 11

A cionizmus Magyarországon a mozgalom 1949-es feloszlatása után 21

A történet szereplői: Engländer Tibor és társai 57

Az „illegális" cionista mozgalom története az állambiztonsági iratok tükrében 65

Cionisták mozgalmi élete a diktatúra árnyékában 109

Mozgalmi ideológia és programalkotás 117

Őrizetben 133

A perek 155

Életutak az ítéletek után 179

Zárszó 185

Fogalomtár 189

Források és irodalom 199

Bevezető

Az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) Budapesti Osztálya 1953. január 29-én őrizetbe vette Engländer Tibort. Másnap letartóztatták Forgács Jánost, Fényes Istvánt és Radó Miklóst, majd február 26-án Kovácsi Editet, Pollák Tibort és Schmelzer Kornélt. Schmelzer Kornél kivételével – aki a Bnei Akiva vallásos cionista ifjúsági szervezetet vezette[1] – a letartóztatottak a baloldali Hasomer Hacair cionista szervezet vezetőségi tagjai vagy vezető munkatársai voltak.[2]

Az említetteken kívül január 30-án Steiner Júliát, az izraeli követség már 1952 őszén az ÁVH látókörébe került telefonkezelőjét, június 5-én pedig az Engländerék letartóztatása után a sómér[3] mozgalmat vezető Signer Juditot is őrizetbe vették, ám őket külön eljárásban ítélték el – vagyis 1953-ban nem egyetlen cionistákat érintő pert rendeztek Magyarországon. Signerrel a sómér mozgalomra mértek végső csapást, míg Steiner Júlia esetében az izraeli követség és főként az ott dolgozó Joszef Walter kulturális attasé ellen gyűjtöttek „adatokat", terhelő „bizonyítékokat". Engländerék ügye volt ugyanakkor az egyetlen eljárás, amely egy pontosan körülhatárolható mozgalmi csoportot érin-

1 Meg kell jegyeznünk, hogy a Bnei Akiva vallásos cionista ifjúsági szervezet volt, míg a Mizrahi a felnőtt szervezetük – az 1949 előtti időkben. Schmelzerék magukat – joggal – nem mizrahistáknak tartották, hanem a Bnei Akiva tagjainak, bár a Hasomer Hacair tagjai vallomásaikban nem hivatkoztak erre a különbségtételre.

2 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták; ÁBTL 3.1.9. V-108606/1–4. Engländer Tibor és társai.

3 A Hasomer Hacair rövidítése. Ezt a szót használták a szervezet tagjainak megnevezésére is.

tett, igaz, ideológiai-politikai értelemben kétfélét, hiszen a pernek volt vallásos cionista vádlottja is. Bár Signer Judit és ügye számos ponton kapcsolódott a sómér mozgalomhoz (így Engländerékhez), személyét a Budapesti Megyei Bíróság külön kezelte. Signert 1953. augusztus 28-án felmentették a vádak alól, majd szabadon bocsátották.[4]

Az elítéltek többsége a zsidó középosztály szegényebb rétegeiből került ki, talán csak Fényes István és Schmelzer Kornél jelentettek kivételt.[5] A letartóztatások egy közel kétéves megfigyeléssorozatot zártak le, és mint a drámákban, itt is tetten érhető volt a tetőpont: a vezetők őrizetbe vétele és a mozgalom szétverése érett szervezkedési helyzetben, több kisebb-nagyobb válság után, a legfelső vezetésbe befurakodó állambiztonsági ügynök lelepleződését követően következett be.

A fiatalok közül később – ahogy arra a munka végén még visszatérünk – többen komoly karriert futottak be Magyarországon és/vagy külföldön.

Az ügy – bár illeszkedik a kommunista államhatalom egyházakkal és meghatározott társadalmi csoportokkal szembeni elnyomássorozatába – több szempontból is különleges volt. A letartóztatottak többsége erősen baloldali, a kommunista rendszerrel rokonszenvező, a holokauszt tragédiáját túlélt, a budapesti VII. kerületben lakó zsidó fiatal volt. Baloldaliságuk (ez elsősorban a Hasomer Hacair esetében volt megfigyelhető) annyira meghatározta magatartásukat, hogy még saját izraeli anyapártjukat is kritizálták, mivel az szerintük nem állt ki kellő eréllyel a Szovjetunió és a „népi demokráciák" mellett. Ez az ideológiai vonás Schmelzer Kornél és a vallásos cionisták esetében nem volt megfigyelhető, ugyanakkor velük kapcsolatban is érzékelhető volt

4 ÁBTL 3.1.9. V-112014. A Budapesti Megyei Bíróság ítélete. B.II.002392/1953-8. sz. Budapest, 1953. augusztus 28.

5 A későbbiekben részletesen elemezni fogjuk a tagok társadalmi helyzetét.

a törekvés az államhatalommal való direkt összeütközés kerülésére, amelyet a rezsim elnyomó és bosszúálló jellegét tekintve csakis megértéssel fogadhatunk. A szervezkedés, a pártállamtól, annak hivatalos ideológiájától elkülönült önálló létezés és gondolkodás önmagában is kiváltotta a totalitariánus hatalom rosszallását. A fiatalokkal szemben foganatosított intézkedések sora megfigyelésekkel kezdődött, letartóztatásokkal folytatódott, hogy aztán a perben és az ítéletekben kulminálódjon. Célunk, hogy feltárjuk a mozgalom szerkezetét, megvilágítsuk működésének körülményeit, és a történetét hazai, illetve nemzetközi kontextusba helyezzük.

A per történetének a teljesség igényével való feldolgozása mindeddig váratott magára, a témát kizárólagos jelleggel egyetlen – rövidebb – írás, Toronyi Zsuzsa cikke tárgyalta.[6] Ugyanakkor a korral és a magyar zsidósággal foglalkozó textusok túlnyomó többsége még csak meg sem említi az 1953-as budapesti cionista pert és a sómér mozgalmat. A sztálinista–rákosista korszaknak az őrizetbe vettek cionizmusára hivatkozó letartóztatásainak és politikai tisztogatásainak árnyékában az utókor szem elől tévesztette azokat, akik valóban cionisták voltak, és akik ténylegesen ezen tevékenységük miatt kerültek a hatalom célkeresztjébe.[7]

6 Toronyi 2002.

7 Az olvasónak a cionista szervezetek és a hozzájuk kapcsolódó fogalmak közötti eligazodását megkönnyítendő, a kötet végén elhelyeztünk egy fogalomtárat. A rövidebb, néhány szavas definíciót igénylő héber szavakat magában a főszövegben, zárójeles megjegyzésekkel magyarázzuk.

A cionizmus Magyarországon a kezdetektől 1949-ig[8]

A „magyar cionizmus elsősorban csak piros-fehér-zöld lehet" – írta a Budapesten született Theodor Herzl 1903-ban Mezei Ernő zsidó származású országgyűlési képviselőnek küldött levelében, utalva ezzel az asszimilálódott magyarországi zsidóságra, amely a 20. század elején – beleértve a több mint ötven százalékukat kitevő ortodoxokat – szilárd lojalitást mutatott a magyar állam felé. Bár a zsidók többsége magyar nemzetiségűnek vallotta magát, az erdélyi Nagyszebenben már 1897 őszén megalakult az ország egyik első cionista egyesülete, a Nagyszebeni Czion Egylet. Alapítója Rónai János volt, aki az ugyanazon évben Bázelben megtartott első cionista világkongresszuson is részt vett. A szervezet a „hontalan" zsidók számára kívánt otthont biztosítani Palesztinában. Herzl többször is járt Magyarországon, és számos zsidó származású politikussal tárgyalt, hogy megnyerje őket a cionizmus eszméjének, ám próbálkozásai nem jártak sikerrel.

A magyarországi cionista egyesületek első kongresszusát 1903-ban Pozsonyban tartották, és ugyanekkor alakult meg a Magyarországi Cionista Szervezet, amelynek elnökévé Rónai Jánost választották. A magyarországi zsidók többségének felfogását tükrözve leszögezték: nem követelnek politikai-nemzetiségi jogokat, valamint nem végeznek olyan tevékenységet, amely ellentétes a zsidóság „vallásos hagyományá-

8 A fejezet alapjául egy saját korábbi tanulmányom szövegét használtam fel: Novák 2009.

val". A század első éveiben emellett létrejött a cionista főiskolások és egyetemisták szervezete, a Makkabea, amelyet 1913-ban egy másik hasonló szervezet, a Bar Kohba megalakulása követett.

A Magyarországi Cionista Szervezet 1909-ben beadványban fordult a magyar kormányhoz és az Országgyűlés tagjaihoz, amelyben arról tájékoztatta a vezető magyar politikusokat, hogy a cionista mozgalomnak Magyarországon elsősorban gazdasági, társadalmi és erkölcsi célja van. A cionisták az 1910-től kormányzó Nemzeti Munkapárt szövetségesének tartották a neológiát, hamarosan azonban kiderült, hogy a neológok minden politikai csoportosulással és mozgalommal hajlandók szövetséget kötni, amely tiszteletben tartja a hagyományos magyar–zsidó aszszimilációs (politikai) alkut. A neológia esetében megfigyelhető szövetségkeresés 1918–1919-ben kiterjedt a szociáldemokrata mozgalomra is, míg a Károlyi-kormány néhány minisztere – köztük Jászi Oszkár és Lovászy Márton – nyíltan rokonszenvezett a cionistákkal, de legalábbis világképébe beilleszthetőnek tartotta, hogy a nemzetiségi alapon való szerveződés szabadsága a zsidókra is kiterjedjen. A cionista szervezet üdvözölte a Tanácsköztársaságot, ugyanakkor a kommün vezetői nem rokonszenveztek a mozgalommal, amelyet törvényen kívül helyeztek.

Az első világháborút követő területvesztés eredményeként a magyarországi cionista mozgalom nagyrészt Budapestre, illetve a jelentős zsidó lakossággal rendelkező vidéki nagyvárosokra (Miskolc, Debrecen, Nyíregyháza, Szeged, Székesfehérvár) koncentrálódott. Ez az urbánus cionizmus – a későbbi gúnyos elnevezés szerint: „szaloncionizmus" – jellemezte a mozgalom fő irányvonalát.

1926 végén a Jewish Agency mintájára megalakult a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége, amely az összekötő kapocs szerepét játszotta cionisták és nem cionisták között. Az 1927-es év jelentős eredménye volt, hogy törvényesítették a cionista szövetség működését.

A „hivatalos" zsidóság és a cionisták viszonya a második világháború kitöréséig meglehetősen feszült volt. A cionisták elutasították

a vagyonosok anyagi presztízsén és befolyásán alapuló vezetést, és a zsidó nép egészének nevében követeltek bebocsáttatást a hatalom sáncai mögé. Mindeközben a hitközségi vezetés az asszimiláció ellenzőit, a zsidó felekezet veszélyeztetőit látta a nemzetiségi alapra helyezkedő cionistákban.

A Palesztina Hivatal a Jewish Agency közreműködésével Magyarországra is küldött a brit kormány által jóváhagyott bevándorlási engedélyeket (certifikátokat). Ezeknek a száma minden esetben két tényezőtől függött: a cionista mozgalom erejétől, illetve attól, hogy az adott országban mekkora veszélynek volt kitéve a helyi zsidóság. Magyarország kevés certifikátot kapott, és elosztásuk a cionista pártok között lezajlott viták középpontjába került. A kivándorolni szándékozók természetesen más módon is megtalálhatták az utat Palesztinába. Magyarországról az első világháború és 1938 között évente kétszázan-háromszázan vándoroltak ki (alijáztak), javarészt legálisan, majd 1935 után megkezdődött az illegális alija (alija bét) korszaka. Ez a tevékenység a második világháború alatt is folytatódott (az angolok az 1930-as évek végén adták ki a zsidó bevándorlást korlátozó *Fehér Könyv*üket), hogy aztán 1945 után már szervezetten, de az angol mandatárius hatalom által még mindig nem támogatottan folyjon tovább a kivándorlás. A helyzet csak Izrael Állam 1948-as létrejöttével változott meg számottevően.

A cionisták tevékenységét meghatározta, hogy – az ország méretéhez és a zsidóság számarányához képest is – nagyon kevesen csatlakoztak a mozgalomhoz, és szerepük minden szempontból marginális volt. Magyarországon – a trianoni országhatárokon belül – 1930-ban hozzávetőlegesen négyszázezer zsidó élt, míg a cionista mozgalom létszáma 1938-ig sohasem haladta meg a két-négyezret. Ezért ellenfeleik sem vették őket komolyan, a szélesebb közvélemény pedig csak a harmincas évek második felének hatósági zaklatásai nyomán szerzett tudomást a létezésükről.

A mozgalomban a második világháborút követően – a holokauszt és az asszimiláció megbicsaklásának következtében – jelentős létszámnövekedés volt megfigyelhető. A cionista szövetségnek az 1949. márciusi – a kommunista állampárt hatalmi nyomására bekövetkezett – feloszlatásakor hivatalosan több tízezer tagja volt.

Érdemes röviden áttekinteni a mozgalmon belül létrejött különféle áramlatokat. Az 1927-es év nem csak a cionista szövetség működésének törvényesítése miatt emlékezetes dátum – más szempontból is fordulópontot jelentett a magyarországi cionizmus történetében. Ekkor egy kis csoport már az egyik legjelentősebb marxista cionista mozgalom, a Hasomer Hacair hívének vallotta magát, és a szervezetnek vidéki csoportjai (kén) is létrejöttek. A hívek által felállított táborokban Jean Jaurès és más szocialista szerzők műveit olvasták. A taglétszám év végére elérte a kétszázötvenet, s a következő években hatszázra emelkedett. A harmincas évek elején Budapesten, a Hollán Ernő utca 14.-ben felépült a klubhelyiségük (kén-moadon), és két-két – alijára felkészítő – mezőgazdasági, valamint ipari telepet (hahsara) is létrehoztak. Az alija egyik feltétele a hahsarán való felkészülés volt.

1929-ben megindult a Hapoel Hacair szervezése, és megalakult a Poale Cion is, amely később Hanoar Haoved, majd Dror néven működött. Ezek erőteljesen baloldali szervezetek voltak.

A korban uralkodó antikommunista szemlélet nem tette lehetővé, hogy a csoportok teljesen legális keretek között működjenek, ezért a Magyar Cionista Szövetség (MCSZ) saját szakosztályaiként igyekezett azokat törvényesíteni. A Dror a szövetség ifjúsági és könyvtárszakosztályaként, a Hasomer Hacair pedig az ifjúsági kultúrszakosztályaként működött.

A baloldali cionista csoportok korán szembekerültek a magyarországi zsidóság hivatalos vezetésével, a hitközségekkel, majd a politikai hatalommal. Egyes helyekről rabbik tiltották ki őket, nem elsősorban vallásellenességük miatt, hanem annak okán, hogy a nemzeti „újjászü-

letési mozgalom" eszméje szemben állt a vallási tekintélyszemélyek által is vallott, lojalitásra épülő világképpel.

A harmincas évek elején a cionista baloldal választási szövetséget hozott létre Erec Jiszrael Haovedet néven. A koalícióra azért volt szükség, hogy nagyobb sikerrel vegyenek részt a XVII. cionista kongresszusi választásokon (Bázel, 1931). Ezek a szövetségek, amelyek Kelet-Közép-Európa más országaiban is létrejöttek, abban is egyezségre jutottak, hogy a koalícióra jutó szavazatokat melyik párt kapja meg. Magyarországon a választás a Hasomer Hacairra esett.

A fejlődés nem volt töretlen, hiszen a különféle baloldali mozgalmakat gyakran zaklatta a rendőrség. Emiatt a Hasomer Hacairt, azaz az MCSZ ifjúsági és kultúrszakosztályát 1933-ban hivatalosan fel kellett oszlatni, de a szövetség lehetővé tette a szervezet tagjainak, hogy saját felelősségükre helyi csoportokat szervezzenek.

A Hasomer Hacair köreiben az erős marxista szellemiség exkluzivitással társult, ami megkülönböztette őket a többi baloldali szervezettől. Saját nevelési rendszerük, a kisebb csoportoknak (kén) önálló vezetőségük volt. Az ország területét körzetekre (galil) osztották fel, ezeknek szintén volt irányító testületük. Az országos vezetőség szigorúan szem előtt tartotta a kollektivitás elvét. A szervezet tagjai három korosztályhoz (sichva) tartoztak: beé midbar (tizenegy–tizennégy évesek), cofe (tizennégy–tizenhat évesek) és boger (tizenhét évesek vagy idősebbek).

A magyar cionista mozgalomra nehezedő rendőri nyomás 1937 végén teljesedett ki, amikor a rendőrség előállította a Klal, a Poale Cion és a Dror hahsara tagjait. Az eset óriási botrányt keltett, a jobboldali sajtó napokig foglalkozott a cionistákkal. A cionista baloldal azonban tovább folytatta „illegális" tevékenységét. A Hasomer Hacair lakásokba húzódott vissza, az Erec Jiszrael Haovedet a cionista szövetség könyvtárszakosztályaként működött tovább.

A Hasomer Hacair a két világháború közötti években állandó kapcsolatot tartott fenn a cionista világmozgalom palesztinai központjával

és a többi kelet-európai testvérszervezettel. A magyarországi Hasomer Hacair többször is részt vett a hagyományos találkozókon, 1930-ban a csehszlovákiai Ruttkán (Vrútkyban), 1935-ben pedig Poprádon.

A sómér mozgalom a második világháború alatt megerősödött. A Magyarországra szökött sok zsidó fiatal is a soraikat gazdagította, az a tény pedig, hogy részt vettek zsidók mentésében, jelentősen hozzájárult a magyar zsidó társadalmon belüli erőteljes legitimációjukhoz. 1945 után – amikor immár törvényes keretek között fejthették ki tevékenységüket – az őket a baloldalhoz kötő szimpátiájuk, eszmei rokonságuk is segítette előretörésüket. A Hasomer Hacair tagjai a magyar cionista intézményrendszer vezető pozícióit foglalták el, és a legnagyobb zsidó segélyszervezetben, a Jointban (American Jewish Joint Distribution Committee) is kulcsposztokat szereztek meg.

A további baloldali cionista csoportok közül érdemes megemlíteni a Dror Habonimot, amelynek története 1939-ben kezdődött. Ekkor két baloldali cionista ifjúsági szervezet, a Dror és a Hehaluc Hacair egyesült, 1944 január elején pedig a Dror-Hehaluc Hacair és a Habonim lépett egységre. A szervezet 1946 februárjáig Dror Habonim néven működött, majd kettévált. Az egyik csoport megtartotta a Dror Habonim nevet, és csatlakozott az Ahdut Haavoda párthoz, míg a másik Necah Habonim néven működött tovább az Ihud Mapaj keretei között.

A palesztinai pártpolitika a magyar helyzetre is hatással volt. Palesztinában a Hasomer Hacair és a Tnua L'Ahdut Haavoda-Poale Cion (Ahdut Haavoda-Poale Cion Mozgalom) 1948 elején megalakította a Mapamot (Mifleget Poalim Meuhedet – Egyesült Munkáspárt). A fúzió – legalább részben – Magyarországon is bekövetkezett: 1948 októberében a két „marxista cionista" párt bejelentette, hogy közös listával indul a cionista szövetség tisztújító nagygyűlésén.

A vallásos cionisták 1904-ben Pozsonyban tartották első világkonferenciájukat, ami miatt több rabbi (köztük a legnevesebbek is) tiltást mondott ki a cionizmusra. Ennek ellenére cionistának vallotta magát a

pápai főrabbi, Róth Mose Árje és Kolozsvár későbbi ortodox főrabbija, Glasner Mose is. A vallásos cionisták a zsidó nemzeti eszme modern jelenségére próbáltak meg ortodox magyarázatot adni. Érvelésük szerint a zsidóságban nem lehet elkülöníteni a vallásos és a nemzeti elemeket, és rámutattak a csak Erec Jiszraelben megtartható parancsolatok jelentőségére.

Magyarországon a vallásos cionisták társadalmi bázisát az egyes nagyvárosok jesivanövendékei jelentették. Az 1919-ben alakult Bahure Hamizrahi egyesületnek Makón, Vácon és természetesen Budapesten voltak csoportjai. A szervezet tagjait az ortodoxok azért támadták, mert cionisták, a baloldal azért, mert vallásosak voltak. 1922 novemberében a Bahure Hamizrahi nevét Ceire Hamizrahira változtatták, míg a lányok Mirjam néven hoztak létre a szervezethez kötődő csoportot. 1925 júniusában létrejött a Hehaluc Hamizrahi nevű szervezet, amely a hahsarákkal foglalkozott.

1932 májusában megalakult a Hanoar Hamizrahi Egyesület, ennek keretében működtek tovább a Ceire Hamizrahi, a Hasomer Hadati és a Hasomeret Hadatit csoportok is. 1933-ban a budapesti Mizrahi felnőttcsoportja is felújította a tevékenységét, majd megalakult a Brit Hamizrahi Behungaria. A Mizrahi hahsaráin és csoportjaiban fiúk és lányok külön-külön laktak, és szigorúan megtartották az étkezési előírásokat. 1934 januárjában a Mizrahi javaslatára az összes hahsarán előírták a kóser étkezést. A hatósági zaklatások, házkutatások miatt 1937 őszén a szervezet ideiglenesen feloszlatta hahsaráit.

A Bnei Akiba, korábban Ceire Hamizrahi és egyéb neveken működő mozgalom Magyarországon a harmincas évek végén erősödött meg. A szervezetnek Munkácson, Kassán és Ungváron voltak csoportjaik. Az első országos gyűlést 1939 augusztusában tartották. Többek között Kahani Méirt és Friedman Dávidot választották be a vezetőségbe. A Bnei Akiba a második világháború után a Hapoel Hamizrahi ifjúsági szervezete volt. A szervezet tagjai vallásos tanulmányokat is folytattak.

A második világháború után – annak ellenére, hogy sok mizrahista is részt vett az embermentésben, az MCSZ elnöke 1946 és 1948 között pedig a mizrahista Salamon Mihály volt – pozíciójuk ideológiai okok következtében meggyengült.

A magyarországi klalcionizmus azoknak a mozgalma volt, akik – az egész cionista mozgalmat átható „ideologikummal" szembeni idegenkedésük miatt – sem baloldali, sem jobboldali pártokhoz nem kívántak csatlakozni. Szervezeteikben a cionizmus általános érdekeit szem előtt tartva működtek. Az általános cionisták szervezetének az Aviva-Barisszia nevű csoport volt a kiindulópontja. Idetartozott a főiskolások Makkabea társasága is.

1936 nyarán a szervezet új neve Hitahdut Hacioni Behungaria lett. Ehhez csatlakozott az Aviva-Barisszia, a Makkabea, a Hanoar Hacioni és a Hehaluc Haklal Hacioni, amely időközben azért jött létre, mert tagjai nem kívántak a Hasomer Hacair befolyása alá került baloldali Hehalucban dolgozni.

A harmincas évek közepén a magyarországi általános cionista szervezetnek is el kellett döntenie, hogy a nemzetközi klalcionista mozgalom melyik irányvonalát támogassa. A választás az 1935 januárjában Budapesten lezajlott újabb közép-európai konferencián a palesztinai Hisztadrut keretében politizáló Sia alefre esett.

Mivel az MCSZ vezetőségében csak politikailag nem kompromittálható szervezet tagjai vehettek részt, a szövetség elnökei, például dr. Izsák Ede és dr. Miklós Gyula is klalcionisták voltak.

A cionista baloldalnál a szimpatizánsok számát figyelembe véve jóval kisebb, ám a cionizmus ideológiai tartalmát tekintve meghatározó jelentőségű revizionizmus 1928-tól kezdve volt jelen Magyarországon. Jelentős képviselője volt Schönfeld József, a *Zsidó Szemle* főszerkesztője.

A cionista jobboldal néhány tucat tagja a Cionista Szervezet[9] és az MCSZ politikájával elégedetleneket, a baloldallal nem rokonszenvezőket gyűjtötte maga köré.

A cionista jobboldalt képviselő Betar az MCSZ sportszakosztályaként működött. A szervezet a harmincas évek közepén alakult meg, majd a nemzetközi revizionista minta hatására Magyarországon is létrehozta az Új Cionista Szervezetet. A Betarnak szinte minden városban működött nagyobb csoportja.

A magyarországi Betar jelentős képviselője volt Szilágyi Dénes, aki publicisztikai munkássága mellett szervező szerepet is betöltött. 1936–1937-ben több hírlapi vita, sőt tettlegességig fajuló inzultus történt bal- és jobboldali cionisták között. A Betar öntudatát az is fokozta, hogy 1936-tól kezdve tagjaik rendszeres katonai kiképzésben részesültek a csepeli Betar-telepen.

A Betar tagjai 1937-től kezdve több illegális aliját is szerveztek, ennek keretében sokan jutottak el Palesztinába. Az aliják miatt a baloldali cionisták nehezteltek a jobboldaliakra, mivel – szerintük – kellő mozgalmi nevelés nélkül vitték ki tagjaikat Palesztinába.

A második világháború alatt egy csoportjuk radikalizálódott, és – Szilágyi Dénes vezetésével – megalakult a Zsidó Munkaközösség, amely úgynevezett zsidó sárga könyveket adott ki (ezeket jórészt Szilágyi írta), s amely, a kormányzat segítségével, erőteljesen szorgalmazta a zsidók kivándorlását. A második világháború után a revizionisták kiszorultak az újjászerveződő cionista szövetségből. Bár szervezeteik, kiadványaik továbbra is voltak, 1948 második felében beszüntették működésüket.

A magyarországi cionizmus fejlődése 1949-ig töretlen maradt. A második világháború előtt a mozgalom kicsi volt ugyan, de ideológiai és egyéb tekintetben is a sokszínűség jellemezte. Jobb- és baloldali-

9 1960-tól: Cionista Világszervezet.

ak, vallásosak és szekulárisok, szélsőségesek és mérsékeltek, fiatalok és öregek egyaránt megtalálták a helyüket a mozgalomban. A tagok száma a zsidótörvények és a területi visszacsatolások után növekedésnek indult, így paradox módon (vagy inkább az eredeti cionista intencióknak megfelelően) a zsidóság veszélyeztetettsége elengedhetetlen feltétele volt egy valódi zsidó nemzeti tömegmozgalom kialakulásának. Ez az anyagilag a cionista anyapártok mellett a nagy hatalmú amerikai zsidó segélyszervezet, a Joint által támogatott tömegmozgalom 1945 után jött létre, erőteljes szocialisztikus intézményrendszerrel, baloldali elkötelezettséggel.

A kommunista hatalomátvétellel a mozgalom virágkora véget ért. 1949 márciusában közvetlen pártállami nyomásra feloszlott a cionista szövetség, és a különféle cionista szervezetek is beszüntették működésüket. Izrael állam megalakulásával a cionista mozgalom céljait immár az 1948-ban létrejött zsidó állam, annak budapesti követsége igyekezett képviselni, miközben Magyarország rohamléptekkel haladt a diktatúra útján, és börtönnel sújtotta a ténylegesen cionista tevékenységet kifejtő kis – a rendszer normái szerint immár illegálisan működő – csoportocskák tagjait. A cionizmus szitokszóvá vált, Rákosi és társai pedig a sztálini orvosper mintájára megkezdték a kommunista párton belüli ellenségnek kikiáltott volt elvtársaikkal való leszámolást.

A cionizmus Magyarországon a mozgalom 1949-es feloszlatása után[10]

Ahhoz, hogy megértsük a későbbi események dinamikáját, éppen a magyarországi cionista mozgalom szempontjából sorsdöntő 1949-es évig kell visszamennünk. A cionista intézményrendszer felszámolását követően kialakultak a túlélés új formái, a mozgalom tagjaira ugyanakkor már ránehezedett a büntethetőség lehetőségének tudata. Tevékenységüket, amelyet addig törvényesen folytathattak, immár a Rákosi-rezsim tiltó rendelkezései ellenére fejtették ki. A politikai rendőrség innentől kezdve megfigyelte a cionista csoportokat, később pedig azokat a személyeket is, akik azokkal kapcsolatba hozhatók voltak. Bár a kommunista hatóságok a cionista szervezetek tagjaival szemben gyakran különféle köztörvényes vádak ürügyén indítottak eljárást, a valódi okot a bűncselekménnyé vált sztenderd mozgalmi tevékenység jelentette.

A cionista szövetség feloszlatási nyilatkozatát 1949. március 24-én ismertették az *Új Élet*ben, a neológ hitközség hivatalos lapjában: „A Magyar Cionista Szövetség ügyeit felszámoló bizottság ezúton is közli, hogy az Országos Intéző Bizottság az 1949. március 13-án megtartott ülésén a következő egyhangú határozatot hozta: »Miután Izrael állama megalakult, és így a szövetség legfőbb célkitűzése teljesedésbe

10 A fejezet alapjául egy saját korábbi könyvem szövegét használtam fel: Novák 2000, 168–172.

ment, valamint mert Magyarország és Izrael között ma már normális diplomáciai kapcsolat áll fenn, az intéző bizottság és a Magyar Cionista Szövetség működését beszüntette.« A Magyar Cionista Szövetség, ennek szakosztályai és helyi csoportjai a fenti határozat értelmében működésüket beszüntették."

Hasonló bejelentést tett a Magyar Palesztina Hivatal március 22-én a Dobi István miniszterelnökhöz intézett levelében, amelyben közölte: a Palesztina Bizottság elnöksége folyó hó 13-án tartott ülésén elhatározta, „hogy a Magyar Palesztina Hivatal működését beszünteti".[11]

A feloszlatási nyilatkozatot dr. Gálos Henrik, az MCSZ főtitkára felolvasta az Erdélyből 1933-ban Palesztinába kivándorolt, au Ihud Mapaj baloldali cionista párt Izraelből delegált sliahjaként, vagyis kiküldöttjeként 1947 óta Magyarországon tartózkodó Péterfi Endre (Smuel Bencur/Shmuel Bentzur)[12] budapesti izraeli konzulnak, aki – Gálosnak évekkel később a politikai rendőrségen tett vallomása szerint – egyetértett vele, és kijelentette, hogy a magyar kormánnyal folytatott tárgyalások során a kivándorlási ügyben érvként ezt is felhasználja.[13] Ugyanakkor egy márciusban keletkezett konzuli jelentésben a következő olvasható: „…semmi lehetőséget nem láttunk arra, hogy sikerül fenntartani a Magyar Cionista Szövetséget, és nem akartunk különleges áldozatot hozni. Meg akartuk gátolni a letartóztatásokat, és meg akartuk menteni azokat a pénzeket, amelyeket a közös gyűjtések […] őriztek, és a cionista alapokat is…"[14]

11 A Magyar Cionista Szövetség ügyeit felszámoló bizottság nyilatkozata. *Új Élet,* 1949. március 24. 1.

12 Életrajza az izraeli külügyminisztérium honlapján: http://mfa.gov.il/memorial/Pages/PerpetuatedPages/Bentzur-Shmuel.aspx, 2019. augusztus 21.

13 ÁBTL 2.1. IV-15-a. Gálos Henrik kihallgatása, 1953. március 19.

14 CZA S68/282. A budapesti izraeli konzulátus héber nyelvű levele az izraeli külügyminisztérium kelet-európai részlegéhez. Budapest, 1949. március 28. Tárgy: a cionista szövetség felosztása és a magyarországi cionisták megszervezése.

A későbbiekben az ÁVH Vizsgálati Főosztálya, majd az igazságügy-minisztérium élére kinevezett, 1953 januárjában tisztogatás áldozatává vált dr. Décsi Gyula alezredes a belügyminiszterhez 1949. március 24-én írt jelentésében az MCSZ feloszlatásának „történetét" felvázolva kérte a szövetség, illetve a Magyar Palesztina Hivatal helyiségei zár alá vételének elrendelését és vagyontárgyainak átadását.[15]

A BM valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének küldött felszólításában a cionista szövetség helyiségeinek zár alá vételére szólított fel, valamint arra, hogy, a szövetség a vagyontárgyait adja át az Országos Izraelita Hivatal képviselőjének.[16] A leiratban közölték: „Félreértések elkerülése végett közlöm Címmel, hogy jelen rendelkezésem nem terjed ki a volt cionista szövetség mezőgazdasági és ipari, úgynevezett kollektíváinak működésére. Ezek további működése felett az irányítást az Országos Izraelita Hivatal végzi."[17]

A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (BM ÁVH) 1949. március 31-én zároltatta a cionista szövetség és a Magyar Palesztina Hivatal helyiségeit, s erről jelentést készített.[18] Az I/100/5. BM. IV/3. sz. rendelet alapján jártak el: végigjárták és lepecsételték a helyiségeket. Ahogy írták: „A belügyminiszteri rendelet mellékletében felsorolt címek közül már csak nyolc helyet találtunk meg, ezek a következők: MCSZ Orsz. Közp.: Nádor u. 14. Magyar Palesztina Hivatal: Vécsei u. 3. Továbbá MCSZ egyes szakosztályai: Laudon u. 3., Rákóczi út 9.,

15 MNL OL XIX-B-1-h 343. d. 5632-1251. Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága IX. alosztály, 305. 108/947. sz. jelentés. Tárgy: Magyar Cionista Szövetség. Budapest,1949. március 24.

16 MNL OL XIX-B-1-h 343. d. 5632-1251. A Belügyminisztérium felszólítása. Tárgy: Magyar Cionista Szövetség. Budapest, 1949 március 25.

17 Uo.

18 MNL OL XIX-B-1-h 343. d. 5632-1251. Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága. Tárgy: Magyar Cionista Szövetség és a Magyar Palesztina Hivatal önkéntes megszűnése. Budapest, 1949. március 31.

Teleki Pál u. 8., Hold u. 23., Dózsa György út 13., Síp u. 22. A rendelet mellékletében felsorolt további címeken eljárva megállapítottuk, hogy ott régebben működtek cionista irodák, ezek azonban ismeretlen helyre költöztek el. F[olyó] hó 28-án és 29-én és 30-án a lepecsételt helyiségeket átadtuk Stöckler Lajos megbízottjának, dr. Kurzweil István ügyvédnek. Az átadás minden alkalommal leltár szerint történt." A cionista szövetség és a Magyar Palesztina Hivatal iratait szintén zárolták.[19]

A feloszlatás után – március végén – az izraeli konzul találkozott Dobi István miniszterelnökkel.[20] Mivel a magyar cionizmus már megfizette a „kellő árat", nyíltan az Izraelbe való kivándorlás, az alija lehetővé tételét próbálták megkönnyíteni. A Csehszlovákia mellett Magyarországra is delegált izraeli követ, Ehud Avriel Rákosi Mátyással, a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkárával és Vas Zoltánnal, a Gazdasági Főtanács főtitkárával is folytatott tárgyalásokat. Dobival a megbeszélések – Bencur szerint – jó légkörben zajlottak, s a miniszterelnök megértette a cionisták érveit. Bencur Magyarország érdekének is nevezte a zsidók kivándorlásának engedélyezését. Már ezen a tárgyaláson is felmerült a kivándorolni szándékozók – később a magyar–izraeli kivándorlási egyezménybe is belekerült – tipológiája.[21]

19 Március 28-án a 10.343/2. BM IV/3. sz. rendelet alapján a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége (Budapest, VII., Király u. 93.) került sorra, majd a 625.618/1948. IV/3. sz. rendelet alapján az Agudat Jiszrael (Budapest, VII., Király u. 26.) helységét zároltatták a „közigazgatással". A Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége pénztárában kevesebb pénzt találtak, mint amennyi a könyvekben szerepelt, ezért „közigazgatási vonalon" nyomozást rendeltek el.

20 ISA F.M. 2502/15 I. El: Hamachlaka Löarcot Mizrach Europa El: Miszrad Hachuc. Meat: Konszulija Jiszrael B' Budapest. Tárgy: alijaügyek. [Héber nyelvű.] Budapest, 1949. március 24.

21 Uo. „Háromféle zsidó van, aki ki akar vándorolni: alef: zsidók, akiknek rokonai vannak Erecben, és egyesíteni akarják családjaikat. Bét: zsidók, akik nem tudják elviselni emlékeiket azon a helyen, ahol családjaikat kiirtották. Gimel: cionisták, és ez a döntő az alijára jelöltek között."

Bencur többször találkozott Vas Zoltánnal, és megbeszélést folytatott Szirmai Istvánnal, az MDP Központi Vezetősége Szervező Bizottsága Titkárságának vezetőjével is. Szirmai elmondta, hogy Avriel és Rákosi találkozója után ő is tárgyalt az alija ügyében az MDP főtitkárával. A bolgár kormányküldöttség tiszteletére rendezett opera-előadáson Szakasits Árpád köztársasági elnök a szünetben beszélgetett az alijáról Bencurral. Joe Schwartz, a Joint elnöke Rákosival próbálta meg tisztázni a kivándorlók számát. A Schwartz által említett harmincötezres számot Rákosi a valós lehetőségektől elrugaszkodottnak találta, és kifejtette, szerinte csak húszezer ember kivándorlásáról lehet szó.[22]

1949 márciusának végén, áprilisának elején Stöckler Lajos, a neológ hitközség elnöke közölte Bisselisches Mózessel, a cionista szövetség elnökével, hogy a magyar kormány hajlandó körülbelül ezer cionista vezető számára útlevelet adni, s kérte, hogy a szövetség három-négy napon belül állítsa össze a listát.

A listát az MCSZ frakciói az erőviszonyok figyelembevételével állították össze. Az 1948 végéig az egyik baloldali (szociáldemokrata) cionista csoportot, az Ihud Mapaj magyarországi ágát vezető, emellett az MCSZ társelnöki tisztét is betöltő, 1949-ben letartóztatott Dénes Bélának egy későbbi vallomása szerint a szocialista cionisták százötven-száznyolcvan helyet kaptak.[23] Gálos Henrik szerint áprilisban maga Stöckler állított össze egy hozzávetőlegesen nyolcszáz főt tartalmazó kivándorlási névsort, ez volt az úgynevezett 800-as lista.[24]

22 Bencur a beszámolójában arról is említést tett, hogy a Külügyminisztérium április elején esedékes választ ígért a megkeresésre, amely – vélhetően – a sliahok kiutasítására vonatkozott. Uo.

23 ÁBTL 2.1. IV-15-b. Dénes Béla kihallgatása. Budapest, 1953. március 14.

24 Az MCSZ egykori főtitkárának a politikai rendőrségen 1953-ban tett vallomása szerint az ebben érdekeltek összejövetelt tartottak a Király utca és a Vasvári Pál utca sarkán álló ház első emeletén lévő imahelyiségben. A találkozón a következők voltak jelen: Schwarcz Béla (Klal), Fränkel Jenő (Mizrahi), Dénes Béla (Mapaj), Saustin Zoltán (Hasomer Hacair), Kertész Sán-

Új helyzet állt elő a cionisták – így közvetve az aliják – finanszírozása kapcsán is. A Joint 1949 márciusára már nem folyósította a Brit Irgunim Chaluciim (BICH) néven ismert haluc csúcsszervezet részére a szokott több mint kétszázezer forintot, miután a Jointhoz kirendelt Lakatos Sándor kormánybiztos megtagadta az összeg folyósítását. Dr. Kertész Sándor, az Ahdut Haavoda elnöke, az MCSZ alelnöke állítólag több mint háromszázezer forintot kapott Safrani cionista világszervezeti megbízottól, az európai briha párizsi központjának pénztárosától.[25] De vélhetően közelebb áll a valósághoz az a változat – amelyet Dénes Béla és Kertész Sándor korábbi vallomása is tartalmaz –, amely szerint Israel G. Jacobson, a Joint magyarországi igazgatója a rendelkezésére álló pénzalapból Joe Schwartz utasítására kétszázezer forintot adott több cionista ifjúsági vezetőnek.[26]

A cionista szövetség feloszlatása után az is felmerült, hogy az alijákat a hitközségnek kellene levezetnie, és a politikai rendőrség egy jelentése szerint Jacobson egyetértett ezzel.[27]

1948 decemberében a magyar parlament szigorú, az illegális határátlépést és az embercsempészést tiltó, ezen vétségeket bűncselekménynek minősítő törvényt fogadott el. Ebben az időszakban számos

dor (Ahdut Haavoda), Sussman Simon (Agudat Jiszrael), Herskovits Fábián (Lömaan Cion), valamint a cionista szövetség volt tisztviselői nevében Gálos Henrik és Fazekas Pál. ÁBTL 2.1. IV-15 a. Gálos Henrik kihallgatása. Budapest, 1953. március 19. Gálos vallomása szerint 1949 áprilisában elkészítették a 800-as listát, amelyet Gálos Henrik lakásán gépeltek le három példányban. Egy példányt Smuel Bencur konzul, egyet Mose Weinberger követségi osztályvezető, egyet pedig Stöckler Lajos kapott. ÁBTL 2.1. IV-15 a. Gálos Henrik kihallgatása. Budapest, 1953. május 12.

25 „Amikor dr. Kertész ezt az összeget átvette, már elhatározták az ifjúság illegális kijuttatását, s kifejezetten ennek költségeit kívánta fedezni akkor, amikor a kapott pénzt 65 000 forintonként az öt frakció ifjúsági szervezetei között szétosztotta…" ÁBTL 3.1.9. V-55479. Dénes Béla második kihallgatása. Kistarcsa, 1952. november 22.

26 ÁBTL 2.1. VII/13-b. Dénes Béla vallomása. Budapest, 1949. december 21.

27 ÁBTL 2.1. VII/13-b. *Összefoglaló jelentés. Tárgy: I. G. Jacobson tényked*ései. Budapest, 1949. november 28.

személyt ítéltek el ilyen jellegű bűnesetek miatt, miközben a nyugati határvédelmet rendkívüli módon megerősítették.

A cionista kivándorlás – immár a törvényekbe ütköző módon – a BICH-en keresztül folyt tovább. Kertész vallomása szerint 1949 januárjában a Hagana-alijákból (vagyis az Izrael állam megalapítása előtti zsidó fegyveres erő számára verbuvált személyeket érintő kivándoroltatásokból) kimaradt mintegy három-négyszáz ember ezen csatorna segítségével szökött ki az országból.[28] Kertész később – a politikai rendőrségen – magát nevezte meg a BICH technikai reszortjának felelőseként. A cionista vezető több megbeszélést is folytatott Cvi Kolben és Frank Miklós BICH-sliahokkal az aliják megszervezésének tárgyában. „A megbeszélésekből kikristályosodott az, hogy az MCSZ feloszlatása után és a BICH-nek a feloszlatása után a leglényegesebb és csaknem kizárólagos feladata a BICH-nek az lesz, hogy megszervezze és lebonyolítsa a plugákban lévő ifjak illegális kivándoroltatását. Éppen ezért szükségesnek láttam, hogy minél gyorsabb ütemben hozzá kell látni az osztrák és csehszlovák határon egy megfelelő embercsempész-hálózat kiépítéséhez, melynek segítségével az illegális kivándorlások [sic!] a lebukás legkisebb veszélye nélkül el tudjanak távozni. Frank és Kolben Zwi [Cvi Kolben], valamint Weinberger Andor, aki a beszélgetésekbe később kapcsolódott be, megjegyezték, hogy a szükséges előkészületeket már megtették" – hangzott Kertész vallomása.[29] E szerint a sliahok később arról referáltak, hogy az osztrák határon való átszöktetés túl veszélyes, ezért a csehszlovák határra koncentrálták erőiket. Weinberger, Kolben és Frank pedig hozzáláttak a „fogadóállomások" kiépítéséhez.

A Joint és a Cionista Szervezet álláspontja szerint meg kellett hozni a „vezéráldozatot", a cionista szövetség – a magyar törvények által

28 ÁBTL 3.1.9. V-60775. Kertész Sándor vallomása. Budapest, 1949. május 24.
29 Uo.

biztosított kivándorlása megindításának előfeltételéül szabott – feloszlatását, de a még meglévő hahsarákon és plugákon (városi hahsarákon) tartózkodó fiatalokat, akár illegális úton is, ki kell juttatni az országból.

Kertész a vallomásában kifejtette: mivel a kivándoroltatáshoz sokszor nem állt rendelkezésre a szükséges pénzösszeg, felhívták a plugákon lakók figyelmét arra, hogy – lehetőleg feltűnés nélkül – adják el ingóságaikat. Kertész arról is tájékoztatta az alijázni szándékozókat, hogy hozzátartozóikat is kiszöktethetik, ha a saját költségeiken felül további kétezer forinttal hozzájárulnak a kiadásokhoz. Ezenkívül olyan személyeket is felkutattak, akik nagyobb összeget is hajlandók voltak fizetni a kivándoroltatásukért.[30]

Elsőként a Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelési Egyesület (Mikéfe) pluga, majd nyolc-tíz napra rá a Hold utcai kollektíva tagjai szöktek ki. Utóbbi csoporttal együtt Weinberger is távozott az országból.[31] Húsvétkor a Klauzál téri csoport mintegy tizenhét tagja következett. A negyedik csoport a győrszentiváni pluga volt, amelynek körülbelül harminc embere szökött ki az országból.[32] Az ötödik csoport kiszöktetését – Kertész szerint – Frankfurter Miklós szervezte: őket az ÁVH emberei elfogták.[33]

30 Uo.

31 Ezzel a második csoporttal – állítólag – harmincöten hagyták el az országot. Uo.

32 A Mikéfén a Dror Habonim rendelkezett hahsarával. 1946. június 24. MNL OL XXXII-4-a 7.d/46. AJDC Munka- és Üzemszervező Csoportja; a Hold utca 23. sz. III. emelet alatt a Drornak, a Haoved Hakibbucinak és az Ahdut Haavodának működött közös központja; a Klauzál tér 9. sz. alatt a Haoved Hakibbuci kollektíva székhelye volt. OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Cionizmus 1946; Győrszentiványban Haoved Hakibbuci (és a Dror) rendelkezett hahsarával. MNL OL 343.d. 5632-1250. A BICH vidéki kollektíváinak kimutatása július hónapra. A győrszentiváni kollektíva önálló kiadványt is megjelentetett *Dror marxista-cionista ifjusági mozgalom győrszentiváni kibuca „Af-al-pi"* címmel, amelynek példányait ma az izraeli Kibuc Lohame Hagettaot archívumában őrzik.

33 Kertész erről így vallott: „Az ötödik csoport, amely április utolsó vasárnapján akart kiszökni, 34 emberből állt, és összetételük vegyes volt. Ennek a csoportnak az ügyét is kiszökésük előtt megbeszéltük Frankfurterrel, aki úgy informált, hogy a csempész kívánságára Nagymaro-

A rendelkezésre álló adatok alapján megállapíthatjuk: a tömeges méretű illegális aliják kora véget ért. 1949-ben Magyarországról összesen mintegy tízezer zsidó vándorolt ki Izraelbe.[34] A XXIII. cionista kongresszusra írt jelentés szerint ennél kevesebbet, mintegy 6844 személyt regisztráltak.[35]

1949 tavaszán az is komoly változást eredményezett, hogy a csehszlovákiai hatóságok magyar kérésre szigorú megelőző intézkedéseket léptettek életbe. Májusban a pozsonyi zsidó hitközség tudatta, hogy a hatóságok kérésére többé nem segíthetik a kivándorlókat. 1949 októberében lezárult a magyar–csehszlovák határ.[36]

1949. október 20-án – hosszas, többfordulós tárgyalásokat követően – megállapodás született Magyarország és Izrael között 3100 személy kivándorlásáról.[37] Az egyezmény szerint ebből ezer fő családegyesítés címén távozhatott, kétezer fő hatvanöt év feletti kivándorló volt, a fennmaradó száz személy pedig a cionista vezetők (legfeljebb negyven fő) és családtagjaik (hatvan fő) közül került ki. Az utóbbi helyeket párthovatartozás alapján osztották fel: a Mapaj, a Mapam, a Mizrahi és a Klal kilenc-kilenc,

sig vonattal mennek mint kiránduló csoport. Onnan teherautóval Szob felé mennek, és Szobtól keletre fogják átlépni a határt. Erre azonban nem került sor, mert a csoportot az Államvédelmi Hatóság közegei lefogták, és Vácra kísérték. Később tudomást szereztem arról, hogy ez a csoport nem 34 emberből állt, hanem 43 főből, mert a csempész kívánságára egy másik kisebb csoport is hozzá lett csatolva, akik disszidens személyek voltak…" ÁBTL 3.1.9. V-60775. Kertész Sándor vallomása. Budapest, 1949. május 24.

34 Garai 1979, 143.

35 Az izraeli kormány bécsi képviselője 1949 májusában jelentette, hogy március vége óta 5200 magyar zsidó érkezett Ausztriába a csehszlovákiai útvonalakon keresztül. Júniusban negyven-ötven – főleg fiatal – zsidó menekült át naponta a magyar–csehszlovák határon. A Zsidó Világkongresszus európai végrehajtó bizottsági ülésére delegált ausztriai képviselő szerint júliusban tízezer magyar zsidó érkezett Bécsbe. Uo.

36 Uo.

37 MNL OL XIX-J-1-k 11401/1949. A Magyar Népköztársaság és Izrael Állam kivándorlási egyezménye, 1949. október 20. Garai november 30-ra datálja az egyezményt. Garai 1979, 173–180.

a revizionisták és a WIZO (Women's International Zionist Organisation) egy-egy helyet kaptak. A vonatkozó szabályozás értelmében a kivándorlók ötezer forintot vihettek magukkal.

A cionisták ellen irányuló, már korábban is megfigyelhető hatósági intézkedések száma és szigora a szövetség feloszlatása, valamint egyes kivándorló csoportok elfogása után jelentősen megnőtt. Minden korábbinál radikálisabb eszközökkel léptek fel velük szemben. Új korszak kezdődött.

A BM ÁVH 1949. május 11-én letartóztatta Dénes Bélát és társait.[38] Rajta kívül további kilenc személyt vettek őrizetbe, köztük egy ortodox hitközségi elöljárót, Frankl Jenőt is, de a letartóztatások főként idősebb cionista vezetőket érintettek.

Az ügy a közel egy hónapon át tartó vizsgálati szakaszt követően 1949. június 2-án a Budapesti Államügyészséghez került át. A vád – az 1948. évi XLVIII tc. 48. §-ának 3. és 4. bekezdésére hivatkozva – tiltott határátlépés elősegítése volt. A tárgyalásra az ügyész csak a vádlottak és a védők megidézését indítványozta, de az ügyet végül nyilvánosan tárgyalták. A főtárgyalásra 1949. június 18-án került sor dr. Majzik László törvényszéki elnök és dr. Markovics Béla törvényszéki bíró vezetésével.[39] A Budapesti Büntetőtörvényszék Dénest és társait többéves börtönnel sújtotta, három vádlottat ugyanakkor felmentettek.[40] A későbbi cionista szervezkedésben is részt vett Weisz Magda (mozgalmi nevén: „Tank") „disszidálási kísérletért" másfél éves börtönbüntetést kapott. Dénes Béla személye ismét előtérbe került, amikor szovjet mintára Magyarországon is megkísérelték egy orvosper lebonyolítását, de Kistarcsára internálását követően, 1954-ben szabadult.[41] Szintén az 1949-es év – témánk szempontjából meghatározó – történései közé tartozik,

38 Lásd Szalai 2006a.
39 Uo.
40 Dénes naplót is írt megpróbáltatásairól. Lásd Dénes 2002.
41 Lásd Szalai 2006b, Zinner 2001, valamint Schmidt 1995.

hogy decemberben letartóztatták, majd többszöri kihallgatást követően kiutasították az országból Israel G. Jacobsont.

Bár az izraeli követ – amint azt korábban már említettük – személyesen Rákosinál interveniált a letartóztatottak ügyében,[42] az izraeli fél nem szándékozott túlságosan felnagyítani az ügyet, mivel féltette a kivándorlási tárgyalások sikerét. A zsidó állam taktikája közvetlenül következett annak cionista karakteréből és abból a tényből, hogy Kelet-Európában még mindig közel egymillió zsidó élt. Csehszlovákiával és Bulgáriával szóbeli egyezményt kötöttek, a lengyel és a román hatóságok pedig nem akadályozták az aliját, így 1948 és 1951 között ezekből az országokból összesen 258 315 kivándorló érkezett Izraelbe.[43] A magyar megállapodás az egyedüli írásba foglalt egyezmény volt, amely Izrael és valamely szocialista állam között a zsidó kivándorlás ügyében köttetett.

Az izraeli kormány elégedetlen volt a kiadott engedélyek alacsony számával, és minden további tárgyalást élesen visszautasított. A magyar fél is rendkívül határozottan képviselte saját álláspontját, részéről az egyedüli engedmény az volt, hogy felerészben elfogadták az izraeli hatóságoknak a cionista vezetők kivándorlása érdekében a megállapodás számain felül kért kvótáját.

A kivándorlás gazdasági vonatkozásai is eltérőek voltak a régió egyes országaiban. A jugoszláv és a bolgár kommunisták fejpénzt kaptak az alijázókért, amelyet a megérkezéskor vehettek kézhez. A magyarok viszont előre kérték a pénzt a nem a megállapodás keretében kivándorlókért, amely egy főre lebontva magasabb összeg volt, mint a kivándorlási egyezmény elfogadása előtti időszakban. (Smuel Bencur később harmincezer dollárról beszélt.) A magyar fél a Jointnak azt az

42 Garai 173.
43 Uo. 174.

ajánlatát is visszautasította, amelynek értelmében a szervezet egymillió dollárral járult volna hozzá a Budapesten, az Amerikai úton található, később államosított zsidó kórház (Szeretetkórház) modernizálásához.[44]

A kivándorlók számát illetően folyamatos harc dúlt a magyar és az izraeli kormány között. Az izraeli hatóságok húsz-harmincezer ember kivándorlását látták volna (végső soron) elfogadhatónak, míg a magyarok a kétharmadára szerették volna csökkenteni a már elfogadott 3100-as létszámot, mondván, sokan közben megkísérelték illegálisan elhagyni az országot. Ezt az igényüket csak azt követően tették félre, hogy az izraeli hatóságok amellett érveltek: ők nem tehetők felelőssé a magyar határ átjárhatóságáért. Az izraeliek úgy fogadták el a 3100-as számot, hogy ez három-négy hónap alatt teljesül, majd újabb egyezményekkel biztosítják – a Joint támogatása mellett – a további kivándorlásokat.

Ugyanakkor sikeresek voltak a vagyontranszferrel kapcsolatos megállapodások. Az 1949 januárjában elfogadott kereskedelmi egyezmény lehetővé tette Izrael számára, hogy a megvett javakért forintban fizessen, ami azt is jelentette, hogy a zsidó állam használni tudta a kivándorlók eladott értékeit (illetve az ebből származó összeget), amelyet később az illető megkapott.[45] Magyarország pedig beleegyezett abba, hogy izraeli exportja értékének 27,5 százalékáért izraeli termékeket vásárol.

Jellemző az izraeli álmok „kisiklására", hogy az 1949-es megállapodás szerinti utolsó csoport, amely távozott Magyarországról, 1953 novemberében hagyta el az országot. A magyar hatóságok mindenféle egyéb akadályokat is gördítettek a kivándorlók útjába, például arra kértek bizonyítékot, hogy az alijázni szándékozóknak élnek rokonaik Izraelben. Nem véletlen, hogy az első csoport, amely az egyezmény

44 Uo. 176–179.

45 Magyar limit nem volt, az izraeliek azonban családonként tizenöt-húszezer forint értékű holmi kivitelét engedélyezték.

aláírása után elhagyta Magyarországot, hat hónappal a dokumentum elfogadását követően indult útjára.

Az egyezmény aláírása utáni első tizenegy hónapban 1800 magyar zsidó vándorolt ki Izraelbe. 1950 októberében a magyar hatóságok az egész folyamatot felfüggesztették,[46] majd 1951 februárjában ismét megindultak a kivándorlások. 1952 augusztusára az egyezményben rögzített 3100 főből 2800 telepedett le Izraelben.[47]

A magyar szervek célkeresztjébe került cionista mozgalom a betiltást követően – a hatályos törvények értelmében – illegálisan tevékenykedett tovább.[48] Egy 1949. május 17-én született belügyi jelentés összekapcsolta a Cionista Szervezetet, a cionista mozgalmakat és pártokat az „amerikai tőkésekkel". Ez a hangnem korábban nem volt általános. Az átfogó anyag készítője részletesen beszámolt a cionista szövetség megszüntetése utáni helyzetről, a mozgalom anyagi és személyi állapotáról. Megállapította, hogy az 1948-ban felduzzadt szövetségi taglétszám a kivándorlási célokat szolgálta, és hogy a nyugati határ felől északra tolódott át a kiszöktetések iránya. Az izraeli követség a vizsgálódás középpontjába került, mivel a feloszlatás után – szól a jelentés – „fedőszervvé" vált.

Az izraeli követség 1948 novemberében kezdte meg működését Magyarországon az egykori cionista tisztviselő, a korábban már említett Smuel Bencur vezetésével. Sokan megjegyezték, hogy Izrael diplomáciai aktivitásának fő célja az aliják megszervezése volt, hiszen a másik rezidens diplomata, Mose Carmilly Weinberger (Weinberger Mózes)[49]

46 Ennek az volt az oka, hogy a magyar fél követelte az izraeliektől, hogy fizessék ki a Magyarországra Izraelből visszatérni vágyók útiköltségét.

47 Garai 1979, 173–180.

48 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Tárgy: cionista mozgalom illegális tevékenysége. Budapest, 1949. május 17.

49 Mose Carmilly Weinberger (1908–2010), aki korábban rabbi volt Kolozsváron, alkonzulként és kulturális attaséként is tevékenykedett.

szintén „alija-tisztviselő" volt.[50] A követ, az 1917-ben Bécsben Georg Überall néven született és eredetileg Hasomer Hacair-tag Ehud Avriel 1949 februárjában adta át megbízólevelét, és – ahogyan erről már beszámoltunk – szinte az első pillanattól kezdve tárgyalásokba bocsátkozott a kivándorlásról. Avriel Csehszlovákiában és Magyarországon képviselte Izraelt, állandó tartózkodási helye Prága volt.[51]

A cionista mozgalom feloszlatása után az izraeli diplomáciai testület arra az álláspontra helyezkedett, hogy tevékenysége nem veszélyeztetheti a helyi zsidó közösséget, így minimálisra korlátozta a velük való érintkezést. Az izraeli tisztviselők attól is tartózkodtak, hogy nyilvános vagy félnyilvános rendezvényeken zsidó származású személyekkel együtt vegyenek részt. Nem kezdeményeztek kapcsolatokat, ugyanakkor reagáltak, ha megkeresték őket. A későbbi visszaemlékezések szerint naponta ötven-hatvan zsidó kereste meg a követséget, és általában két-háromszáz ember értesült a követség munkájáról. A követség diplomatáinak otthonaiban tartott rendezvényekre (hanuka, purim stb.) meghívták az érdeklődőket, és a függetlenségnapi (jom háácmáut) fogadásokra is sokan eljöttek.

A követség hivatalos tájékoztató füzeteket is megjelentetett, amelyeket másolatokban terjesztett. 1948 és 1950 között huszonhét szám jelent meg. A brosúrákat 1950-ben az izraeli követség egy korábbi cionista vezető, az információs tisztviselőként alkalmazott dr. Gellért Endre munkája révén havi, majd heti rendszerességgel adta ki ezer–ötezer példányban.

1950 júliusában Ehud Avrielt Smuel Eljasiv (Samuel Friedman) váltotta (július 13-án adta át megbízólevelét Budapesten), aki szintén

50 Garai 1979, 188–197.

51 Életrajza az izraeli külügyminisztérium honlapján: http://mfa.gov.il/memorial/Perpetuated/Pages/Ehud-Avriel.aspx, 2019. augusztus 26.

Prágából irányította a követség ügyeit.[52] Bencur „helyi" misszióvezetőként, első titkárként és konzulként maradt Budapesten, és 1951 elejétől ő vezette az izraeli követséget.[53] Eljasiv ugyanis moszkvai követ lett, és csak 1952-ben került a helyére új követ Avner Gerson (Hirsch) személyében.[54] Az 1919-ben Németországban született diplomata komoly aktivitást mutatott, de 1953-ban már Londonban folytatta tovább diplomáciai pályáját.

Az izraeli követség meglehetősen bátran interveniált – tulajdonképpen egyedüliként – az 1951-ben Budapestről kitelepített zsidó származású személyek és különösen azok érdekében, akik rákerültek az 1949-es megállapodás kivándorlási listájára. George Garai szerint az izraeli követ a védelemért folyamodó budapesti zsidókra hivatkozva az alijázni szándékozók potenciális tömegét tudta „felmutatni", amikor a magyar hatóságokkal tárgyalt. A kitelepítések első hulláma (1951 kora nyara) után az izraeli követség – állítólag – naponta több száz belépési engedélyt adott ki, és Bencur hetente kétszer tájékoztatta a magyar külügyminisztériumot azzal a céllal, hogy a hatóságok belássák, a zsidók szívesebben élnének Izraelben. Ezt a megállapítást egy 1951. július 16-i állambiztonsági jelentés is alátámasztja. E szerint a követség olyan igazolványok kiosztásába kezdett, amelyek igazolják, hogy a követségen jelentkezőket előjegyezték kivándorlásra. Kérdőíveket töltettek ki az emberekkel arról, hogy kérik kivándoroltatásukat. Egy, az izraeli követséggel kapcsolatban lévő állambiztonsági ügynök július 2-án jelentette, hogy Smuel Bencur követ dr. Kalmár György budapesti ügyvéddel

52 Életrajza az izraeli külügyminisztérium honlapján: http://mfa.gov.il/memorial/Perpetuated/Pages/Samuel-Eliashiv.aspx, 2019. augusztus 26.

53 Bencur 1952-től az izraeli külügyminisztérium kelet-európai osztályának helyettes vezetője, majd 1953-tól 1955-ig vezetője lett.

54 Életrajza az izraeli külügyminisztérium honlapján: http://mfa.gov.il/memorial/Perpetuated/Pages/Avner-Gershon.aspx, 2019. augusztus 26.

közölte, hogy a kivándorlási igazolványnak nincs semmi gyakorlati jelentősége: „A követségnél naponta megforduló több száz főnyi tömeggel a követségnek az a célja, hogy ezzel demonstráljon a kormány felé, bizonyítva azt, hogy a magyarországi zsidók a Magyarországról való kivándorlás mellett foglalnak állást."[55]

Az 1950-es évek kezdetén a belügyi szervek az „illegális cionista szervezkedést" továbbra is meghatározó, nemzetközi dimenziókkal is rendelkező, megfigyelendő ügyként tartották számon. Egy haifai találkozóra hivatkozva azt állították, hogy a „népi demokráciákban" működő cionista szervezetek konkrétan az „izraeli központokhoz vannak kapcsolódva működésüket illetően".[56] Egy 1950. augusztus 17-én keletkezett összefoglaló jelentés számba vette az MCSZ volt vezető tisztségviselőit, akkori helyzetüket és állásukat, valamint a briháról is részletesen beszámolt.[57] A fő távozási útvonal Miskolcon keresztül Csehszlovákia felé irányult, onnan Pozsony és Bécs felé vitték tovább az embereket – áll a dokumentumban. Még Gálos Henriket, az MCSZ volt főtitkárát is feltartóztatták a határon, miután megpróbálta illegálisan elhagyni az országot.[58] A határ menti ÁVH-osztályokat nagyobb éberségre szólították fel: „…minden cionista vonatkozású szökési kísérletet azonnal jelentsenek, mielőtt átadnák az ügyészségnek."[59] Három „ügynök" dolgozik a cionista vonalon – írták.

Az izraeli követség kivándorlásokban játszott szerepére jó példát szolgáltat egy balul sikerült szökési kísérlet, amelyet 1950 októberében „leplezett le" az államvédelem. A letartóztatottak Mohácson keresztül

55 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Tárgy: cionista vonal. Budapest, 1951. július 16.

56 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Tárgy: illegális cionista szervezkedés a népi demokrácia országaiban. Budapest, 1950. június 27.

57 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Összefoglaló jelentés. Budapest, 1950. augusztus 17.

58 Gálost a Miskolci Megyei Bíróság féléves börtönbüntetésre ítélte, amelyet le is töltött. Később – 1951 júniusában – kitelepítették.

59 Uo.

próbáltak meg egy uszályon Jugoszláviába és onnan Palesztinába szökni.[60] A tíz utast és a személyzetet (kilenc matrózt és a kormányost) a mohácsi államvédelmi határőrség vette őrizetbe október 6-án, majd az ÁVH pécsi osztályára kísérték őket. A matrózokat és a kormányost „budapesti utasításra" szabadon engedték, míg a többieket kihallgatták. Az államvédelem arra a következtetésre jutott, hogy az őrizetbe vettek kapcsolatban álltak a cionista mozgalommal, és az izraeli követség Joszef Walter kultúrattasén keresztül szervezte meg számukra a kijutást. Az iratok szerint Walter a bécsi izraeli követség segítségével szerzett összeköttetést a DDSG-hajósokkal (a DDSG T733-as számú uszályon utaztak), akik Bécsben előre megkapták az anyagi ellenszolgáltatást. A budapesti izraeli követség kivándoroltatásokban játszott szerepét alátámasztja, hogy dr. Murányi Miklós (később Izraelben: Menahem Meron) újpesti rabbi[61] és felesége, valamint Grünfeld Istvánné Joszef Walter és Jisáj belgrádi izraeli követ közreműködésével jutott el Paksson, Mohácson és Belgrádon keresztül Izraelbe. A „lekapcsolt" csoport nem tartott velük, ehelyett néhány héttel Murányiék sikeres szökését követően Dunavecsére utaztak, ám mivel a várt hajó nem érkezett meg, újabb három héttel később – Walter utasítására – Paksra mentek át. Itt tíz napig várakoztak, de a hajóra itt is hiába vártak.

Az állambiztonsági iratok szerint a letartóztatottak beszámoltak arról, hogy a szökésük költségeit a budapesti izraeli követség fedezte, Joszef Walter kultúrattasé több ezer forintot adott át nekik előre részletekben, és egyiküknek megmondta, hogy Izraelben állást biztosítanak számukra, de a bérükből levonják majd a kiutazás költségeit. A „konspirációs technikákkal" létrejött megbeszélések és felkészítések segítségével a csoport végül eljutott Mohácsra, de a vámvizsgálaton őrizetbe

60 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Budapest, 1950. október 12.

61 Életrajza az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem honlapján: http://www.or-zse.hu/meronelhunyt2014-1.htm, 2019. augusztus 26.

vették őket. A kivándorolni szándékozók notórius próbálkozók voltak, hiszen jó részük – köztük dr. Barta György és felesége, Schei György, Groszmann Ágnes, Lőwy Jakab – már korábban is kíséreltek meg tiltott határátlépést. Az őrizetesek azt is elmondták, hogy a Hasomer Hacairból ismerik Joszef Walter budapesti izraeli kultúrattasét.

Az állambiztonsági dokumentumokban szervezőként dr. Mose Dak budapesti izraeli diplomata (követségi első titkár) neve is felmerült. Dak Kisszebenben (szlovákul: Sabinov) született 1909. február 28-án, a középiskoláit Budapesten, a Zsidó Gimnáziumban[62] végezte, jogot pedig Prágában tanult.[63] 1944-ben vándorolt ki Palesztinába. A Szochnut alijaosztályán dolgozott, majd 1950-ben került az izraeli külügyminisztériumhoz, egyben Budapestre delegálták.[64] Dak 1954-ig tartózkodott Budapesten mint első titkár és a konzuli részleg vezetője, 1954-ben pedig a gazdasági részleget is vezette.

Az alijázni szándékozók és segítőik az iratok szerint az északi útvonalhoz a miskolci és a nyíregyházi hitközség termeit is igénybe vették. „A kiszöktetésekhez a Dunán szolgálatot teljesítő matróz embercsempészeket veszik igénybe a bécsi követségen keresztül. A matrózok szovjet lobogó alatt hajózó osztrák hajón teljesítenek szolgálatot, és osztrák állampolgárok. A kiszöktetendő személyek Jugoszláviában szállnak partra, ahol az izraeli követséget keresik fel. A jugoszláv izraeli követség és a jugoszláv hatóságok között diplomáciai megegyezés van arra, hogy a magyarországi disszidált cionistákat a jugoszlávok hontalanútlevéllel

62 Az intézmény később Anna Frank nevét vette fel, ma Scheiber Sándor Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium.

63 Életrajza az izraeli külügyminisztérium honlapján: http://mfa.gov.il/memorial/Perpetuated/Pages/Dak-Moshe.aspx, 2019. augusztus 26.

64 Yudit Yaron személyes közlése, 2018. január 2.

látják el, és így lehetővé teszik a Velencébe való továbbjutásukat" – állapította meg egy 1950. október 26-án keletkezett jelentés.[65]

A cionista aktivitás tehát a szövetség feloszlatása után, egyre nehezebb körülmények és ritkuló lehetőségek közepette sem szűnt meg. A volt cionistákra ráállított ügynökök újabb és újabb szálakat fedeztek fel. Az állambiztonsági iratokban elsőként egy 1951. július 16-án készült, a cionista tevékenységről szóló – minden addiginál átfogóbb – jelentésben[66] történt említés Engländerék mozgalmáról. A dokumentum szerint dr. Dak elmondta, hogy a sóméroknak „van mozgalmuk" – tíz-tizenkét csoporttal –, amelyet Joszef Walter irányít. (Ez utóbbi információ nem felelt meg a valóságnak.) Engländer Tibor személyére 1951. április 25-án figyeltek fel, amikor is Gyepes Ottó autóműszaki iskolai hallgató feljelentése nyomán a szervek tudomására jutott, hogy a Landler Jenő utca 3. alatt vezetésével „illegális" sómér csoport működik.[67] A jelentésben az áll, hogy a csoport három részből áll, hetente kétszer találkoznak, aktuális helyiségüket a vallásos, jobboldali cionista Mizrahi, illetve a Bnei Akiva frakció segítségével szerezték meg, valamint hogy Engländer tartja a kapcsolatot a többi „illegális" cionista frakcióval. Az irat szerint 1951. május 30-án az Engländer által vezetett csoportból a csúcshegyi menedékház tulajdonosa tizenhárom cionistát igazoltatott – közelebbről nem részletezett – „botrányos viselkedésért", mire Engländer (ideiglenesen) feloszlatta a mozgalmat. „Jelenleg a volt csoportvezetők tartják fenn a kapcsolatot személyes látogatások formájában" – áll a dokumentumban.

65 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Szigorúan titkos jelentés. Tárgy: cionista mozgalom. Budapest, 1950. október 26.
66 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Tárgy: cionista vonal. Budapest, 1951. július 16.
67 Uo.

A jelentésből kiderül, hogy ekkor már cionista vezetői körökben „dolgozó" ügynök segítette az állambiztonság munkáját.[68] A dokumentum számba vette a budapesti izraeli követség és a cionisták kapcsolatait. A beszámoló készítője arról írt, hogy 1951. február 12-én a követség épületében bizalmas értekezletet tartottak az alija ügyében, amelyen több, a feloszlatott szövetségnél dolgozó vezető vett részt. Két héttel később, 1951. február 26-án Steiner Júlia a korábban már említett Mose Dak budapesti izraeli diplomata megbízásából üzenetet küldött a beépült ügynöknek, hogy állítsa össze a „megbízható cionisták" névsorát. A jelentésből az is kiderül, hogy az október 6-án a hajón őrizetbe vett tíz személyen kívül még korábban, 1950. február 10-én letartóztatták Ehrenreich Miklósnét és E. Juditot mint „cionistákat".[69] A nyilvánvalóan Steiner Júlia lejáratását is magára vállaló ügynök igyekezett a kapcsolati háló minél szélesebb körét felfedni.

Joszef Walter állítólag az „egyetemen" [sic!] folyó katonai oktatás iránt is érdeklődött, Lőwy Ágnes vegyész pedig legépelte számára a kölcsönkapott katonai anyagokat. „A feljegyzésben szerepel a lőfegyverek ismerete, lövedékismeret, tereptan, műszaki tevékenység harc közben stb."[70]

Az ügynök figyelme Groszberg Ervin (Slomó) ortodox tanítóra és körére is kiterjedt.[71] A tanító a budapesti ortodoxia napközi otthonát, korábban – 1948-ig – az Agudat Jiszrael ifjúsági tagozatát vezette, és kapcsolatban állt az izraeli követség Cvi Haskel nevű tisztviselőjével,

68 Uo.

69 A kétséges tartalmú jelentés szerint 1950. július 4-én Steiner Júlia közölte az ügynökkel, hogy Joszef Walter ismét fiatal cionistákat akar külföldre szöktetni. Egy budapesti postamester segítségével próbáltak embercsempészekkel kapcsolatba kerülni, ám a jugoszláv útvonal nem tűnt biztatónak, Ausztria felé pedig egyetlen útvonalat tudtak kiépíteni. Uo.

70 Uo.

71 Uo. A témáról lásd még Novák 2006.

aki maga is ortodox volt. Az ügynök azt állította, Groszberg havi kétezer forintot kap a követségtől (ezt Haskel alijabiztos adta át), cserébe a saját maga és a cionista diákok által végzett szervezőtevékenységért.[72] Groszberg a jelentés szerint 1951. július 10-én előadást tartott százötven fiatalnak a Dob utcában, ahol a zsidóság újbóli deportálásának eshetőségéről értekezett.

Krassó Anna 1951. május 7-én elmondta az ügynöknek, hogy a Budapesten működő sómér csoportnak százötven tagja van, nyolc-tíz fős csoportokban dolgoznak, és élükön egy vezető áll. A propagandaanyagot – Wágner Erikán keresztül – Joszef Waltertől kapják. A dokumentum szerint a csoport május 10-én Krassó Anna lakásán tartott összejövetelt, amelyen tizenheten vettek részt, és Walter adott elő.[73]

Egy utólagos összefoglaló jelentés szerint az ÁVH Budapesti Osztálya 1951. szeptember 20-án nyomozást indított az „illegális" Hasomer Hacair ellen, és „Tibi" néven csoportdossziét nyitott.[74] Ugyanakkor a jelek arra utalnak, hogy Engländer és csoportja csak fokozatosan került a figyelem középpontjába, hiszen az 1951-es jelentések Krassó Anna, majd Wágner Erika személyét emelik ki, és ekkoriban Groszberg, Haskel, valamint Steiner Júlia voltak a főbb megfigyeltek.

72 A dokumentum szerint Groszberg 1951. február 14-én cionista összejövetelt tartott, ahol beszédében leszögezte: „…a zsidó népnek csupán egyetlen megoldása van, elmenni innen Izráelbe. Ami itt van, az csak egy rossz álom, és a felébredés majd Izráelbe[n] lesz. Felhívta az úttörők figyelmét, igyekezzenek az iskolában többi zsidó úttörőtársukat is megnyerni a cionista ügynek, mert ezzel komoly szolgálatot tesznek zsidó hazájuknak." Uo.

73 A jelentés szerint „kapcsolat" 1951. július 27-én beszélt Enyedi Györgynével, akit Schwarcz Sándor, a klalcionista frakció vezetője felszólított, hogy keressen kapcsolatot az ÁVH útlevélosztályával. Enyediné a múltban már hamis iratokat szerzett be, ezúttal azonban már nem akart segíteni. Uo.

74 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Összefoglaló jelentés. Budapest, 1953. március 13.

Egy 1951. október 20-án keletkezett jelentés ismét összefoglalta a cionista mozgalommal kapcsolatos tudnivalókat.[75] Engländerék csoportján kívül – ennek létszámát negyven-ötven főre becsülték – megemlítették még Wágner Erika állítólagos, tizenkét alegységből álló, százötven tagot számláló sómér csoportját, a Mizrahi csoportot és a Makkabi Hacair csoportját, amelyet – áll a dokumentumban – Pollák Tibor Standard-gyári munkás vezet. Az izraeli követség kapcsolatban állt a csoportokkal: Engländerékkel Joszef Walter, a mizrahistákkal (Bnei Akiva) Haskel, Pollákkal pedig Dak tartotta a kapcsolatot, aki a csoport bővítésére ösztökélte Pollákot. Wágnerék – mint olvashatjuk – „uszító, demokráciaellenes" röpiratokat, Engländerék egy alkalommal „illegális" röpcédulákat terjesztettek, amelyeket a zsinagógákban osztogattak. A jelentés szerint Engländerék és Pollákék közös vezetőségi ülésen tárgyalták meg, hogy az elvi különbségek ellenére együtt fognak működni, és önvédelmi szervezetet hoznak létre, amelynek tagjait fegyveres kiképzésben részesítik.[76] Egy szintén októberi – 26-i – jelentés Engländer Tibor mellett Krassó Annát, Károlyi Gábort, Lőwy Ágnest, Nádor Ferencet, Weiss Máriát, Ficsher [sic!] Györgyöt, Szebeni Ágnest és Korda Jánost nevezte meg.[77] Az államvédelem ekkor még nem volt biztos a dolgában: „A felsoroltak adatainak beszerzése, priorálása és kikartonozása folyamatban van" – írták.

A hatóságok november 10-re datálható összegzése szerint megindult a mozgalmak közötti aktivitás és a fegyverek beszerzése, valamint

75 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Tárgy: cionista mozgalom. Budapest, 1951. október 20.

76 A dokumentum szerint emellett Károlyi Gábor írásbeli jelentést készített Walternak a nyáron lefolyt egyetemi katonai táborozásról, Nádor Ferenc pedig az egyetemi oktatásról számolt be. Uo.

77 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Tárgy: aktív cionisták elhelyezkedése különböző egyetemeken. Harmat Frigyes államvédelmi hadnagy aláírásával. Budapest, 1951. október 24.

a kiképzés.[78] Kiemelten fontosnak tartották leszögezni azt is, hogy az izraeli diplomaták irányító szerepet töltenek be. Smuel Bencur fokozni kívánja a mozgalmak kooperációját, és a csoportok propagandaanyagokat fognak kapni – vélték. Felmerült emellett az „önvédelmi csoport" szerepe, amelyet egyenesen Walterhez kötöttek, aki állítólag kijelentette, hogy csak akkor szabad elkezdeni a fegyveres oktatást, ha „ideológiailag szilárdan a cionizmus alapján állnak a csoport tagjai".[79] A dokumentumban leszögezték, hogy folytatják az „ügynöki bizalmas nyomozást", hogy felderítsék az „illegális mozgalom népidemokrácia-ellenességét". Engländer Tibort a hatóságok már az „illegális" sómér mozgalom vezetőjének nevezték.

Engländer Tiborék közül kezdett ritkássá válni a levegő. A szervek „cionista vonalon" két csoport (Hasomer Hacair és Mizrahi) és nyolc személyi dossziét nyitottak. (Rácz Jenő, Feld Menyhért, Frankfurter Miklós, Lőwy Ágnes, Felkay Aladár, Krassó Anna, Wágner Erika, valamint egy meg nem nevezett személy esetében.) A fiatal cionistákra két belső ügynököt, „Korányit" és „Antont" állították rá. „Faragó" a Mizrahi ügyeivel is foglalkozott.[80] A mindezekről tudósító, 1952 márciusában keletkezett iratban az ÁVH I/2-b alosztálya – amelynek feladata a „belső reakció", azon belül is a „klerikális reakciós" elleni harc volt – egy operatív tervet is felvázolt az „illegális cionista mozgalom és a különböző funkciókba befurakodott cionisták felderítésére". Ez a következőképpen festett: feltérképezik a már ismert cionista csoportokat, összefoglaló jelentést kérnek a megyei osztályoktól (1), szétküldik a megyéknek az MCSZ tagnyilvántartó könyveit (2), megkezdik a budapesti nyilvántartási anyag feldolgozását, megállapítják tartózkodási helyüket, „prio-

78 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Tárgy: illegális mozgalom. Budapest, 1951. november 10.

79 Uo. A jelentés készítői Walter idézésekor Engländerre hivatkoztak.

80 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Tárgy: cionista vonal. Budapest, 1952. március 21.

rálják" és nyilvántartásba veszik őket (a-b). A beérkező vidéki összefoglalók alapján rajzot készítenek a fennálló helyzetről, majd ennek alapján központilag megkezdik „a felderítést és a hálózatépítést az egész ország területén" (3). A már felderített csoportokba ügynököket telepítenek, a sómérokat (Engländerék) „Korányi" fedőnevű ügynökön keresztül figyelik meg (4). „Faragó" és „Anton" ügynökök segítségével felderítik az ismeretlen cionista gócokat. „Ennek érdekében több személyt beszervezésre készítünk fel. Ezek olyanok lesznek, akik cionista körökben ismertek" (5). Az ÁVH kémelhárítási feladatokat ellátó I/3. Osztályával együtt megkezdik a széles hálózat kiépítését azokkal, akik „illegális" kapcsolatban állnak az izraeli követséggel, nekik „kémanyagot" adtak át (6). Felderítik, hogy a hitközség vezetői között kik a cionisták, és hogyan használják pozíciójukat a mozgalom előrehaladásáért. „Ennek érdekében felhasználjuk a meglévő ügynökséget, és a hitközségen belül további beszervezéseket végzünk" (7). A birtokukban lévő, mintegy negyvenezer nevet tartalmazó MCSZ-tagnyilvántartás alapján felderítik, hogy a szövetség Magyarországon maradt tagjai milyen állami, gazdasági vagy egyéb funkciókat töltenek be. Végül felderítik, hogy „kik furakodtak be ezek közül a Pártba [sic!], kik töltenek be vezető állást. Ezt a feladatot a Budapesti [sic!] osztály segítségével, tömeginformátor-hálózat alkalmazásával" oldják meg (8).

1952. október 18-án újabb jelentés tárgyalta a cionisták helyzetét.[81] Ebben több példa segítségével illusztrálták, hogyan szöktek ki (vagy tettek arra kísérletet) cionisták Magyarországról. Szeptember 2-án Hegyeshalomnál tartóztattak fel egy nemzetközi vonatot, amelyen négy, hamis irattal rendelkező utasra bukkantak. Adataik szerint a jelentés elkészültének idejéig hamis dokumentumokkal ötvennégy család, ösz-

81 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Tárgy: példák a cionista mozgalom ellenséges tevékenységéről. Budapest, 1952. október 18.

szesen százötven személy hagyta el az országot. A négy letartóztatott – a jelentés szerint – azt vallotta, hogy Weisz Gyulától vették át a hamis iratokat. A korábban a Bikur Cholim pénztárosaként dolgozó, később letartóztatott férfi megbízásából állítólag leveleket és fényképeket is magukkal vittek, a szolgálatok szerint „a fényképek a legközelebb disszidálandó csoport hamis iratainak elkészítésében voltak szükségesek".[82] Az egyik letartóztatott, Iczkovits Ferenc a kihallgatásán „beismerte", hogy kapcsolatban állt Haskel, Dach [sic!] és Dukas izraeli követségi munkatársakkal, és „Dukasszal"[83] beszélte még szökésük részleteit.

A tanítványaiból „héber kört", vagyis önképzőkört létrehozó, a lakásán és más lakásokon összejöveteleket tartó dr. Rácz Jenő hébertanárt (akinek a foglalkozásaira Steiner Júlia is eljárt) 1952 szeptemberében vették őrizetbe.[84] Vallomása szerint „1952 augusztusában Bécsből a cionista ún. »Teicholz-csoport« illegális futárt küldött érte, akinek feladata lett volna őt kiszöktetni az országból. Az embercsempésszel történt tárgyalásait megbeszélte Steiner Júlia magyar állampolgárságú izraeli tisztviselőnővel, akivel szoros kapcsolatban áll. Steiner Júlia is hívta, hogy menjen vele ezen a disszidálási vonalon. Steiner Julia kijelentette, hogy ő nem megy ezzel a vonallal, mert az izraeli követség segítségével szándékozik az országot elhagyni. Rácz Jenő másokkal is megbeszélte ezt a lehetőséget, és többek tanácsára nem vállalkozott az ilyen módon való disszidálásra."[85]

Az 1952. október 18-i jelentés az izraeli hírszerzés legfőbb bázisának a Magyarországon élő cionistákat, illetve a kivándorolt személyek

82 Uo.

83 Minden bizonnyal Emanuel Dukasról, az izraeli követség kereskedelmi attaséjáról van szó.

84 Az 1909-ben született Ráczot a Budapesti Megyei Bíróság 0862/1952. sz. ítéletével hat év szabadságvesztésre ítélte. Büntetését Márianosztrán töltötte. ÁBTL 3.1.9. V-111724.

85 Uo.

hozzátartozóit tekintette. A követség szerepére a dokumentum szerint az 1949-ben őrizetbe vett Dénes Béla ügyében elrendelt házkutatás során lefoglalt iratokból derült fény, ezekből ugyanis a hatóságok megtudhatták, hogy az izraeli követség érdeklődést mutat a magyar közéleti és politikai szereplők iránt. A beszámoló megerősítette, hogy Joszef Walter katonai adatok iránt érdeklődött, ezeket Lőwy Ágnes adta át a számára, illetve Pollák Tibor is adott katonai információkkal kapcsolatos utasításokat. A jelentés már komoly veszélyforrásként számolt be Engländer Tiborról és „sejtszerűen" felépülő mozgalmáról, valamint a Mizrahiról, amelyet szerintük Groszberg Ervin vezetett.[86]

Közben a határőrséggel együtt „éberen" lecsaptak „disszidálni" szándékozó cionistákra. A határőrség 1952 decemberében jelentette az ÁVH vezetői ügyeletének, hogy a csehszlovák határszervek értesítése szerint december 7-én éjjel Szobnál, az Ipolyon, és Komáromnál a Dunán összesen huszonnégy-huszonhat főből álló cionista csoport szökött át Csehszlovákia területére.[87] A két csoport egyesült, és így folytatta az útját nyugat felé. Oroszvár környékén feltartóztatta őket egy csehszlovák járőr, mire fegyverrel tüzeltek rájuk. „A tűzharc következtében négy főt megsemmisítettek [sic!], hatnak sikerült megszöknie, a többit pedig a csehszlovák állambiztonsági szervek őrizetbe vették" – írták a tragikus tartalmú beszámolóban.

1952. december 14-én a csehszlovák és a magyar határvédelmi szervek megbeszélést tartottak Rajka község mellett a „disszidáló" csoport ügyében. A csehszlovák hatóságok átadták a magyar állampolgárságú őrizetesek névsorát. Az ÁVH I/2. Osztálytól Harmat Frigyes államvédelmi hadnagy jelen volt a megbeszélésen, ám azt Illés őrnagy, a győri

86 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Tárgy: példák a cionista mozgalom ellenséges tevékenységéről. Budapest, 1952. október 18.

87 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Jelentés. Tárgy: cionisták disszidálási ügye. Budapest, 1952. december 15.

határőrség parancsnoka vezette.[88] A csehszlovák „elvtársak" közölték a magyarokkal, hogy az ügyet – annak jelentősége és bonyolult volta miatt – átadták a prágai minisztériumnak, és a vizsgálat további részét ott folytatják le. Azt is tudatták, hogy az őrizetbe vettek névsorát szintén átadták a minisztériumnak, „ahogy azt korábban, f[olyó] hó 13-án megbeszélték a magyar határőrség tisztjeivel".[89] Kérték, hogy az ÁVH lépjen érintkezésbe a csehszlovák állambiztonsági minisztériummal „az ügy részletes megbeszélése, az iratok és az őrizetesek átadása végett".

Excursus I.: az események kül- és belpolitikai kontextusa

Engländer Tiborék ügye egy szélesebb, a magyarországi eseményeken olykor túlmutató összefüggésrendszerbe ágyazódott be.[90] Ennek egyes elemeiről részben Moszkvában határoztak, ugyanakkor a helyi pártvezetés sokszor az egyéni érdekeit is követve hozott meg bizonyos döntéseket, szabadult meg számára nemkívánatosnak tartott személyektől. Az események hátterének megértéséhez feltétlenül szükséges megismernünk ennek a folyamatnak néhány lényeges lépését.

1951. november 23-án letartóztatták, majd 1952 novemberében perbe fogták Rudolf Slánskýt, a csehszlovák kommunista párt (zsidó származású) főtitkárát, valamint további tizenhárom kommunista vezetőt (akik közül tízen szintén zsidó származásúak voltak); titoizmussal és cionizmussal vádolták őket. Az 1952. november 20-án kezdődött, tíz

88 Uo.
89 Uo.
90 Lásd Müller 2017.

napig tartó perben mindannyiukat szabadságvesztésre ítélték. Slánskýt halálbüntetéssel sújtották, és 1952. december 3-án kivégezték.

A Slánský-per meghatározó szála volt az izraeli Mordechaj Oren ügye. Oren a Hasomer Hacair egyik vezetőjeként Palesztinában – utóbb Izraelben – a Mapam egyik alapítója volt, és képviselte a pártot a Hisztadrutban, az izraeli szakszervezeti szövetségben. 1951 novemberében az erősen szovjetbarát Oren képviselte pártját a kelet-berlini szakszervezeti világkonferencián. Berlinből Zürichbe tartó útján megállt pár napra Prágában, ahol rokonával, Simon Ornsteinnel együtt 1951. december 31-én azzal a váddal tartóztatták le, hogy „cionista ügynökként" az imperializmus támogatója. Oren eltűnése nagy vihart kavart, Izraelben csak találgatni tudtak azzal kapcsolatban, mi történhetett vele. A csehszlovák hatóságok csak 1952 márciusában hozták nyilvánosságra, hogy Orent letartóztatták. Erről tájékoztatták az izraeli követet, Arje Leon Kubovyt.[91] Később Oren és Ornstein vallomást tett a Slánský-perben (más néven az úgynevezett prágai perekben), amelynek során Orent olyan „bűnök" beismerésére kényszerítették, amelyek szerint a brit titkosszolgálat titkosügynöke volt, és aktív cionistaként a „népi demokráciák" elleni tevékenységet fejtett ki. Magyarországot is megemlítették azon országok között, ahol Oren „tevékenykedett". A politikust végül tizenöt évre ítélték (csak 1956 májusában szabadult ki), míg Ornstein életfogytiglani büntetést kapott.

Maga az a tény, hogy egy „népi demokráciával" nem ellenséges ország állampolgárát, aki ráadásul az *Al-Hamismar* nevű lapnál újságíró is volt, minden előzmény nélkül őrizetbe veszik, és felhasználják egy politikai perben, nagy megrázkódtatást okozott az izraeli baloldalon

91 Israeli Mapam Member Mordechai Oren Arrested by Czech Authorities. *Jewish Telegraphic Agency Daily News Bulletin,* 1952. március 24. 4. https://www.jta.org/1952/03/24/archive/israeli-mapam-member-mordechai-oren-arrested-by-czech-authorities, 2019. augusztus 28.

és magában a Mapam pártban is. Mose Sneh[92] követői – a párt baloldali szárnya – visszautasították azon követelést, hogy elítéljék a Slánský-pert, ennek következtében el kellett hagyniuk a pártot. (Az Izraeli Kommunista Párthoz csatlakoztak.) Ugyanakkor a párt egy másik csoportja, mivel tagjai úgy ítélték meg, hogy a Mapam nem volt eléggé kritikus a Szovjetunióval szemben, 1954 augusztusában Ahdut Haavoda néven új pártot alapított. Végül ez a kis párt 1968-ban összeolvadt a Mapajjal, létrehozva az Izraeli Munkapártot.

Nem csak Csehszlovákiában zajlottak ilyen jellegű tisztogatások. Az anticionista kampánnyal hozható összefüggésbe a zsidó származású Ana Pauker román kommunista vezető és külügyminiszter (1947–1952) bukása is, akit 1952. május végén kizártak a román kommunista pártból, majd 1953. február 18-án letartóztattak.[93] A Német Demokratikus Köztársaságban az Ernst Thälmann-nal, a weimari időszak kommunista vezetőjével – annak 1944-ben a buchenwaldi náci koncentrációs táborban bekövetkezett halála előtt – szemben állók ellen indítottak hajtóvadászatot. Az 1952 végén letartóztatott volt központi bizottsági tag Paul Merkert és Kurt Muellert, a nyugatnémet kommunisták helyettes vezetőjét – aki akkor már két éve börtönben ült – együtt fogták perbe Gerhard Eisler volt propagandafőnökkel. Azzal vádolták őket, hogy egy olyan szovjetellenes cionista összeesküvésben vettek részt, amelyet Rudolf Slánský és más – ekkorra már kivégzett – cseh kommunista vezetők szerveztek. Muellernek azt vetették a szemére, hogy részt vett Ernst Thälmann korábbi, trockisták által szervezett elmozdítási

92 Mose Sneh (Mose Kleinbaum, 1909–1972) Lengyelországban született, orvosnak tanult a varsói egyetemen. 1940-ben alijázott. Az izraeli Mapam párt egyik alapítója volt, később – éppen az Oren-ügy miatt – kilépett a Mapamból, és csatlakozott az Izraeli Kommunista Párthoz (Maki). 1948 és 1953 között az *Al-Hamismar* nevű, Mapam-orientációjú lap helyettes szerkesztőjeként tevékenykedett. Az Izraeli Kommunista Párt képviseletében többször volt a Kneszet tagja.

93 Shafir 2003.

kísérletében, Merker pedig a vádak szerint kapcsolatban állt „gazdag amerikai zsidókkal".

A Slánský-per és Oren letartóztatása a magyar cionisták között is nagy vihart kavart, és többeknél meghasonlást idézett elő, Engländerék ugyanakkor a Mapam baloldalával rokonszenveztek, mint ahogyan ez a dokumentumokból is kiderül. (Erre a kérdésre a későbbiekben még külön kitérünk.)

1953. január 13-án a *Pravdá*ban megjelent egy hír, amely szerint letartóztattak egy „terrorista orvoscsoportot". Az orvosok a cikk szerint a „nemzetközi zsidó burzsoá-nacionalista szervezetnek" titulált Joint „szolgálatában" álltak, amelyet az amerikai hírszerzés „hozott létre".[94] A *Szabad Nép*ben másnap megjelentetett hír szintén az egyre fokozódó sztálini paranoia jegyében fogant: a szovjet diktátor az egyébként lojális zsidó orvosokat szemelte ki arra, hogy újabb tisztogatást hajtson végre a pártban.

Ennek következtében Magyarországon 1953. január 3-án Rákosi villájában letartóztatták Péter Gábort, az ÁVH rettegett vezetőjét. Csak Rákosinak a Politikai Bizottság előtt február 19-én elmondott beszédéből derült ki, hogy milyen szerepet szánnak neki. A magyar párt teljhatalmú vezetője, az 1952–1953-ban a miniszterelnöki posztot is betöltő Rákosi Mátyás úgy ítélte meg, hogy a „katolikus kémvonal" meggyengülése után a „cionista kémvonallal" kell foglalkozni. Rákosi a cionizmusról mint „kémszervezetről" beszélt, és kifejtette: „Most, amikor Csehszlovákiában felmerült a Slánský-ügy, utána pedig a Szovjetunióban a kilenc orvos ügye, természetes, hogy nálunk is felfigyeltünk erre, és most a Péter-ügy felgöngyölítésével kapcsolatosan kiderült, hogy Péter körül – azonkívül, hogy rendőrspiclik voltak – ezek a rendőrspiclik túlnyomó többsége vagy cionista volt, vagy aktív nyilas,

94 Gereben 2000.

Gestapo-ember…”[95] Rákosi ezenkívül utalt arra, hogy az izraeli Ramat Ganban megtámadták a szovjet követséget:[96] az elkövetők február 9-én – a moszkvai letartóztatások híre által kiváltott indulattól vezérelve – bombát dobtak a szovjet külképviselet kertjébe. Bár senki sem halt meg, a szovjet felháborodás óriási volt. Hiába határolódott el másnap a Kneszetben, az izraeli parlamentben a kormány nevében a történtektől David Ben Gurion, a zsidó állam első miniszterelnöke, a Szovjetunió megszakította a diplomáciai kapcsolatait Izraellel. (Ezek – hellyel-közzel – csak 1954 júniusában álltak helyre.) Rákosi nyíltan beszélt arról is, hogy „most”, amikor a Szovjetunió megszakította a diplomáciai kapcsolatait Izraellel, „meg kell vizsgálnunk, hogy soraink közé belopództak-e cionisták”, valamint éberségre szólított fel. Stöckler Lajos budapesti hitközségi elnököt (MDP-tagot) „Gestapo-kémként” emlegette.

A szálak Péter Gábor esetében részben még ennél korábbra is visszavezethetők, hiszen az ÁVH-vezér sorsát az is megpecsételte, hogy Fjodor Bjelkin altábornagy, a szovjet kelet-európai elhárító parancsnokság egykori irányítója – akit cionista szervezkedéssel vádoltak, és 1951 októbere óta börtönbüntetését töltötte a Szovjetunióban – CIA-ügynöknek nevezte. Erről Sztálin levélben értesítette Rákosit. Később Rákosi és Péter Gábor is közvetlen szovjet nyomással magyarázta a magyar ÁVH-főnök letartóztatását.

95 Idézi Müller 2017, 186–187.

96 „1953. február 9-én ismeretlenek bombát robbantottak a Szovjetunió izraeli követségének területén, aminek következtében megsebesült Jersov követ felesége és Sziszojev követségi munkatárs neje, valamint Grisin, a követség munkatársa. A követség épületének egy része megrongálódott. Másnap Izrael elnöke és a külügyminisztérium levelet intézett a szovjet követséghez, amelyben a kormány nevében bocsánatot kértek, és elhatárolódtak a bűncselekménytől. Ennek ellenére február 11-én a szovjet kormány egy jegyzékben válaszolt nekik, melyben visszahívta követét, és felszólította a Moszkvában tartózkodó izraeli diplomatákat, hogy haladéktalanul hagyják el az ország területét.” Hevő 2014, 237.

Péter Gábor és társai ügye, amely száztíznél is több embert érintett, több hullámban zajlott le. 1953 januárjában magas rangú ÁVH-s vezetőket tartóztattak le, de a politikai rendőrség középső és alsóbb szintjeit is érintették a tisztogatások. Ahhoz azonban, hogy a cionista „összeesküvés" hihető legyen, nemcsak zsidó származású káderek tucatjait, de „zsidó zsidókat" is le kellett tartóztatni.[97] Olyanokat, akik a zsidó intézményrendszerben dolgoztak. Így került sor 1953 januárjában a már „kiszemelt" Stöckler Lajosnak, a Budapesti Izraelita Hitközség (BIH) és az új csúcsszerv, a Magyar Izraeliták Országos Képviselete (MIOK) elnökének, valamint Csengeri Leónak, a debreceni hitközség elnökének letartóztatására, majd áprilisban Domonkos Miksa, a Pesti Izraelita Hitközség 1945 és 1950 között „regnáló" főtitkárának őrizetbe vételére. Orvosokat, mégpedig „cionista orvosokat" is le kellett azonban tartóztatni, hogy meglegyen a párhuzam a moszkvai történésekkel: így hurcolták el a Szabolcs utcai zsidó kórházból Benedek László főorvost, illetve Zádor Imrét, a Kútvölgyi-kórház ideggyógyászát. Ezenkívül Joint-segélyadományokkal foglalkozó személyeket is őrizetbe vettek. A koncepcióba bevontak már 1949-ben letartóztatott és elítélt cionistákat is – ahogy arra az előzőekben kitértünk –, Dénes Bélát és az időközben kitelepített Gálos Henriket. Emellett a hatóságok célkeresztjébe került, mint arról korábban már szintén tettünk említést, Groszberg Ervin exagudista ortodox tanító, valamint Beneschofsky Ilona, a Zsidó Világkongresszus magyarországi tagozatának főtisztviselője is, aki korábban – a „legális" időkben – a Mapaj cionista párt vezetőségében is helyet foglalt.

A Stöcklert és Domonkost érintő koncepciós tervezet középpontjában Gerő Ernő és Rákosi azon szándéka állt, hogy az 1944-es Zsi-

97 Varga 2015.

dó Tanács egykori tagjaira rábizonyítsák: Gestapo-ügynökök és Raoul Wallenberg gyilkosai.

Január végén–február elején az MDP elitjének további zsidó származású tagjait, többek között Bárd Andrást, a Központi Ellenőrző Bizottság titkárát vették őrizetbe. A Bencurral folytatott tárgyalások kapcsán már említett, 1949 szeptemberétől a Magyar Rádió elnöki posztját betöltő Szirmai Istvánt január 28-án tartóztatták le, Vas Zoltánt és Kovács Istvánt pedig lefokozták. Számos más csoportot is érintettek a letartóztatások, de témánk szempontjából az említettek a legmeghatározóbbak.

Véleményünk szerint az ÁVH-nak szüksége volt egy fiatalokból álló „cionista terrorszervezetre", amely esetleg konkrét „fenyegetést" is jelenthetett volna a magyar társadalomra. Erre a szerepre Engländerék tökéletesen alkalmasak voltak.

Meglepő együttműködési hajlandóságról tett tanúbizonyságot a cionista fiataloknak helyiséget biztosító (de legalábbis tevékenységüket toleráló) Bethlen téri neológ főrabbi, az Országos Rabbitanács elnöke, dr. Schwartz Benjámin és Czitron József főrabbi, az Ortodox Rabbitanács elnöke, akik 1953. március 3-án beadvánnyal fordultak Nagy Imre miniszterelnökhöz – ezt a dokumentumot az összes magyarországi rabbi aláírta. Kiemelték Stöcklernek a gettóban, majd a hitközségi vezetésben tanúsított érdemeit, és kegyelmet kértek számára, „amennyiben nem politikai bűncselekmény elkövetése miatt folyik ellene eljárás".[98]

Az ÁVH-n 1953. január 24-én összefoglalták a cionista csoportokkal kapcsolatos folyó ügyeket.[99] A beszámolókban keverednek a cionisták és a kivándorolni szándékozó zsidók ügyei, ami sokat elárul az intenciókról. A Mizrahi (és Groszberg Ervin ügyét) ügyét a január 10-i

98 Varga 2015.

99 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Tárgy: a cionista csoport folyamatban lévő ügyei. Jelentés. Budapest, 1953. január 24.

második operatív terv alapján kiemelten kezelték, felderítették a Dob utca 35. számú ház lakóinak névsorát, a csoport több vezető tagjáról környezettanulmányt készítettek. További vizsgálatokat jelentettek be, vidéken is. A jelentésből kiderül, hogy Weisz Gyula szökésben volt, Goldberger Miklóshoz hasonlóan „Faragó ügynököt", valamint további két informátort állítottak rá. Eközben az ÁVH I/2. Osztályán folyt „egy ellenséges tevékenységet kifejtő orvoscsoport felderítése", amelynek tagjai, az „adataik szerint", cionisták. Dénes Bélát, Weisz Magdát (Bertok Pálné), Bencze Elemért és Faragó Tamást ekkorra már kihallgatták az ügyben. Leszögezték: további személyeket fognak felkutatni és kihallgatni, akik az orvoscsoport „cionista múltjának" felderítésében nyújthatnak segítséget. Ezeket a lépéseket – szólt a jelentés – az I/2-e alosztállyal közösen fogják végrehajtani.

Emellett felderítették Lisszauer Zoltán, a Szikra Nyomda egykori lektora, korábbi aktív cionista vezető ténykedését, kapcsolatait, aki „cionista tevékenységét eltagadta".[100] Januárban már kihallgatták Bertok Pálnét ezzel kapcsolatban, és kifejtették: a két hónapos terv folyamán „Fehér" fedőnevű „ügynökünkkel végrehajtott kombinációval meg kell állapítani [Lisszauer – N. A.] jelenlegi cionista kapcsolatait és tevékenységét. Be kell szereznünk az általa írt cionista brossurákat [sic!] is."[101] Katz Árminnal beszervezési célból kívántak foglalkozni (szintén „Fehér" ügynököt állították rá), ahogy Schwarcz Bélával, a mizrahista cionista frakció tagjával is – olvasható a jelentésben. Itt még nem találtak elég kompromittáló anyagot, február 26-ra tervezték a beszervezési javaslat leadását. Szabados Istvánnal a VIII. (Hírszerző) Főosztály („Faragó" ügynök) foglalkozott – szintén beszervezési célból. („Barátságuk elmélyült, bizalmassá vált" – írja az intim hangú jelentés.) Emellett, a

100 Uo.
101 Uo.

beszámoló szerint, a hatóságok célul tűzték ki annak felderítését, kik azok a cionisták, akik a dokumentum keletkezése idején Magyarországon tartózkodtak. A módszer a következő volt: a nyilvántartási könyvekből és az ügynökök segítségével megállapítják, kik hozhatók kapcsolatba a mozgalommal, majd ezen személyeket felderítik, és ezzel párhuzamosan, a nyilvántartási anyagaik alapján, kiírják és felderítik a jelentés megírása idején is aktív cionistákat. Mindaddig az objektumdosszié első kötetéből írták ki az aktivistákat, ez több száz nevet jelentett.

1953. január 24-re befejezték a vidékre szánt cionista névsorok elkészítését is, amelyeket futárral terveztek továbbítani a vidéki osztályoknak.[102] „Az összefoglaló tartalmazni fogja a két hónapos munkaterv idején felderített, funkcióban lévő cionistákat" – fogalmaz a jelentés.[103]

Az államvédelem a beszámoló megírásának időpontjáig négyszáz kartont készített el. 1953. január folyamán őrizetbevételi javaslat készült Schwitzer Jenőről (nem beazonosítható személy), Beneschofsky Ilonáról, Nógrádi Frigyesről, Füredi Schwarcz Lászlóról, Lisszauer Zoltánról, Berliner Györgyről és Groszberg Ervinről. (Két személyt kihúztak még, és odaírták a jelentésre a Farkas nevet.)

1953 februárjában a magyar hatóságok „persona non gratának" nyilvánították, és kiutasították az országból Joszef Walter budapesti izraeli kulturális attasét. Csak két hónappal követte cseh kollégáját, Izrael prágai követét, Arje Kubovyt, aki 1952 decemberében jutott ugyanerre a sorsra.[104] Az előzőekben ismertetett tények fényében ez nemhogy

102 Azok az osztályok, amelyek korábban megkapták a névsorokat, újabb leiratot kapnak újabb szempontokkal. A debreceni osztály részére a BM-ből szereztek káderanyagot – állt a dokumentumban. Uo.

103 Uo.

104 Bentzur–Leonidovich 2000.

meglepő nem volt, hanem egyenesen következett az események logikájából.

A történet szereplői: Engländer Tibor és társai

A hatóságok többéves megfigyelést követően csaptak le Engländer Tiborra és társaira. A per koncepciója eközben megváltozott, mivel Sztálin halála, illetve Nagy Imre miniszterelnökké választása enyhített a politikai üldözöttek sorsán, Engländerék ügyében az ítélethirdetés(ek)re pedig csak 1953 nyarán került sor. Mivel korabeli mozgalmi iratok – a hatósági „beszerzés" során lefoglaltak kivételével – nem kerültek elő, az „összeesküvést" elsősorban az ÁVH által begyűjtött dokumentumokból tudjuk rekonstruálni. Segítséget jelent emellett Engländer Tibornak az 1990-es évek közepén adott nyolcrészes videóinterjúja, amelyben szabadon elmesélhette a történetét, amelyet ugyanakkor torzított egyrészt az időbeli távolság, másrészt az a körülmény, hogy emlékei keveredtek az események óta eltelt évtizedekben a vonatkozó kutatásoknak köszönhetően ismertté vált történelmi tényanyaggal.

Engländer Tibor 1932-ben született Tokajban.[105] Apja, Engländer József tipikus self-made man volt: iskolákat nem végzett, de nyelveket tanult. A család Északkelet-Magyarországon élő hagyományőrző zsidó család volt. Maga a vidék ekkoriban a magyarországi haszidizmus egyik fellegvára volt, hiszen Bodrogkeresztúron élt a híres „csodarabbi", Ráv Sájele (Jesájá Steiner). A tokajiak mainstream ortodox és haszid imaházat is látogathattak, Engländerék a mainstream rabbinikushoz tar-

105 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1., valamint OSZK TIT, Engländer Tibor-interjú, 371. szám.

toztak. A környezet vallásos volt, de jóllehet sokan beszéltek jiddisül a településen, a többség „elmagyarosodott".

Engländer József eredetileg szerszámlakatosnak tanult, majd pincér lett, és viszonylag korán csatlakozott a munkásmozgalomhoz. Az 1930-as évek elején egy sikertelen tokaji üzleti vállalkozása után Budapestre költözött. Eleinte a Csokonai utca és a Vörösmarty utca sarkán állt Góbé büfében dolgozott. A második világháború alatt munkaszolgálatosként állítólag megszökött Sopronbánfalváról, és anyjához menekült Budapestre. Itt vészelte át a legnehezebb időket. Ezután beindult a karrierje. 1948 októberétől 1951 áprilisáig a Pamut és Selyem Nagykereskedelmi Vállalatnál dolgozott különböző fiókok vezetőjeként, majd az ellenőrzési osztály helyettes vezetője lett.[106] A szocialista vendéglátóipar kerületi vállalatai – amelyek 1951. április 1-jén alakultak meg – kikérték a munkahelyéről Engländer Józsefet, aki ekkor a IX. kerületi vállalat élére került, majd 1952. április 1-jén kinevezték a VIII. kerületi vállalat élére. Ezek után a Belkereskedelmi Minisztérium Reprezentatív Igazgatóságához került, a Béke Szálló igazgatója lett.[107] 1953. február 20-án – fiának letartóztatását követően – áthelyezéssel a Budapesti Éttermi és Büfé Vállalathoz tartozott Kárpátia étterem üzletvezető-helyettesévé nevezték ki.[108] Marxista cionista volt, 1949-ig a Borochow Körrel állt kapcsolatban, amely a háború után komoly legitimitással rendelkező Hasomer Hacair kvázi felnőttszervezeteként működött, majd főként fiának pere és a törvénytelenségek miatt eltávolodott korábbi felfogásától.

106 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Ács Bélánénak, a Budapesti Textilnagykereskedelmi Vállalat igazgatójának levele Engländer Józsefhez. Budapest, 1953. július 10.

107 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Csendes Miklósnak, a Budapesti Vendéglátóipari Tröszt igazgatójának levele. Budapest, 1953. július 10.

108 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Lázár Gézának, a Belkereskedelmi Minisztérium Közétkeztetési Főosztálya főosztályvezetőjének levele Engländer Józsefhez. Budapest, 1953. július 10.

Engländer Tibor a Smuel Jichak nevet kapta, amikor zsidó szokás szerint felvették Ábrahám szövetségébe (brit mila). 1938-ban Budapesten a VII. kerületi Murányi utcai általános iskolába íratták be a szülei. Később azt nyilatkozta, hogy – bár a zsidó gyerekeket érezhetően nem kezelték egyenrangúan a többiekkel – a származási különbségek nem vezettek komoly konfliktusokhoz. 1942-ben végzett, majd a híres Zsidó Gimnáziumban folytatta tanulmányait.

Az Engländer család komoly megpróbáltatásokon esett át a vészkorszakban: az anya gettóba került, az apa többek között Erdélyben és a Délvidéken teljesített munkaszolgálatot. A nagyszülőket Tokajból a sátoraljaújhelyi gettóba hurcolták, majd onnan deportálták őket.

Engländerék Budapest VII. kerületében, a Garay utca 37. alatti házban éltek. Az otthonuknak helyt adó épületet csillagos háznak nyilvánították, és egyszobás lakásukba beköltöztettek egy erdélyi családot. 1944 őszéig laktak itt, ekkor az anyának sikerült Schutzpasst (védőlevelet) kerítenie, és a család védett házba került. Az erdélyiek később továbbálltak Nyugat felé. 1945-ben a család kivette a részét a szerveződő feketekereskedelemből, Tibor málét, majd gyufát és cigarettát árult a Garay téri piacon. Egy-két éven keresztül ebből éltek. Standot is üzemeltettek, ahol kötényt és zoknit is árultak. 1947–1948-ban konszolidálódott a család helyzete, az apa állást kapott a Borochow Körben, amelynek központja az Andrássy úton volt, Kodály Zoltán lakása alatt. Jelentős szellemi potenciállal rendelkező mozgalom volt, sokan látogatták, így Trencsényi-Waldapfel Imre klasszika-filológus professzor és Kulcsár István pszichiáter, valamint Kardos László és Kardos Pál irodalomtörténészek.

Engländer Tibor eközben folytatta tanulmányait. A Zsidó Gimnázium sajátos követelményrendszerrel bírt. A magas tanulmányi elvárások mellett a magatartásra vonatkozó előírások nem voltak annyira szigorúak, a szünetekben egyes tanárokat tegezni is lehetett. A tanítás előtti és utáni imát leszámítva nem a felekezeti jelleg dominált.

Engländer 1946. április 4-én csatlakozott a sómérokhoz, és részvételéről a mozgalomban még évtizedekkel később is jó emlékeket őrzött – élete legmeghatározóbb időszakának nevezte a tizennégy–tizenhét éves kora közötti időszakot. Már csak azért is, mert a generációja nagyon gyorsan felnőtt, és ebben a komoly politikai érésben az ifjúkori mozgalmi életnek fontos szerep jutott. Bár a család vallásos volt, Englándernek csökkent a kötődése a zsidó hagyományhoz, nem függetlenül attól, hogy a sómérok ateisták és marxisták voltak.

Engländer az utolsó két osztályt a zuglói István-gimnáziumban[109] végezte el, mivel attól tartott, hogy mozgalmi tevékenysége miatt gyanússá válik a Zsidó Gimnáziumban.

Engländer kapcsolódása a cionista mozgalomhoz a holokausztot túlélt zsidóság kisebbik részének érthető reakciója volt. Bár családi hatások is érték, így anyai nagymamája félretette számára a cionista *Múlt és Jövő* számait, a Mikszáth Kálmán utcai általános iskolában pedig egy tanítónőtől kapott ilyen kiadványokat, a „megvilágosodás" a Zsidó Gimnáziumban érte. Saját elmondása szerint harmadikos gimnazista lehetett, amikor az iskola lépcsőjén lefelé tartva meglátott egy faliújságot, amelyen a következő felirat volt olvasható: „Soha többé Auschwitzot!"[110] Egy másik faliújságot is észrevett, amelyen pedig az állt: „Nem megyünk többé barmokként a vágóhídra." Engländer hamarosan a mozgalom vezető személyisége lett, hogy aztán annak likvidálása után – a törvények értelmében immár illegális körülmények között – vezesse azt.

109 Ma: Szent István Gimnázium. A tanintézmény 1935-től hivatalosan a XIV. kerületi Szent István Gimnázium nevet viselte, amelyet 1950-ben XIV. kerületi Állami Általános Fiúgimnáziumra változtattak.

110 Ezt megismételte szép, *Szerelmem, Izrael* címet viselő írásában is. Lásd Engländer Tibor: Szerelmem, Izrael. *Új Élet,* 1998. május 1. Ünnepi melléklet, 3. http://www.zsido.hu/ujelet/archiv/u980914.html, 2019. augusztus 30.

A cionista mozgalom tagjai főként a budapesti VII. kerületi szegényebb zsidóság tagjai közül kerültek ki. Voltak természetesen kivételek, hiszen Forgács János apja kereskedő volt, és a Laky Adolf utca 76. alatt lakott. Fényes István apja a két világháború között bírósági tanácselnök volt, 1945-ben nyugdíjazták, és a XIII. kerületben, a Csáki (ma Hegedűs Gyula) utca 34. alatt élt családjával. A cionista fiatalok között talán a leginkább rendszerhű családban élő Kovácsi Edit a Váci út 4. alatt lakott. Radó Miklós a VIII. kerületi Aggtelek utca 17. alatt élt özvegy édesanyjával. Pollák Tibor textilkereskedő gyermeke volt. A IX. kerületben, a Ráday utca 31. szám alatt volt a lakásuk. Schmelzer Kornél, a Bnei Akiva vezetője a VII. kerületben, a Dohány utca 59. alatt élt, mélyen vallásos családban.[111]

A cionista fiatalok elsősorban tehát a pesti belső kerületek zsidó ifjúságából kerültek ki. A társadalmi-szociális háttérre következtethetünk Engländer Tibor 1953. január végi letartóztatása után az ÁVH-n tett önvallomásában megadott információkból is.[112] Bár vallomásaiban – és ebben gyökeresen eltért a többi letartóztatottól – ügyesen vegyítette a valós és a nem valós információkat, a megadott lakhatási adatok megegyeznek a máshol fellelhető adatokkal. A rajta kívül eljárás alá vont huszonkilenc gyanúsított közül tíznek nem adta meg a lakcímét, közülük kettőről (Radó Miklóséról és Schmelzer Kornéléról) ennek ellenére van információnk. Azon huszonegy cionista fiatal közül, akiknek ismerjük a lakcímét, kilencen éltek a VII., öten a XIII., ketten pedig a VI. kerületben. Rákospalota,[113] Zugló és Buda egy-egy-egy fővel képviseltette magát. A VIII. kerületben ketten laktak.

111 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Környezettanulmány Engländer Tiborról és családjáról. Budapest, 1953. február 4.

112 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1. Engländer Tibor önvallomása. Dátum nélkül.

113 1950. január 1-jétől Budapest része Pestújhellyel együtt: XV. kerület.

Ebből az egyébként reprezentatívnak nem nevezhető adatsorból azt a következtetést mindenképpen levonhatjuk, hogy – mint az előzőekben említettük – a cionista fiatalok többsége a pesti belső kerületekben lakott, Budán gyakorlatilag nem volt társadalmi bázisuk. Ez a minta korrelál a magyarországi, illetve a budapesti zsidóság területi elhelyezkedésével a második világháború utáni időszakban.

A cionista fiatalok jó része egyetemista és gimnazista volt, de akadt közöttük műszerész (Pollák Tibor) és tisztviselő-alkalmazott is (Steiner Júlia, Kovácsi Edit). Az előbbiekben használt listán szereplő – Engländer Tiborral együtt – harminc személy közül tizenegynek, akiknek kiléte egyébként sem azonosítható be teljes pontossággal, nem ismerjük a foglalkozását. A maradék tizenkilenc főből tizenegy egyetemista, öt pedig gimnazista volt. Ez szöges ellentétben állt a Hasomer Hacair nevelési elveivel. A magyarországi cionista mozgalmakban szerepet vállaló fiatalok átformálását – főként a baloldali mozgalmak – rendkívül, néha brutálisan komolyan vették. Engländer Tibor szerint „azt az embert, aki a Hasomer Hacairban az érettségi után beiratkozott az egyetemre, a mozgalomból szelektálták".[114] A cél ugyanis az volt, hogy a palesztinai gazdaság számára neveljenek parasztokat és más fizikai munkásokat.

A szülők között voltak olyanok, akiket a kommunista hatalomátvétel által lehetővé tett mobilizáció vezetői pozícióba juttatott (például Engländer Józsefet), de akadt olyan is, akit – mint Fényes István apját – hátrányosan érintett a fordulat. A szülők többsége tisztviselőként, kisipari dolgozóként tevékenykedett, de voltak orvosok is közöttük (Pikler Katalin és Kosály György esetében). A vészkorszakot a legtöbben Budapesten élték túl, ám voltak, akik teljesen vagy félárván maradtak. Bár rendkívül csekély számú információ áll rendelkezésünkre a témával

114 OSZK TIT, Engländer Tibor-interjú, 371. sz. (2. kazetta).

kapcsolatban, a hozzáférhető adatok alapján elmondható, hogy a többség kisegzisztencia volt, csak kevesen érkeztek a jómódúbb rétegekből.

Az urbánus tér, amelyben a fiatalok mozogtak, elsősorban a főváros pesti oldalára koncentrálódott, amihez egymás – főként VII., VIII. és XIII. kerületi – lakásainak felkeresésén túl a Bethlen téri zsinagóga, valamint a Lónyay utca (1953-tól Szamuely utca) 15. alatti ortodox zsinagóga látogatása tartozott, illetve a tanulás színteréül szolgáló egyetemi épületek melletti találkozók. Olykor az egyik mozgalmi tag, Beck Tibor szüleinek első kerületi, Bem téri lakásán is összegyűltek. Amikor az időjárás megengedte, a budai hegyvidéket és a Gellért-hegyet is meglátogatták, és nyári tábort is tartottak a Pilisben.

Az „illegális” cionista mozgalom története az állambiztonsági iratok tükrében

Nagy dilemmával szembesül a kor kutatója, amikor a Rákosi-korszak magyar állambiztonsági iratait tanulmányozza. A mozgalmi életet ugyanis az államvédelem szemüvegén keresztül látja (az iratok így láttatják), ami természetszerűen óriási torzítást eredményezne, ha nem alkalmazna forráskritikát, illetve az áttekintett anyagot nem vetné össze más korból származó forrásokkal. Nem pusztán arról van szó, hogy a kommunista hatóságok milyen végeredmény elérésére törekedtek. (Esetünkben ez könnyen tetten érhető, igaz, az ügy kezelésében Nagy Imre első miniszterelnöki beszéde után komoly fordulat állt be.) Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az állam – a sztálinista–rákosista koncepciónak és gondolkodásmódnak megfelelően – kriminalizált olyan cselekedeteket, amelyek egyébként még a saját törvényei szerint sem voltak bűncselekmény jellegűek. Tágabb körbe tartoznak a cionisták azon cselekményei, amelyeket az állam kriminalizált, és saját rendelkezései szerint bűncselekmény jellegűek is voltak, de amelyeket – akár a mai liberális-demokratikus jogállam értékei felől nézve, de természetjogi szempontból is – semmiképpen sem tekinthetünk bűncselekménynek. És felmerültek olyan tettek is, amelyek kifogásolhatók lehettek – minden szempontból.

Emellett – visszatérve az iratanyag feldolgozásának nehézségeire – azt is le kell szögeznünk, hogy nem mindenhol áll rendelkezésre olyan forrás, amely mintegy az elsődleges anyag ellenőrzését szolgálná, így rá

vagyunk utalva a kihallgatási jegyzőkönyvek és peranyag által közvetített valóságra, amelyet – amennyiben az nem mond ellent a történész tudásának – „megszorított valóságként" fogadunk el.

A cionista fiatalok jó része már a mozgalom legális működése idején is tagja volt valamelyik cionista szervezetnek. Kovácsi Edit vallomása szerint 1948 húsvétján egy nagyobb cionista csoport hagyta el az országot,[115] az 1990-es években adott videóinterjújában pedig Engländer Tibor is nagyszabású kivándorlásról számolt be ebben az időszakban.[116] Nem tudni, hogy a két megjegyzés ugyanarra az eseményre vonatkozik-e, mindenesetre Engländer a következőképpen vázolta az esetet: a sómérok elmentek egy nagyobb kirándulásra a Pilisbe, ahol száz-százötven ember volt jelen. Az esemény végeztével tudatták velük, hogy az eredeti kirándulók nagy része már nem tartózkodik Magyarországon. A részletekről nem kérdezhettek, a kivándoroltatás szervezetten, konspiratív módon folyt. Amikor hétfőn Engländer bement a Zsidó Gimnáziumba, megállapította, hogy az osztály fele nincs jelen – a hiányzók a kivándoroltak között voltak.

Vallomása szerint Kovácsi Edit úgy kapcsolódott be a mozgalomba, hogy a házában (Budapest, Váci út 4.) lakó Halm Jenőné, aki korábban tagja volt a Hasomer Hacair felnőttszervezetének, a Borochow Körnek, bemutatta őt egy „Bözsi" nevű nőnek. Ezt követően többekkel – Székely Gáborral, Szili Tamással, Bodánszky Hédivel, Kosály Györggyel, Engländer Tiborral, Forgács Jánossal, Kálmán Verával stb. – megismerkedett. Ez a társaság hetente kétszer találkozott egymással. Olykor a Gellért-hegyre kirándultak, máskor moziba vagy színházba mentek. „Bözsi" hetente érdeklődött a mozgalom és különösen azon kivándorolni vágyó fiatalok iránt, akiknek az esetében a szüleik beleegyeztek,

115 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Edit kihallgatása. Budapest, 1953. február 27.
116 OSZK TIT, Engländer Tibor-interjú, 371. sz. (3. kazetta).

hogy elhagyják az országot. Bár a mozgalom korai szakaszában még bizonytalan volt, hogy ki vezeti azt, Kovácsi Edit vallomása alapján – 1949 tavaszára visszatekintve – nemcsak az „illegális sejt" szervezését, de a vezetői szerepet is magának vindikálta.[117]

A per későbbi negyedrendű vádlottja, Pollák Tibor ekkor megpróbált elszökni Magyarországról. Későbbi vallomásában arról beszélt, hogy egy „15-i" (nem tudjuk, melyik hónapról van szó) egynapos kirándulás keretében „illegálisan elhagytam az országot, és Csehszlovákiába briháztam, ahol a csehszlovák hatóságok őrizetbe vettek, és átadtak a magyar hatóságoknak". Mivel fiatalkorú volt, a tárgyaláson felmentették.[118] Valószínűleg ugyanazon eseményre vonatkozik Forgács János vallomása, amely szerint 1949 húsvétja után a Hasomer Hacair háromnapos pilisi túrázás közben alijáztatta a tagjait. Azokat, akik a kivándorlás mellett döntöttek, a hegyeken keresztül átvitték Csehszlovákiába.[119]

A II. Világifjúsági Találkozó (VIT) 1949. augusztus 14-én kezdődött Budapesten.[120] A kéthetes rendezvény a rezsim nagy nemzetközi bemutatkozására lehetőséget biztosító propagandaesemény volt. Az izraeli delegátusok mellett a csehszlovák küldöttségben is helyet kaptak baloldali cionista fiatalok, és az eseményeket a kivándoroltatás megszervezésére is fel tudták használni. Egy Engländerről szóló ügynöki jelentés beszámol arról, hogy a magyar sómér fiatalok nemcsak találkoztak izraeliekkel, hanem az egyik ünnepségen „nagy tüntetést"

117 „Beismerem, hogy az illegálisan működő sejtet én szerveztem meg a régi Hasomer Hacair-tagokból. 1949 tavaszán az illegális csoport vezetője én voltam. Továbbá én voltam az, aki az illegálisan működő sejtet összekötöttem azzal a személlyel, aki disszidáltatni akarta a csoportot. Én egyetértettem Hánnéval [sic!], valamint a Bözsi nevezetű nővel, hogy az illegális sejt tagjait Palesztinába disszidáltatjuk, és velük megyünk mi is." ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Edit önvallomása. Budapest, 1953. március 2.

118 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Pollák Tibor első kihallgatása. Budapest, 1953. február 27.

119 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János vallomása. Budapest, 1953. február 2.

120 Az esemény részletes leírását lásd Klenjánszky 2016.

is rendeztek, ahol Meir Yaari – a Hasomer Hacair izraeli vezetője és a Mapam párt alapítója és főtitkára – Sztálin nevét üvöltötte, míg a kommunisták (nyilván az izraeliek) Szamuel Mikunisz izraeli kommunista vezető nevét kiabálták.[121]

Kovácsi vallomása szerint egyik nap a Városligetből felkísérték az izraeli és csehszlovákiai küldötteket a Gellért-hegyen lévő izraeli szállásra, majd együtt felmentek a – szintén a Gellért-hegyen felállított – tábortűzhöz, ahol a többi ország VIT-küldöttei is jelen voltak.[122] Az egyik csehszlovákiai küldött odament Kovácsi Edithez, és közölte, hogy ha „Bözsi" elintézi, hogy az immár „illegálisan" működő cionista szervezet tagjai „disszidáljanak", Csehszlovákiában már várni fogják őket. A tábortűznél tartott találkozó után ugyanez a küldött kérte, hogy keressék fel őket a Kálvin tér melletti szállásukon, füttyjelükre füttyjellel fognak válaszolni, és kimennek hozzájuk. Kovácsi, Engländer, Kosály és egy „Rita" nevű fiatal lány a megbeszélt helyszínre mentek, füttyjelet adtak, de – Kovácsi vallomása szerint – nem érkezett válasz. Másnap keresték a Városligetben a csehszlovákiai küldötteket, de nem találták őket.

Forgács János – későbbi hatodrendű vádlott – egy „Hava" nevű nőt említett (tehát nem „Bözsit"), akit a mozgalom Csehszlovákiából küldött, hogy a Magyarországon maradtak kivándoroltatását intézze, illetve őket kiszöktesse.[123] Forgács vallomása szerint a „briháztatás" (kiszöktetés) augusztus 13-án, vagyis a VIT hivatalos megnyitója előtt egy nappal történt: a fiatalok, akik között sok vidéki, debreceni is lehetett, szombat délután felszálltak a Nyugati pályaudvarról Vác felé közlekedő személyvonatra. A terv úgy szólt, hogy Vácott leszállnak a vonatról, ahonnan egy jeladás után teherautó viszi őket tovább. A pályaudvaron ott volt Engländer, Szili, Kosály, Kovácsi és egy „Hédi" nevű fiatal nő is –

121 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Jelentés. ÁVH I/3-d alosztály. Budapest, 1953. január 14.
122 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Edit kihallgatása. Budapest, 1953. március 4.
123 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János vallomása. Budapest, 1953. február 4.

ők Budapesten maradtak. Kovácsi szerint a kivándoroltatásról „Bözsi" értesítette az érintetteket. Vallomásában hozzátette, a pályaudvaron „Bözsi" és egy Bán Dov nevű férfi is – akit ismert a mozgalomból – jelen volt. Bán Dov a lelkére kötötte, hogy továbbra is tartsa a kapcsolatot „Bözsivel".[124] Természetesen nem tudhatjuk, hogy „Bözsi" létezett-e, illetve hogy „Hava" és „Bözsi" nem ugyanazon személy volt-e, akiket Kovácsi – kihallgatóinak megtévesztése érdekében – tudatosan összekevert egymással. Emellett az sem kizárt, hogy Forgács sem mondott – ha ennek a szónak van értelme az ÁVH-val kapcsolatban – igazat kihallgatóinak. Az azonban bizonyos, hogy – izraeli küldöttek segítségével, valamint a csehszlovák kapcsolatok kiaknázása mellett – az utolsó pillanatig, minden lehetőséget kihasználva folyt a mozgalmi emberek kiszöktetése, kivándoroltatása az országból.

Kovácsi vallomása szerint ugyanezen év nyarán rendeztek egy tábort Pomázon, amelyen ő maga már nem vett részt. Halmné meghagyta neki és Engländernek, hogy keressék a követségen Joszef Waltert, de végül nem mentek el hozzá.[125]

1949 őszén is zajlott kivándoroltatás – „Bözsi" segítségével, legalább két hullámban.[126] Kovácsi – saját bevallása szerint – 1949 őszéig „működtette" a mozgalmat, majd, bár 1951-ig feljártak a lakására, felhagyott a mozgalmi aktivitással.

A mozgalmat – az állambiztonsági iratok szerint – 1950 őszén–telén Engländer Tibor egységesítette.[127] Ezt megelőzően azonban még erőteljes dezorganizáltság jellemezte a szervezetet, számos sejt és csoport működött egymás mellett. Saját vallomása szerint Radó Miklós is szervezett egy cionista sejtet, amelynek tagjai a Városligetben, a Bar-

124 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Edit önvallomása. Budapest, 1953. február 27.
125 Uo.
126 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Edit vallomása. Budapest, 1953. március 3.
127 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Edit. Összefoglaló jelentés. Budapest, 1953. április 1.

ta-szobor előtt találkoztak.[128] (Engländer Tibor szerint a sómérok a Városligetben két-három találkozót tartottak.)[129] Forgács János – aki 1950 nyarán, Engländer segítségével került az ifjúsági mozgalomba – vallomása szerint egy hattagú sejt (kvuca) helyettes vezetője, majd vezetője lett.[130] Jó időben a többiekhez hasonlóan a szabadban tartották az összejöveteleiket, a Margitszigeten, az akkoriban a sziget végében található romos fürdő mellett, vagy a Gellérthegy Duna felőli részén, a sziklakápolna feletti területen. Héberül is elkezdték tanítani a fiatalokat, és szihákat (beszélgetéseket) is rendeztek. Utóbbi alkalmakkor a tíz úgynevezett sómértörvényt beszélték át, amelyek a halucok életformájáról szóltak.[131]

A szervezet komoly helyiséggondokkal küzdött, Kovácsi Edit vallomása szerint már 1950 elején felmerült – Engländer iniciatívájára –, hogy a tarthatatlan helyzetet meg kell oldani, stabil helyiséget kell szerezni.[132] Ennek elősegítése érdekében megbeszéléseket folytattak. Az „illegális" Bnei Akiva vezetője, Ábrahám György – aki Engländer iskolatársa volt a Zsidó Gimnáziumban – segített a sómérоknak a Bethlen téri zsinagóga egyik helyiségének megszerzésében.[133] Ez nagy ideológiai kompromisszumnak tűnhet egy marxista baloldali szervezet esetében, ugyanakkor a zsidó élet lehetőségei a magyar állam és a zsidó „felekezet" közötti 1948. decemberi általános megállapodás és az egységes zsidó csúcsszervezet, a MIOI (később MIOK) 1950. februári megalakulása után annyira beszűkültek, hogy Engländerék természetes

128 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. január 31.
129 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 17.
130 A kvucának hat tagja volt: Klein István, Székely András, Gyepes Ottó, Fehér György, továbbá két lány, „akiket Dacay és Leonka néven ismertem" – vallotta Forgács. ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János vallomása. Budapest, 1953. március 4.
131 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 4.
132 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Edit vallomása. Budapest, 1953. március 4.
133 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 17.

örömmel vették tudomásul az adódó lehetőséget. A termet mint „hitoktatásra jelentkezett csoport" kapták meg. A tagok kedden és csütörtökön jártak a zsinagógába, meghallgatták a hitoktatást, majd ott maradtak. Ebbe a templom rabbija és körzetének vezetője beleegyezett. A helyiség vezetői Forgács János (akinek hattagú sejtje közben felbomlott) és Signer Judit lettek.[134]

Engländer, aki időközben teljesen átvette a vezetést, átszervezte az – egyes források szerint – három meglévő csoportot: mint egyik kihallgatásán vallotta, meghagyta az úgynevezett Klein-féle csoportot (Klein István, Gyepes Ottó, „Szepi", Grünberger István, „Alex"), amelynek Fényes István lett a vezetője. A fiúkat és a lányokat külön csoportba szervezte, a lánycsoportnak ő lett a nevelője, a fiúké pedig Forgács János.[135] Forgács szerint három csoport létezett eredetileg, ebből a Klein-féle felbomlott, a maradékot pedig egyesítették. Kísérlet történt egy új csoport létrehozására is,[136] ám a próbálkozás kudarcot vallott, ami főként annak tudható be, hogy kiderült: a „beszervezésre" kiszemelt Kendi Antal már tagja egy másik cionista szervezetnek, a Bnei Akivának.

Az egyes sejtek szombaton és vasárnap is találkoztak, ilyenkor lakásokon is összegyűltek. Vasárnaponként kirándulni, moziba, színházba jártak. A teljes kontrollt megszerző Engländer a feladatokat részben allokálta, a mozgalom kezdett szervezetként működni, ahol mindenkinek reszortjai vannak. Forgács Jánosnak az volt a feladata, hogy vegyen részt az előadás-sorozatok vázlatának kidolgozásában, és hogy maga is tartson előadásokat – vagyis a mozgalom nevelési-pedagógiai felelőse

134 Uo.

135 Engländer Tibor csoportjában voltak: Signer Judit, Elvira, Judit, Kaszír Éva, Joáchim Aliz, Pikler Katalin, Dzsem. Forgács csoportjában: Schönberger Tamás, Volicer Tamás, Beck Tibor, Radó Miklós, Banó, Ungár Róbert, Székely Péter, Kroki, Mandel György. Uo.

136 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. március 4.

lett. A vasárnapi kirándulásokat is ő vezette.[137] Először marxizmust–leninizmust tanítottak, majd ezzel felhagytak, mivel rájöttek, hogy túl magas színvonalúra tervezték meg az oktatást, így ezután áttértek Palesztina földrajzának ismertetésére. Az előadásokat Engländer és Forgács tartották, olykor pedig Fényes István is.[138] Fényes, aki 1950 őszén csatlakozott a mozgalomhoz, decembertől már az „illegális" Hasomer Hacair vezetőségi tagja volt.[139]

A sejtek és egyéb csoportok tekintetében szükséges leszögezni, hogy nem tudjuk egyértelműen megállapítani a nagyságukat, taglétszámukat, hiszen az erről az ÁVH-n részletes „beszámolót" maga után hagyó Engländer Tibor tudatosan megpróbálta félrevezetni a kihallgatóit, aminek az egyik eleme az volt, hogy szándékosan elnagyolt információkat közölt, nagyobb vagy kisebb számot „vallott be" a ténylegesnél. Szintén nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a csoportok maguk is állandóan mozgásban voltak. Az illegalitás szabályait – egymással ne tarthassák a kapcsolatot, csak összekötőkön keresztül, és a tagok ne is ismerjék egymást közvetlenül – szinte lehetetlen volt betartani egy ilyen mikroközegben, és gyakoriak voltak a kilépések, csatlakozások. Ehhez hozzávehetjük még azt is, hogy – biztonsági okok miatt – Engländer az évek során újból és újból átszervezte a csoportokat.

Az 1951-es év döntő fontosságú volt a mozgalom életében, ugyanis Pollák Tibor – későbbi negyedrendű vádlott – felvetette egy önvédelmi szervezet megalapítását. „Az önvédelmi csoport megalakításának gondolata úgy merült fel bennem, hogy ha lenne egy harmadik világháború, és Magyarország ideiglenes megszállás alá kerülne, pogromokat bocsátanának ki [sic!] a zsidóság ellen, úgy gondoltam, hogy létrehozok egy illegálisan működő fegyveres cionista szervezetet, [hogy] esetleges

137 Uo.
138 Uo.
139 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Fényes István kihallgatása. Budapest, 1953. február 6.

támadások esetén meg tudjuk védeni magunkat."[140] Bár Pollák kezdetben azt vallotta, hogy Engländer nem tartotta időszerűnek az ötletet, a kijelentést árnyaló források is rendelkezésünkre állnak. Engländer és társai ugyanazon okokra hivatkozva néhány évvel később, az 1956-os forradalom napjaiban – 1956. november 1-jén – is egy önvédelmi szervezet megteremtéséről határoztak, ami ellentmond Engländer – az ÁVH kihallgatói előtt mutatott – óvatoskodásának.[141] Forgács János szerint a Pollák-féle Mapaj-csoport (az „illegális" Makkabi Hacair) „szétzúzásának" szándéka is szerepet játszott abban, hogy a sómérok csatlakoztak az önvédelmi szervezethez: „Felvetődött az is, hogy az esetleg pogromozás [sic!] esetén a zsidóság megvédésének a célkitűzése az önvédelmi szervezeten keresztül [sic!], amit a Pollákék felé így állítottunk be, csupán azért, hogy ezzel elérjük a Mapaj szétzúzását és egyes tagjainak a belépését a Hasomer Hacairba."[142]

A sómérok a kihallgatásokon szerették volna minimalizálni saját – az önvédelmi szervezet létrehozásában és fenntartásában játszott – sze-

140 Pollák Tibor első kihallgatása. Budapest, 1953. február 27. ÁBTL 3.1.9. V-108606/4.

141 Varga 1990 és Gadó 1992. Részlet utóbbiból:

„– …Ezután mi visszatértünk a többiekhez, akik a hitközség egyik termében tovább vitatkoztak a megalakítandó ifjúsági szervezetről. Ekkor már a pogromveszély kérdése is felmerült. Az a döntés született, hogy létrehozunk egy csoportot az esetleges atrocitások levédésére.

– Fegyveres csoportra gondoltatok?

– Erre már pontosan nem emlékszem, de úgy hiszem, igen. Akkoriban nem volt nehéz fegyvert szerezni. Itt olyan felkelőcsoportok jöhettek szóba, amelyekről tudtuk, hogy nem ellenségesek a zsidókkal szemben. Ezt a mi csoportunkat már csak azért sem lett volna nehéz megszervezni, mert még éltek a régi kapcsolatok, élt a régi cionista szellem. Ne felejtsd el, hogy a mozgalmat csak hét évvel azelőtt tiltották be.

– Kivel szemben akartátok megvédeni a zsidókat?

– Mindenkivel szemben, aki ellenséges szándékú lehetett, mivel ilyen zavaros helyzetben minden előfordulhat. A ki nem mondott alapállás körünkben az volt, hogy ha Magyarországon felfordulás van, az a zsidókra nézve veszélyes. És mi nem akartuk a zsidók ügyét egy lapra feltenni."

142 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Forgács János vallomása. Budapest, 1953. február 2.

repüket, és az egészet taktikai okokkal magyarázták: „…kihasználtuk ezt, hogy ők elképzelhetőnek tartsanak egy ilyen lehetőséget [vagyis pogromveszélyt – N. A]. Ez a lehetőség konkrétan az lett volna, hogy egy esetleges háború esetén Budapest ideiglenesen nyugati csapatok megszállása alá kerül. Ebben az esetben a velük visszaáramló disszidens fasiszta és egyben aktívan antiszemita elemek rendeztek volna a népi demokratikus rendszer híveinek üldözése mellett zsidóüldözéseket is. Pollákék hittek ebben a lehetőségben, és nekünk abban az időben ez alkalmat nyújtott arra, hogy az önvédelmi szervezetet létrehozzuk, és ezáltal a Mapajjal kapcsolatos már leírt céljainkat elérjük. (Szétzúzásuk stb.)”[143] Radó Miklós azonban, aki a legimpulzívabb sómérként volt ismert, éppen a „zsidóság védelmével” magyarázta a szervezet létrehozását: „A zsidóságot esetleges jobboldali támadásoktól akartuk megvédeni. Engländer egyik beszédében kifejtette, hogy a népi demokrácia megdőlni sem fog [sic!], de időleges megrendülése elképzelhető, amikor számítani lehet jobboldali támadásra, programra [sic!]. Az önvédelmi szervezet tagjait kiképezték a pisztoly szerkezetének ismeretére, iránytű és térkép használatára is, valamint konspirációra.”[144] Fényes István – aki nem vett részt aktívan a szervezet életében, és csak három találkozón volt jelen – szintén azt vallotta, hogy a szervezet célja az antiszemitizmus elleni küzdelem volt.[145]

Pollák is úgy vélte, hogy egy idő után – a Weisz Magda jelenlétében lezajlott második közös találkozón – Engländer engedett.[146] Weisz Magda szerepe kettős volt, hiszen 1951 januárjától kezdve az ÁVH-nak is jelentett, és többen neki „köszönhették” a vesztüket, ugyanakkor de-

143 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Forgács János vallomása. Budapest, 1953. március. 4.
144 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós vallomása. Budapest, 1953. február 9.
145 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Fényes István kihallgatása. Budapest, 1953. február 2.
146 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Pollák Tibor első kihallgatása. Budapest, 1953. február 27.

zinformálta is az állambiztonságiakat, amit be is vallott nekik.[147] Mindenesetre Engländer Tiborról Weisz is jelentett (bár igyekezett összezavarni a hatóságokat),[148] Engländer pedig olykor őt is dezinformálta.

Fényes István egyik kihallgatásán azt vallotta, hogy Pollák Tibor korábban az önvédelmi csoport összes tagjának külön-külön ismertette a csoport célját.[149]

A szűk körű, mintegy hattagú szervezetet – amely Engländer intencióinak megfelelően teljesen külön életet élt – minden bizonnyal a mozgalom 1951 áprilisának végén Hűvösvölgyben tartott kirándulásán és kiállításán alakították meg. A kiállításon, „amelynek célja a szervezetnek a közös munka által való megerősítése"[150] volt, társasjátékokat, Palesztina-domborművet, cionista zászlót és faragványokat helyeztek el.[151] Engländer utóbb az ÁVH-n azt vallotta, hogy a találkozón nem volt jelen a meghívott Ábrahám György, aki hetekkel később elmondta, azért nem ment el a helyszínre, mert úgy érezte, figyelik. Erre válaszul

147 ÁBTL 3.1.9. V-107118. Bertók Pálné kihallgatása. Budapest, 1952. szeptember 13.

148 „…Walter Joseph, az izraeli követség sajtóattaséjával kapcsolatban jelentettem, hogy ő adott utasítást arra, hogy a neki Engländer Tibor által jelentett illegális fegyveres csoporttal fel kell venni a kapcsolatot. Ebben a jelentésemben arról is tettem említést, hogy Walter olyan kijelentést tett, hogy Wágner Erikának és Steiner Júliának és nekem érintkezésbe kell lépni a fegyveres fasiszta csoport vezetőjével. Beismerem, hogy a jelentésemnek ez a része sem fedi a valóságot. Az igazság az, hogy erről a kérdésről és a jelentésben foglaltakat Engländer Tibor, az idegen nyelvű főiskola angol szakos hallgatója mondta el mint saját véleményét. A jelentésben foglalt adatokat ő mondta. A Walterről kapcsolatos adatokból mindössze annyi igaz, hogy Engländer arról is beszélt, hogy az általa felfedezett fasiszta fegyveres csoportról beszámolt Joseph Walternak. Engländer előttünk nem számolt be arról, hogy Walter ezzel kapcsolatban hogyan vélekedett. Walterről Engländer ekkor mindössze annyit mondott, hogy ha szükség lesz fegyverekre és illegális iratokra, pecsétre, akkor azt idejében fogják megkapni, mint történt ez a múlt rendszerben az illegalitás idején." ÁBTL 3.1.9. V-107118. Bertók Pálné kihallgatása. Budapest, 1952. szeptember 13.

149 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Fényes István kihallgatása. Budapest, 1953. február 12.

150 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 18.

151 Uo.

megszakították vele a kapcsolatot. Könnyen elképzelhető, hogy a mozgalom vezetője 1953-ban éppen a vallásos cionista szervezetét otthagyó, nekik korábban helyiséget szerzett Ábrahámot akarta ezzel tisztára mosni. Ezt támasztja alá Engländernek az a megjegyzése, amely szerint Pollák Tibor azt mondta, hogy Ábrahám „provokátornak" nevezte őt 1951 nyarán.[152] Pollák a Mapaj-mozgalmat képviselte a kiállításon, csakúgy, mint Noéh Péter, Rozner János és egy „Csozi" becenévre hallgató fiú, aki feltehetően Libmann Ervinnel azonos.[153]

Radó Miklós és Engländer Tibor között rivalizálás volt megfigyelhető. Radó állítólag szervezett egy – vele együtt – négytagú cionista csoportot, ám Engländer összevonta a maga és Radó csoportját a saját felügyelete alatt, „az én semmibevételemmel" – vallotta később Radó.[154] Ugyanő igyekezett végrehajtani Engländer arra vonatkozó utasítását, hogy szervezzen át egy Fényes István által vezetett, felbomlófélben lévő csoportot, ám nem járt sikerrel. Radóval – aki hébert tanított az Ivrit Moadonban, a szervezet héber nyelvi foglalkozásán,[155] Kádár Éva (Petőfi Sándor utca 10. alatti) és Krausz Ágnes (Bem József téri) lakásán – másnak is voltak problémái. Fényes István azt vallotta, hogy később (még 1951-ben) Radó „a ligetbe [sic!] erkölcsi kifogásolás alá került, sómér életforma be nem tartása miatt".[156]

Az állambiztonsági iratok tanúsága szerint 1951 nyarán intenzívebbé váltak a kapcsolatok az izraeli követséggel. Engländer azt vallotta, hogy Mose Dak üzent Pollák Tibornak: keresse fel a követségen. A diplomata közölte, hogy az izraeli követség által kiadott „menlevelek" nem érnek semmit, és „ilyeneket ne is kérjenek". A követség ugyanis – aho-

152 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 19.
153 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János vallomása. Budapest,1953. február 6.
154 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953.január 31.
155 Nem tévesztendő össze a Rácz Jenő által tartott nyelvi foglalkozással.
156 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Fényes István kihallgatása. Budapest, 1953. február 2.

gyan azt már korábban említettük – „1951 nyarán, amikor a magyar kormány néhány volt gyárost és földbirtokost kitelepített Budapestről, menleveleket bocsátott ki a zsidók számára."[157] Engländer ezt vélhetően azért vallotta, hogy az izraeli követséget mentesítse – legalábbis a saját vonatkozásukban – a vádak alól.

Közben ismét előkerült az önvédelmi szervezet ügye. Engländer – aki vallomásaiban némi distanciával beszélt a kérdésről – Pollák Tiborral októberben tartott erről megbeszélést, amelyen a „pogromveszély" ismét előtérbe került.[158] A megbeszélésen, amelyen rajtuk kívül Forgács János, Noéh Péter (Mapaj) és Weisz Magda (Mapaj), valamint – Forgács szerint – „Csozi" (Mapaj) vett részt, úgy döntöttek, az önvédelmi szervezet tovább folytatja működését, bár Engländer állítólag kifejtette, nekik iratokra és nem fegyverekre lenne szükségük. A szervezet létszáma – Forgács szerint – később tíz-tizenkét fő is lehetett.[159]

Tervbe vették az „illegális" mozgalom programjának és szervezeti szabályzatának megalkotását – függetlenül a védelmi szervezettől.[160] Közben Fényes István átvette Forgács csoportját annak érdekében, hogy a tagok tudta nélkül megszüntessék azt. A programokat rendszertelenül tartották meg, előfordult, hogy a vezető nem ment el a találkozókra, vagy elmaradtak a foglalkozások. Ezt az Engländerrel és Forgáccsal egyeztetett lépést azt követően foganatosították, hogy Forgács panaszkodott: a tagok nem valók a mozgalomba, és nem lehet őket „helyes" irányba terelni. „Más volt a gondolkodásuk és nézetük, és szellemileg is alacsonyabb fokon álltak" – vallotta az ÁVH-n Fényes.[161] A következő tavasszal már a tagok fele „sikeresen" lemorzsolódott. 1951 végén Ko-

157 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Engländer Tibor önvallomása. Budapest, 1953. március 20.
158 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 17.
159 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 9.
160 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 19.
161 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Fényes István kihallgatása. Budapest, 1953. február 2.

sály György csoportja csatlakozott Engländeréhez, és Kosály hamarosan a vezetőség tagja lett.[162]

Az önvédelmi csoport ügyét az ÁVH és a bíróság(ok) is kiemelten kezelték. Ebben közrejátszott az a körülmény is, hogy Pollák Tibor és Noéh Péter szerzett négy fegyvert. Engländer szerint Pollák neki adott egyet, de kapott Forgács és Weisz Magda is.[163]

A négy fegyver később komoly fejtörést és izgalmat okozott az államvédelem munkatársainak, hiszen a rendszer kiszolgálói kiemelten tartottak a rezsim ellen fellépő fegyveres csoportosulások megjelenésétől. Bár Engländerék mozgalmukat nem a rendszerrel szemben hozták létre, és a fő motiváció éppen a potenciálisan zsidóellenes csoportok elleni védekezés volt,[164] az a tény, hogy a központi és ellenőrzött csatornákon kívül kerültek a kezükbe fegyverek, komoly bűncselekménynek számított.

A szervezet két fő „gépfegyverszállítója" a műszerészszakmában dolgozó Pollák Tibor és Noéh Péter volt: először szereztek egy régi típusú forgópisztolyt, amelynek több alkatrésze hiányzott, például az ütőszege. A nagy kaliberű forgópisztoly csak képzési célokra, a revolver szerkezetének demonstrálására volt használható. Pollák a Magyar Szabadságharcos Szövetség (MSZHSZ) kispuskalövészetéről szerzett kispuskatöltényeket, és Noéh segítségével készített kétszer egy-egy pisztolyt. Ez úgy történt, hogy riasztópisztolyt vásárolt, ehhez pedig csövet és a cső merevítéséhez szükséges szerkezetet kreált. A csőbe egyszerre egy töltényt lehetett tenni. A pisztolyt minden egyes elsütés után szét

162 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János vallomása. Budapest, 1953. február 2.
163 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest,1953. február 17.
164 Ezen indíttatásnak a traumatikus, a holokauszt tapasztalatából következő lényegére jó pszichológiai érzékkel tapintott rá a Legfelsőbb Bíróságnak az ügyben másodfokon eljáró bírói tanácsa, amely 1953 augusztusában ezt a körülményt is figyelembe vette ítéletének meghozatalakor.

kellett szedni. Ezzel a két pisztollyal két-három töltényt sikerült kilőni, de nem bizonyultak használhatónak, mivel a riasztópisztoly rugója nem volt elég erős a kispuskatöltény elsüléséhez. Egy alkalommal Pollák gyártott házilag mintegy öt kilogramm puskaport, hogy bemutassa, hogyan ég.[165] A fegyvereket Pollák és Noéh lakásán tartották, Engländernél, Weisz Magdánál, Forgácsnál és Kosálynál csak gumibotok voltak.

Engländer tisztában volt az önvédelmi szervezet létezésének veszélyével. Fényes és Pollák később egyöntetűen azt vallotta, hogy 1951 vége felé már annak megszüntetéséről beszélt, mivel fenntartásának nem látta sok értelmét.[166] A szervezetet végül 1952 januárjában – más források szerint áprilisában – feloszlatták, mivel féltek a következményektől. A dokumentumok szerint Forgács, Kosály és Engländer közölték Pollákkal, hogy elássák a fegyvereket a Gellért-hegyen. Pollák, Noéh, Kosály és Engländer részvételével ez meg is történt, majd Kosály és Engländer visszatértek, kiásták a fegyvereket, és valamennyit a Dunába dobták. Forgács János beszámolója szerint: „Másnap aztán felküldtük Pollákot egy fegyverért, mondván, hogy szükség van rá. Ezt azért tettük, hogy ő vegye észre először a fegyverek eltűnését."[167]

„Kifelé" azt kommunikálták, hogy a fegyverek eltűntek, Pollákéknak pedig azt mondták, hogy a hatóságok bizonyosan felfedezték azokat, ezért eszükbe ne jusson újra fegyvereket szerezni, „mert már ezekből is éppen elég nagy baj van". A szervezetet feloszlatták, „arra való hivatkozással, hogy nekünk a sejtek megerősítése a fontos, ezt azonban az önvédelmi szervezet megnehezíti" – vallotta kihallgatásán Engländer.[168]

165 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 9.
166 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Pollák Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 27.
167 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János vallomása. Budapest, 1953. március 4.
168 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 17.

Az önvédelmi szervezet összesen tíz-tizenkét összejövetelt és két-három kirándulást tartott. Míg Engländer politikai előadást tartott a szerveződés tagjainak, Forgács vizsgálati fogsági idején tett vallomása szerint Pollák az elméleti felkészülés mellett a fegyveres kiképzést is komolyan vette. Többeket elvitt lőkiképzésre az MSZHSZ lőpályájára. Egy alkalommal a Hadtörténelmi Múzeumba is ellátogattak, és utasították a tagokat, hogy „aki tud, menjen el a szabadságharcos szövetségen belül motor- és lőkiképzés tanfolyamaira [sic!]".[169] Ezenkívül „egy alkalommal a városban egymással követ[t]ettük egymást". A cél az volt, hogy a tagok elsajátítsák a figyelés „módszerét", másrészt tesztelték, hogy a megfigyelt személy észreveszi-e, hogy figyelik. Szintén a célok között szerepelt, hogy a megfigyelt megtanulja, „hogyan lehet elszakadni a figyelőtől" – vallotta kihallgatásán Forgács.[170] Signer Judit egy alkalommal átadott egy levelet Radó Miklósnak, amelyben az állt, hogy egy bizonyos időpontban a Nemzeti Színház órájához kell mennie, majd onnan a Margit híd budai hídfőjénél található szoborhoz. Radónak azt mondták, igyekezzen megállapítani, hogy ki követi, és rázza le, anélkül hogy mellékutcába bemenne és villamosra szállna.[171]

Az ÁVH Budapesti Osztálya által Engländer letartóztatása napján írt jelentés 1951. szeptember 27-re teszi az ügynöki megfigyelés kezdetét az „illegális" sómér szervezkedők körében.[172] Vélhetően az a személy kezdte meg ekkor ügynöki tevékenységét, aki a kezdetektől fogva ott volt Engländer közelében, 1951 vége felé vezető lett, és döntően járult hozzá a mozgalom teljes szétveréséhez: Kosály György.

169 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 9.
170 Uo.
171 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 9.
172 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Az ÁVH Budapesti Osztályának jelentése. Ikt.sz.: 1-1812/53 [kézzel: 80/1271/53]. Budapest, 1953. január 29.

A mozgalom 1951 novemberében és december 31-én is rendezett egy kirándulást Hűvösvölgy mellett, amelynek az volt a célja, hogy tájoló segítségével eljussanak a Zsíros-hegyi menedékházba.[173] (Erre azért volt szükség, hogy a tervezett „disszidálás" során a szervezet tagjai használni tudják az eszközt.) Engländer ezek mellett mesélt egy szintén novemberi, a Kő-hegy közelében – ez lehetett Szentendre és Pomáz között vagy Budaörs környékén – lezajlott egynapos kirándulásról is. „Ezen a kiránduláson egy ideig a hangtalan menést gyakoroltuk" – számolt be Engländer a kihallgatóinak.[174] A vezetőkön (Engländer, Forgács, Fényes) kívül Beck Tibor, Weisz Magda, Noéh Péter, Radó Miklós és egy „Bütyök" becenévre hallgató, szintén ipari tanuló fiú vett részt a kiránduláson.

Tartottak egy összejövetelt a Beck család Bem tér 1. alatti lakásán is, ahol Forgács János térképészeti előadást tartott, Pollák Tibor pedig megmutatta, hogyan kell szétszedni a revolvert. Pollák az iránytű és a térkép használatáról is gyakorta beszélt. A „Bütyök" nevű fiú pestszentmihályi lakásán tartott találkozón pedig Engländer arról tartott előadást, hogy mindenki dolgozzon annak érdekében, hogy a szervezetnek minél több pénze legyen. A befolyt összegeket a pénztárosként funkcionáló Forgácsnak kellett odaadni.

A szervezet tagjait – az iratok alapján – utasították, hogy szerezzenek hamis személyazonossági iratokat, de oly módon, hogy ezzel ne ártsanak a környezetüknek. (Ez utóbbi követelményt nem sikerült maximálisan betartani.) Így jutottak villamosbérletekhez,[175] bejelentőlapokhoz, sportköri igazolványokhoz, tömegszervezeti igazolványokhoz, Singer Anni pedig női igazolványokra is szert tett. Pollák Tibor a munkahelyén talált egy sportigazolványt, ezt odaadta Noéh Péternek, aki

173 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 17.
174 Uo.
175 Uo.

gyűjtötte a hamis papírokat.[176] „A hamis iratokat abból a célból szereztük be, hogy esetleg illegális feladatok végrehajtása során vagy lebukás esetén hamis iratokat adunk át, hogy a szervezetet ne buktassuk le" – áll Forgács János kihallgatási jegyzőkönyvében.[177] Nem csak gyűjtésről volt szó: Radó Miklós az ÁVH előtt azt vallotta, hogy Pollák utasítására 1951 decemberében a VII. kerületi Madách Imre Gimnáziumban ellopta Honti Péter nevű osztálytársától a nevére szóló rendőrségi bejelentőt, miután diáktársa felelés közben a padban hagyta az irattárcáját.[178]

A csoport komoly erőfeszítéseket tett a briha érdekében. Kapcsolatok láncolatát szerették volna megszervezni egészen a határig. Úgy képzelték, hogy az útvonal Győrtől indulna, és Mosonmagyaróváron vagy Sopronon keresztül vezetne az osztrák–magyar határig. A vezetők között állandó beszédtéma volt, hogy nincs-e valamelyiküknek rokona vagy ismerőse a határmenti városokban.[179] De a tagok nemcsak beszéltek, hanem gyakorlati lépéseket is tettek.[180] Először Pollák Tibor és a „Bütyök" becenevű mozgalmi tag utazott le Győrbe, hogy kapcsolatot keressenek egy, a helyi zsidó hitközséggel kapcsolatban álló emberrel. (Radó szerint az általa ellopott igazolványt Pollák a győri útjához használta fel.[181]) Győrben beszéltek Lőbl Bélával, aki Forgács szerint kántor volt, de Lőbl visszautasította a közeledésüket. Rá egy hétre Pollák – állítólag – egyedül el akarta hagyni az országot, de a Nyugati pályaudvaron végül nem szállt fel a vonatra.[182]

176 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Pollák Tibor. Gyanúsítotti jegyzőkönyv. Budapest, 1953. március 25.
177 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 9.
178 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 6.
179 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Fényes István kihallgatása. Budapest, 1953. február 4.
180 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János önvallomása. Kézzel írott, dátum nélkül.
181 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 6.
182 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Pollák Tibor. Gyanúsítotti jegyzőkönyv. Budapest, 1953. március 25.

Egy másik alkalommal Pollák Beck Tiborral együtt utazott le – szintén Győrbe. „Ekkor elindultak Győrből nyugat felé, egy vagy két vasútállomást mentek, azután vonaton jöttek vissza. Ez az utazás így teljesen céltalan volt" – vallotta később Forgács.[183] Ekkor taktikát váltottak, és Budapesten kezdtek el nyugat-magyarországi kapcsolatokat keresni. Pollák állítólag felkeresett egy Sásdi nevű férfit, aki Budapesten, a Múzeum körút és a Rákóczi út sarkán álló gyógyszertárban dolgozott, és akiről tudta, hogy még a legális időkben cionista volt. Azt füllentette neki, hogy a „disszidálás" során letartóztatták valamelyik rokonát Győrben, és ennek szeretne utánajárni. Kérte, hogy ajánljon valakit a számára, mert ő nem ismeri ki magát a Dunántúlon. Sásdi egy Végházi nevű személyt ajánlott Polláknak, akinek a munkahelye Győrben volt, de Budapesten, a Szent István körút elején lakott. Sásdi azt mondta, hogy rá hivatkozva keresse fel, ugyanakkor az írásos ajánlást megtagadta Pollláktól. Végházihoz már Engländer ment el ugyanezzel az ürüggyel, ám ennél tovább nem jutottak, és több lépésre már nem került sor. Forgács – a vallomása szerint – 1952 nyarán még egy-két alkalommal megpróbálta Végházit felkeresni a lakásán, de senkit sem talált otthon.[184]

Az országból való kiszökések megszervezésének amatörizmusa szembeötlő, ugyanakkor tizenhét–huszonegy éves fiatalokról van szó, akik ráadásul egy teljesen elszigetelt, totalitárius diktatúra által sújtott országban próbáltak meg külföldre vezető kapcsolatokat keresni, ami, mindent egybevetve, korántsem lebecsülendő teljesítmény.

A vallomások tanúsága szerint Pollákék meglehetősen radikális elképzelésekkel is előálltak: még több fegyver beszerzését, mérgezett – ciánkális – tűk készítését (ebben a kémikus Forgács vállalta a főszе-

183 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János önvallomása. Kézzel írott, dátum nélkül.
184 Uo.

repet), valamint robbanópalackok gyártását tervezték. 1951 végén Pollák közölte, hogy Mapaj-csoportját szeretné beolvasztani Engländerék szervezetébe, ami meg is történt.[185] Rajta kívül Singer Anni, Noéh Péter, „Bütyök" és Weisz Magda, majd Pollák Antal (Pollák Tibor öccse) csatlakozott a Hasomer Hacairhoz, „ugyanakkor az önvédelmi szervezetet feltöltöttük saját embereinkkel" – mondta kihallgatásán Forgács János.[186] Pollákot a szervezeten belül személyesen Forgács alá „rendelték", ezzel is megakadályozva a Mapaj-tagok „klikkesedését", elkülönülését.

Fényes István emellett állítólag közölte Forgáccsal – aki a szervezet brihafelelősének számított –, hogy úgy lehet könnyebben felmérni a kivándorlás lehetőségeit, ha a nyugati határszélen munka iránt érdeklődik, hogy megfigyelje, milyen ott a helyzet.[187]

A mozgalom 1951 végén–1952 elején az egyik csoportját a Lónyay utca 15. alatt található zsinagógába „telepítette", ahol Schwartz Sándor felolvastatott az imakönyvből, és „héber dalokat" énekeltek.[188] A Lónyay utcai zsinagóga hivatalos neve Koma Templom Imaház volt, mivel egykoron a budapesti Koma Egylet alapította. A budapesti zsidók csak „komatemplomnak" nevezték a helyet.[189] Schwartz Sándor hivatalos titulusa „templombiztos" volt, és 1952 márciusában tagja lett a BIH Orthodox Tagozatának.[190] A mozgalom tagjai Talmud-órákat is látogattak,

185 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 9.
186 Uo.
187 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 2.
188 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. január 31.
189 A budapesti Koma Egylet szegény sorsú gyermekágyas asszonyokat segélyező egyesület volt. 1911. szeptember 10-én avatták fel Lónyay (1953-tól Szamuely) utca 15. alatti imaházukat, amely nagyjából 1959-ig működött. A BIH Orthodox Tagozatához tartozó templom nagy zsinagógának számított, amelyben az 1950-es évek első felében 117 férfi- és 130 női ülést tartottak. MOILK, Imaházi engedély, 1956. szeptember 3. Budapest, Szamuely utca 15.
190 Schwartz Sándor 1922. január 11-én született Egerben. 1951-ben került Budapestre, a Klauzál tér 15. alatt lakott. Schwartzot két rabbi – Schück Jenő és a Koma Templom

de Schwartz – aki sejthette, hogy kikről van szó – ezeket lerövidítette, vagy adott esetben meg sem tartotta.[191] Forgács a Lónyay utcaiak számára oktatási program létrehozását tervezte, Engländer pedig javaslatot tett arra, hogy összefogják a mozgalomban dolgozó „idősebbeket", akik nem tagjai a csoportoknak, hogy segítségükkel azokat is bevonják, akik korábban eltávolodtak a mozgalomtól. Ezt a javaslatot elfogadták, s ezen csoport tagjai lettek a javaslattevőn kívül Weisz Magda, Szili Tamás, Pollák Tibor, Noáh Péter és Friedman Zsuzsa.[192]

Szintén ekkoriban történt, hogy Engländer utasította Radó Miklóst, látogassa meg a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) VII. kerületi Rózsák terénél lévő csoportját, és érdeklődjön egy Tuszkai nevű ember iránt. Radó teljesítette az utasítást, ám Tuszkait „ez idő alatt zárták ki a DISZ-ből, mert cionista volt".[193]

Az előzőekben már érintett Forgács-féle oktatási program három elemből tevődött össze: marxizmus–leninizmus, a zsidóság története és stratégia.[194] A programmal a vezetők célja olyan mozgalmi tagok kinevelése volt, akik a mozgalmi munka minden területén felhasználhatók, és a vezető-utánpótlás biztosítására is alkalmasak. Az eredeti tervek szerint fél évig foglalkoztak volna ezzel a kérdéssel, s ez idő alatt – Forgács János önvallomása szerint – átvették volna „a marxizmus–leninizmuson belül a politikai gazdaságtan elemeit, a zsidóság történelmén belül a zsidóság részletes történetét napjainkig, a stratégián belül pedig

Imaház rabbija, Kohn Izidor – ajánlották felvételre az ortodox tagozatba. MOILK, Budapesti Izraelita Hitközség Orthodox Tagozat. Nyilatkozat.

191 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. március 4.

192 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János önvallomása. Kézzel írott, dátum nélkül. Ide jártak: Schőnberger Arthur, Pikler Katalin, Signer Judit, Singer Anni, „Bütyök", Kosály György, Engländer Tibor, Forgács János.

193 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 3.

194 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János önvallomása. Kézzel írott, dátum nélkül.

a kommunista pártok stratégiájának és taktikájának alapjait".[195] Az eredeti program nyelvtanulást is magában foglalt, a héber mellett mindenki egy nyelven tanult volna még: oroszul, németül vagy angolul. Angolt Engländer, oroszt Fényes, németet Forgács tanított volna.

A program megvalósítása ugyanakkor komoly módosuláson ment keresztül. Végül ugyanis nem fél, hanem egy évig, 1952 nyár elejéig tartott, a stratégia „tantárgy" pedig mindössze néhány előadásra szűkült, és tárgyalására a marxizmus–leninizmus keretein belül került sor. Foglalkoztak a „nemzetközi helyzettel", a zsidóság akkori magyarországi intézményeivel, rétegeivel, a hozzájuk való viszonnyal és a velük szemben alkalmazandó politikával – ez utóbbi persze inkább az álmok birodalmába tartozott. Röviden átfutották a zsidóság történelmét, és megtárgyalták a zsidóság helyzetével kapcsolatos elméleti nézeteket. „A nyelvtanulás megindult, de rövid idő alatt abbamaradt."[196]

A vallomások alapján ebben az időben a Hasomer Hacairnak három vezetője volt. Engländer irányította az egész szervezkedést, Forgács a pedagógiai kérdések helyett immár a gazdasági ügyekkel foglalkozott, Fényes pedig nevelési felelős volt. Később utóbbi pozíciót Kosály vette át, Fényes pedig a helyettese lett – egészen 1952. szeptember végéig.[197]

1952-ben a mozgalom meglehetősen konszolidált időszakát élte, ugyanakkor a viharfelhők már elkezdtek gyülekezni felette. Április 19-én a Hasomer Hacair vezető személyiségei a Pál-völgyi-cseppkőbarlanghoz szerveztek kirándulást. Mivel peszah ünnepe zajlott (abban az évben az április 9–16. közötti napokra esett), minden bizonnyal a mozgalom is ünnepelt. Engländer Tibor Heinét szavalt, majd közösen énekeltek és táncoltak.[198] Aztán nyár elején megtörtént, amire tulajdon-

195 Uo.
196 Uo.
197 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Fényes István kihallgatása. Budapest, 1953. február 6.
198 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Fényes István kihallgatása. Budapest, 1953. február 2.

képpen már régóta számítottak. Júniusban Szili Tamást, a mozgalom egyik tagját berendelte az Államvédelmi Hatóság, aminek következtében a sómérok jelentősen csökkentették aktivitásukat.[199] Az Engländer letartóztatása napján az ÁVH Budapesti Osztályán írt állambiztonsági jelentés szerint bár Szilit beszervezték, szándékosan „dekonspirálódott [sic!], és azóta a szervezkedés pihenteti".[200] Azaz, bár nem mondott nemet a beszervezési kísérletnek, tudatosan felfedte azt a társainak.

Forgács nyár elején egy napon értesítést kapott azzal az utasítással, hogy este legyen a Budagyöngyén található egyik téren. A találkozón a mozgalom vezetőjén kívül Kosály, Pollák Tibor, Signer, Pikler és Fényes is részt vett.[201] „Engländer ott közölte velünk, hogy a mozgalmat veszély fenyegeti. Ezért a munkát hagyjuk abba, és elhatároztuk, hogy tábort sem csinálunk. A kicsikkel ne találkozzunk, és mi is csak mint baráti társaság találkozzunk. Mert ez még feltűnőbb lenne, ha mi sem találkoznánk" – emlékezett vissza Fényes.[202] Ez volt a mozgalmi legendáriumban oly nevezetes „budagyöngyi eset". Engländer egyébiránt csak utólag közölte társaival, hogy Szili „lebukott". Ennek következtében a mozgalom tagjai népligeti gyűlésükön elhatározták, hogy az izraeli követséghez fordulnak, és azonnali brihát kérnek. Először – állítólag– Steiner Júliának, a követség telefonkezelőjének Alsóerdősor utcai lakására mentek, de nem találták őt otthon. A délutáni órákban Engländer és Kosály ugyanott már sikerrel jártak, majd egy telefonfülkéből felhívták Joszef Waltert, az izraeli követség kultúrattaséját. Még aznap, szom-

199 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 19.
200 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Az ÁVH Budapesti Osztályának jelentése. Ikt.sz.: 1-1812/53 [kézzel: 80/1271/53]. Budapest, 1953. január 29.
201 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Fényes István kihallgatása. Budapest, 1953. február 4.
202 Uo.

baton találkoztak vele, ám a diplomata kertelés nélkül közölte velük, hogy nincs lehetőség a brihára.[203]

Nyár végén–szeptemberben egy velük kapcsolatba került – nem vezető – tag, Rosner János elkezdte zsarolni a mozgalom tagjait, hogy feljelenti őket az ÁVH-nál, ha nem kap egy nagyobb összeget.[204] Rosner valószínűleg azonos a Mapaj-szervezethez tartozó Rozner Jánossal, aki a Hasomer Hacair 1951 tavaszi kiállításán is részt vett.[205] Forgács vallomása szerint két-három alkalommal százötven forintot adtak át neki, és a követségtől kértek anyagi segítséget, mivel nem volt több pénzük.[206] De ez Rosnert nem elégítette ki, további összegeket követelt. Kosály, aki abban az időben az izraeli követséggel tartotta a kapcsolatot, felajánlotta, hogy Joszef Waltertől kér egy nagyobb összeget.[207] Forgács és Engländer ezt fenntartásokkal fogadták, ám végül beleegyeztek, de úgy, hogy csak kölcsön formájában fogadják el, és amint lehet, visszaadják az összeget. Rosner azonnali előleget, ötszáz forintot kért, és összesen hét-nyolcezer forintot követelt (ez abban az időben óriási összegnek számított), amelyet végül lealkudtak egy-kétezerre. Kosály 1952 július közepén egyedül ment be Walterhez, akitől első alkalommal hatszáz, később pedig kétszáz forintot vett át.[208] Forgács János szerint Rosner összesen ezer forintot kapott tőlük.[209]

203 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. január 31.
204 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 4. Radó Miklós 1953 februárjában azt vallotta az ÁVH-nak, hogy mintegy egy hónappal korábban Engländer Tibor közölte vele, lebukás veszélye alakult ki, és pénzre van szüksége.
205 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 6.
206 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 1.
207 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János vallomása. Budapest, 1953. február 1. Forgács vallomása szerint a hatszáz forintot Engländer és Kosály a Pentele mozinál [Dob utca sarkán] adta át Rosnernak.
208 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János vallomása. Budapest, 1953. február 1.
209 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 16.

Engländer ügyesen rázta le Rosnert: 1952 késő telén, november–decemberben azt mesélte Radó Miklósnak, hogy a nagy pénzkövetelést csak részben tudta kielégíteni, és úgy szerelte le az illetőt, hogy azt mondta, bement az ÁVH-ra, és vallomást tett.[210] Ezt kommunikálták a tagok felé is, amikor 1952 nyarán előbb bejelentették, majd – a megfigyelésektől tartva – lefújták a táborozást. Először annyit közöltek, hogy az ÁVH felfigyelt Pollák Tiborra, majd ősszel már azt mondták (Kosály is), hogy Engländert beidézték, és négy napig fogva tartották az ÁVH-n.[211] Engländer persze a politikai rendőrségen már azt vallotta, Kosály és Forgács azt terjesztette róla, hogy az ÁVH beidézte, ezért megszakította a kapcsolatait a szervezettel, de ezt inkább a kihallgatók félrevezetésére szolgáló hamis információnak minősíthetjük.[212]

Fényes vallomása szerint 1952 nyarán Engländer rövid időre elutazott nyaralni, és megszavazták, hogy Forgács János fogja helyettesíteni.[213]

A mozgalom vezetői ősszel ismét átszervezéseket hajtottak végre. A vezetők Engländer, Signer, Beck Tibor és Radó lettek, őket a következő három sejttel kötötték össze: 1. A Pollák Tibor vezette sejttel, amelynek tagja volt az időközben a szervezetből kilépett Noéh Péter, Singer Anna, Pollák Antal és egy „Gumi" becenévre hallgató lány. 2. A Pikler Katalin által vezetett sejttel, amelynek tagja volt Elvira, egy „Banó" nevű fiú és Ungár Róbert (őt később kizárták). 3. A Schönberger Tamás vezette sejttel, amelynek tagja volt Székely Péter, két fiú a Zsidó Gimnáziumból és Beck Ágnes.[214]

210 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 4.
211 Uo.
212 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 19.
213 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Fényes István kihallgatása. Budapest, 1953. február 2.
214 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 19.

Ezenkívül Radó Miklós – Kosály György és Beck Tibor segítségével – szervezett egy társaságot, amelyet héberül tanított. Engländer az ÁVH-n – nyilván Kosály később részletezendő negatív szerepét alátámasztandó – azt vallotta, hogy december végén átalakították az egész szervezetet. Eszerint Kosály és Forgács a Bnei Akivával és az izraeli követséggel való kapcsolatot szervezték, valamint pénzügyekkel és a brihával foglalkoztak. Radó és Signer feladata pedig a szervezeti életre vonatkozott. Engländer vallomása szerint Schönbergernek és Piklernek volt egy-egy sejtje, valamint Radó Miklós is vezetett egyet. A sejtek tagjai hetente kétszer-háromszor találkoztak magánlakásokon, 1952 decemberétől pedig két-három héten át a Bethlen téren volt a találkozóhelyük.[215]

Bár Engländer azt vallotta, hogy Fényes István tagja volt a vezetőségnek, maga Fényes ennek ellentmondó információkkal szolgált a hatóságoknak: kifejtette, hogy 1952. szeptember végét követően már nem vett részt a vezetőségi üléseken, bár nyíltan nem szakított a mozgalommal. „Hogy a vezetőségből kimaradtam, ennek az oka az volt, hogy úgy láttam, hogy az illegálisan működő cionista mozgalmunk nem tudja elérni azt a célját, amiért létrehoztuk. Hogy illegálisan kijussunk Palesztinába" – vallotta a kihallgatójának 1953 februárjában Fényes, akinek értelemszerűen az állt érdekében, hogy bebizonyítsa az ÁVH-nak: kiábrándult a cionizmusból.[216] Engländernek azonban – legalábbis a vallomása szerint – nem ezt mondta, amikor 1952 decemberében találkoztak az Erzsébet-szobornál és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban. Arra hivatkozott, hogy azért nem kíván a cionista mozgalom vezetőségi tagja lenni, mert nem érzi magát eléggé lelkesnek, ráadásul úgy érzi, a kapcsolata is megromlott a vezetőkkel. Olyan feladatot kért Engländ-

215 Uo.

216 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Fényes István kihallgatása. Budapest. 1953. február 6.

dertől – például a „disszidálás" előkészítését –, amelyet a vezetőségtől függetlenül is végezhet.[217]

Ahogyan egyetlen mozgalom belső életéből sem, úgy a Hasomer Hacairéból sem hiányozhatott egyes tagok eltávolítása. Ungár Róbertet azért zárták ki a Pikler Katalin által vezetett csoportból, mert annak ellenére nem jelent meg a Chaim Weizmann, Izrael első államelnöke 1952. november 9-én bekövetkezett halálának alkalmából a Dohány utcai zsinagógában tartott gyászistentiszteleten, hogy a szervezet utasította a csoport tagjait a részvételre. A csoport erre Ungár kizárását kérte a vezetőségtől, amely ebbe beleegyezett, ugyanakkor Beck Tibor továbbra is tartotta vele a kapcsolatot.[218]

1952 végén – a tervek szerint – Kendi Antal kampányolt volna Forgács János mellett annak érdekében, hogy megválasszák DISZ-szervezeti titkárnak, ezt azonban – legalábbis Forgács vallomása szerint – a vezetőség elvetette.[219]

Év végén a Hasomer Hacair vezetőségi ülésen – Engländer előterjesztésére – létrehozta saját sajtótermékét, az *Iton*t (jelentése: újság). Radó Miklós vallomása szerint a lap három gépelt példányból állt, és mindössze két száma jelent meg.[220] Az újsággal a cél egyrészt a cionista ideológia terjesztése volt, másrészt a beszélgetésekhez (szihákhoz) nyújtott elemzendő anyagot. Az első szám tartalmazta Engländer elméleti előadását, ám a vezetőségi tagok ezt – állítólag – nem találták elegendőnek, és felkérték Radót, hogy tegye tartalmasabbá az újságot. Persze nem kizárt, hogy az Engländerrel éveken keresztül rivalizáló Radónak az említett vallomása során tett állítása nem felel meg a valóságnak, ugyanakkor nincs okunk kételkedni abban, hogy valóban úgy

217 Uo.
218 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. március 4.
219 Uo.
220 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 3.

érezte, héber nyelvről közölt írása, valamint a kirándulásoknál használt eszközökről szóló anyaga hiánypótló. A második *Iton*ban Forgács János írt egy cikket a Mapamról, ám ezt Radó – a vallomása szerint – csak az Ivrit Moadon előtt olvasta fel, mivel társaival úgy érezték, hogy az írás elavult, és nem szerették volna, ha a többi csoport is értesül annak tartalmáról.[221]

Radó mozgalmi karrierje érdekfeszítően alakult. 1952 októberében Kosály megbízta, hogy legyen összekötő Pollákék sejtje és a vezetőség között.[222] Zárt borítékban mentek az utasítások oda és vissza, Radónak az egyik tag, Bánó lekáderezése jutott feladatul. Ezzel vélhetően tesztelték Radót, mivel év vége felé, november környékén a vezetőség tagjává választották – ezt szintén Kosály közölte vele.[223] Előtte még Engländer is elbeszélgetett vele az Országos Széchenyi Könyvtár előcsarnokában – megkérdezte, mi a véleménye Mordechaj Orenről. Erre az ideológiai letesztelés-lekáderezés szándékával feltett kérdésre Radó saját bevallása szerint azt felelte, hogy nem tartja eléggé baloldalinak Orent, ezzel nyilvánvalóan megnyerve partnerének tetszését. Ebben a kérdésben Engländer hajlíthatatlan volt: a Radó által vezetett Ivrit Moadonban tartott egyik előadásán az izraeli osztályharc kérdésével foglalkozott, és a Mapam jobbratolódásáról beszélt, amit azzal támasztott alá, hogy Orent – kémkedéssel való megvádolása után – a Mapam nem zárta ki a sorai közül.[224]

Radó már egy-két nappal a vezetőségbe való beválasztásáról szóló döntés után részt vett azon a vezetőségi ülésen, amelyet az ELTE Természettudományi Karának Matematikai Intézetében tartottak. Vezetőségi taggá választották Signer Juditot is. Radó átvette Kosálytól Pikler

221 Uo.
222 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 4.
223 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. január 30.
224 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. január 31.

sejtjének irányítását, míg Signer Pollák csoportját vette át Forgácstól. Radó szerint Engländer az egyik vezetőségi ülésen kifejtette, hogy romlik a mozgalom belső színvonala, és hibaként a konspiráció hiányosságait jelölték meg. Az átszervezés következtében két lányt („Totó" és „Gumi") Pikler csoportjába helyeztek, ennek az összekötője és irányítója Signer volt.[225]

Az izraeli követségen tisztában voltak Engländerék nehéz helyzetével. Amikor az új ügyvivő, Gerson Avner Magyarországra érkezett, Engländer közölte Kosállyal, hogy szeretne találkozni vele. A találkozó létre is jött 1952 végén vagy 1953 legelején.[226] A megbeszélésen – Forgács vallomása szerint – négyen voltak jelen: Engländer, Joszef Walter, Gerson Avner és Kosály. Az összejövetel formálisan kezdődött: Walter szobájából átmentek Gerson szobájába, és előbbi bemutatta az új ügyvivőnek a két cionista vezetőt. Gerson azt tanácsolta, hogy vigyázzanak minden lépésükre, majd visszamentek Walter szobájába, ahol a kultúrattasé bekapcsolta a rádiót, hogy így „biztosítsa" a beszélgetést a lehallgatás ellen. Walter beszámolt róla, hogy a közeljövőben Bécsbe utazik, és lehet, hogy ennek következtében megváltozik az alijával kapcsolatos helyzet. Azt is elmondta, hogy távollétében egy „Demeter" nevű illető fogja őket keresni telefonon. Kosály ezt követően 1953. január 27-én vagy 28-án is járt Walternál – sajtóanyagot kapott tőle, amelyet átadott a szervezetnek. „Walter itt közölte Kosállyal, [hogy] egy-két napon belül elutazik, és itt mondta neki, hogy osszák be a szervezkedés tagjait brika [briha] sorrendje szempontjából. Továbbá közölte, hogy az általa megadott ismeretlen Demeter először február közepe táján fog jelentkezni" – vallotta később Forgács János.[227]

225 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 4.
226 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 1.
227 Uo.

Az 1953-as év a mozgalom megszüntetésének esztendeje volt. Természetesen az év kezdetén erről még mit sem tudtak: egy január eleji vezetőségi ülésen, amelyet a MÁVAG (Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak) Orczy téri könyvtárában tartottak, Engländer – Radó vallomása szerint – arról beszélt, hogy az izraeli követségen kíván tájékoztatást kapni a belpolitikai helyzetről. Megemlítette azt is, hogy Gerson a követségen felajánlott pénzt, ám erre válaszul Engländer közölte, hogy bár „tervei" vannak, nincs szüksége a pénzre.[228] Január 23-án a mozgalom nevelői szemináriumot rendezett, ezt Signer Judit vezette.[229] A szűk körű eseményen Pikler Katalin, Schönberger Tamás, Singer Anna és Beck Tibor vett részt. A Slánský-perrel kapcsolatos ideológiai állásfoglalással és a baloldali cionizmus kérdéseivel foglalkoztak.

Néhány nappal később bekövetkezett az az esemény, amelyre a mozgalom tagjai már régóta számítottak, és amely mégis teljesen váratlanul érte őket. Engländer Tibor 1953. január 28-án délután fél öt körül felment Kosály lakására, akinek az asztalán – miközben Kosály kiment egy pohár vízért – egy indigót talált, amelyre láthatóan le volt gépelve az „illegális" szervezetről szóló egyik (fel)jelentés.[230] A beépített ember, Kosály György a cionista mozgalom vezetőségi tagjaként ekkor már régóta jelenthetett a szervezetről az ÁVH-nak.

Engländer első dühében összetépte az indigót, és bedobta a papírkosárba, majd meggondolta magát: kivette, és papírba csomagolta. Megmondta Kosálynak, hogy ne jöjjön el az aznapi vezetőségi ülésre, majd Kosály odaadta neki azokat az újságokat, amelyeket aznap kapott az izraeli követségen. Engländer elsietett, és az MTA bejárata előtt találkozott Fényessel, aki – állítólag – beszámolt azon tervéről, amely

228 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 4.
229 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 19.
230 Uo.

szerint az Agrártudományi Egyetem egyik tanszékére való bejutással próbál meg eljutni a határsávba. A mozgalom vezetője óvatosságra intette Fényest, majd este háromnegyed kilencre elment az ELTE Természettudományi Karának Matematikai Intézetébe, amelynek egyik tanulóhelyiségében vezetőségi ülést tartottak.[231] Az ülésen rajta kívül Forgács, Radó és Signer volt jelen. Engländer megmutatta az összetépett indigót, és átadta az újságokat Radó Miklósnak. Engländer minden bizonnyal nemcsak a Kosály-féle újságokat adta oda Radónak, hanem mást is, mert meghagyta számára, hogy másolja ki, amit az *Iton*ban hasznosítani tud.[232] Forgács megpróbálta összerakni az indigót, de nem járt sikerrel. Ugyanakkor – vallotta később Signer Judit – az indigó bizonyos részeit el lehetett olvasni: „»Budapesten működik egy cionista csoport… Englände… Forgách István… a Magyar Népköztársaság megbízik bennem, kötelességem visszajönni a VIT-ről.« Aláírásként a következő volt kiolvasható: Kosály György, és alatta: DISZ-szervezet."[233]

Körülbelül egy óra múltán lementek a Duna-partra, ahol találkoztak Kosállyal (bár Signer szerint Kosály – a kérés ellenére – már a matematikai intézetben is megjelent), és kifaggatták. Tagadta, hogy jelentett volna, és Weisz Magdára próbálta hárítani a felelősséget, mondván, ő írta a jelentést. Kosállyal közölték, hogy másnap este fél kilenckor fognak vele a Városligetben találkozni, ahol tájékoztatják róla, hogyan látják az ügyet. Engländer állítólag még azt is megbeszélte Kosállyal, hogy másnap délelőtt felmegy a lakására, Forgács Jánossal pedig azt, hogy másnap fél kettőkor találkoznak, és összerakják az indigót. Engländer

231 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. január 30.

232 Az anyagok a következők voltak: két db angol nyelvű újság, két db angol nyelvű brosúra, egy db héber nyelvű képeslap, egy db magyar nyelvű, izraeli kiadású napilap és egy db, az izraeli követség által terjesztett bulletin. ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 6.

233 ÁBTL 3.1.9. V-112014. Signer Judit kihallgatása. Budapest, 1953. június 11.

– Signer szerint – megjegyezte: „Ha holnap lebukom, akkor Kosály írt az indigóval."[234]

Engländer tudta, aligha kerülheti el a letartóztatást, mivel tisztában volt vele, hogy évek óta figyelik. Nem is kellett csalatkoznia. Január 29-én, tehát másnap délelőtt Kosály felhívta Engländert, és arra kérte, sürgősen menjen fel hozzá, hogy megmagyarázza a dolgokat. „A helyzet önmagában is furcsa és gyanús volt. Lementem az utcára, elmentem a Rottenbiller utcai trolimegállóig, és ott két úr odajött hozzám, és mondta, hogy szálljak be az autójukba" – mesélte Engländer évtizedekkel később, az 1990-es évek közepén.[235]

Az 1953. március 13-án jelentést író Seres László államvédelmi százados immár nagy biztonsággal jelentette ki, hogy negyvenhét személyt derítettek fel, és tizenegy személyt javasoltak beszervezésre. Javaslatot tett tizenkét személy őrizetbe vételére és többek szüleinek Budapestről való kitelepítésére is. Kendi és Schmelzer mozgalmát a cionista mozgalom „szélsőséges fasiszta szárnyhoz" tartozónak nevezte.[236]

Engländer Tibor az ÁVH Budapesti Osztályának egyik kisebb objektumába, a Belgrád rakpart 5. alatti épületbe került.[237] Az előzetesben egyedül volt egy két emelet mélységben található, két méter hosszú és kevesebb mint egy méter széles cellában. Deszkapriccsen aludt, a helyiségnek nem volt ablaka. A cellában megközelítőleg húsz centiméter magasan állt a szennyvíz, nem volt illemhely, és Engländernek a négyóránként egymást váltó őröktől kellett engedélyt kérni, hogy kimehessen elvégezni a szükségét. (Előfordult, hogy egy-két napig nem volt lehetősége meglátogatni a mellékhelyiséget.) A szintén letartóztatott Fényes István négysoros leoninust írt a börtönbeli állapotokról: „Hogy-

234 Uo.
235 OSZK TIT, Engländer Tibor-interjú, 371. sz. (4. kazetta).
236 ÁBTL 3.1.5. O-17169. Összefoglaló jelentés. Budapest, 1953. március 13.
237 OSZK TIT, Engländer Tibor-interjú, 371. sz. (4. kazetta).

ha a gyomrom zeng és zúg, kopogok, ez a jelzés, kuss az anyád, jön a fess, intelligens tizedes. Tiszteletet zengek, s ha szerencsém van, ki is enged, így nyerek én retiket, furcsa, de szép etikett."[238]

De térjünk vissza január 29-re. Forgács arra utasította Radót, hogy az Engländertől átvett „imperialista sajtótermékeket" rejtse el a Baross utca 103. alatt található kirakat mögé (a kirakatoldal falazása meg volt lazulva, mögötte rés volt), hogy később esetleg felhasználhassák azokat.[239]

Január 29-én tartották az Ivrit Moadon héber nyelvi csoport utolsó összejövetelét, amelyen többen is részt vettek.[240] Pénteken, január 30-án lett volna egy vezetőségi ülés, de ezen Engländer már – értelemszerűen – nem tudott részt venni. Az Orczy téri megbeszélésen ellenben jelen volt Kosály is. Forgács megijedt, és arra kért mindenkit, hogy akinél mozgalmi „holmi" van, tüntesse el. Így a Baross utcai kirakat mögé – a már ott található újságok mellé – gyömöszölték be a héber feliratú zászlókat, valamint néhány *Iton*t (tizenegy darab gépelt ívet), indigót és egy pauszpapírból kivágott mintát is. Ezeket az államvédelem megtalálta, és 1953. február 6-án „felmutatta" Radó Miklósnak, felszólítva, hogy ismerje el a tettét. Radó két vallomásában különböző napokra datálta az újságok és a zászlók elhelyezését: február 6-i kihallgatása során január 29-re tette az eseményt.[241]

Engländer őrizetbe vételéről az ÁVH senkit sem értesített. Környezete lázasan kereste, baleseti kórházakban is kutattak utána.[242] Az ÁVH Budapesti Osztálya január 29-én jelentést írt az „illegális cionista ifjúsá-

238 Uo.
239 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 6.
240 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. január 30.
241 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 6.
242 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 3.

gi szervezkedésről".[243] A részletes beszámolóban megállapították, hogy bár a mozgalom tagjai azt tervezték, hogy a Zsidó Gimnáziumban fognak toborozni, ez nem valósult meg, mivel féltek a lebukástól. A jelentés készítője három sejtet és huszonnégy tagot említett, valamint kitért a Bnei Akiva (Mizrahi) tevékenységére és az önvédelmi szervezetre is. A beszámoló egyértelműen alátámasztja Engländer és társai erős alapokon nyugvó feltételezését, miszerint a beépített ügynök Kosály György volt: „A szervezkedésben egy jól képzett ügynökünk dolgozik, aki a tegnapi nap folyamán véletlen folytán dekonspirálódott. Az ügynök jelentéseit mindenben alátámasztja a ma délelőtt osztályunkra előállított Engländer Tibor vallomása." A letartóztatotton kívül a szervezkedés „kiemelkedő" vezetői között említették Forgácsot, Fényest, Signert, Radót, Beck Tibort, Piklert, Pollák Tibort, Schönberger Tamást és Szili Tamást.

Az ÁVH – közelebbről nem ismert okokból – csak bizonyos személyeket vett őrizetbe. Január 30-án Forgács, Fényes és Radó is erre a sorsra jutott. A letartóztatása előtti hét csütörtökén Forgács közölte a vezetőkkel, lebukása esetén Signer fogja vezetni a mozgalmat.[244] A letartóztatottak többségét „cionista szervezkedés bűncselekménnyel" gyanúsították, és ennek alapján indították meg ellenük az eljárást.[245]

Az eljárások során a hatóságok – az állambiztonsági rutint követve – házkutatást tartottak, személyi motozást foganatosítottak, és környezettanulmányt készítettek – általában párttag vagy pártonkívüli házbizalmi, házmester vagy szomszéd segítségével.

243 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Az ÁVH Budapesti Osztályának jelentése. Ikt.sz.: 1-1812/53 [kézzel: 80/1271/53]. Budapest, 1953. január 29.

244 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 10. körül.

245 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1. Vizsgálati terv. Budapest, 1953. február 11.

Február 26-án Kovácsit, Schmelzert és Pollák Tibort is letartóztatták, utóbbinál a házkutatás során tőrt, gázálarcot, ólmosbotot, fékpuskát, lőlapokat is találtak. Schmelzerrel kapcsolatban „disszidálási kísérlet" bűntette is felmerült. Kovácsi ellen már február 17-én megindították az államvédelmi vizsgálatot.[246] Az ő esete kiemelkedik a többi közül, mivel évek óta nem volt aktív a mozgalomban, ugyanakkor a házkutatás során munkahelyéről, a Kohó- és Gépipari Minisztériumból hazavitt iratcsomót találtak nála. (Bár az eredeti házkutatási jegyzőkönyvben ezek nem szerepelnek, március 9-től már ezen információ birtokában folytatták a kihallgatást.)[247]

A felsorolt személyek letartóztatása előtt keletkezett anyagban, amely az ő neveiket emelte ki, és amelyben – Engländer és Forgács vallomásaira, valamint az ügynöki jelentésekre alapozva – javasolták az őrizetbe vételüket, a vezetői szerepre helyezték a hangsúlyt.[248] Az ÁVH Budapesti Osztályának vezetője, Sándor Imre államvédelmi őrnagy által ellenjegyzett anyag az „illegális kiszöktetésekre", „disszidálási" segítségre, a szervezkedésre, az izraeli követséggel való kapcsolattartásra és – Schmelzer esetében – a két „illegális" cionista szervezet „egyesítésére" vonatkozó tényeket kriminalizálta. Pollák Tibor esetében „fegyverrejtegetés" bűncselekménye merült fel.[249] Érdekesség, hogy a Kohó- és Gépipari Minisztériumban gépírónőként dolgozó Kovácsi Edit esetében ekkor még nem merült fel az államtitoksértés gyanúja, amely később a per elsőrendű vádlottjává tette.

246 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. ÁVH Budapesti Osztály vizsgálati alosztály. Budapest, 1953. február 17.

247 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Edit kihallgatásai.

248 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. ÁVH Budapesti Osztály. Tárgy: őrizetbe vételek az illegális cionista szervezkedés ügyében. Szigorún titkos. Ikt.sz.: 1-3061/53.

249 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Pollák Tibor első kihallgatása. Budapest, 1953. február 27.

Signer Juditot és Steiner Júliát – akinek a személye különös jelentőségre tett szert a hatóságok szemében – külön tartóztatták le. Engländerék őrizetbe vétele után Signer a sómér csoport vezetője lett, így letartóztatásával végképp megtörték a hatósági intézkedések következtében egyébként is szétesett mozgalmat.

Excursus II.: a vallásos cionista mozgalom sorsa

Bár a vallásos cionisták ideológiai alapállásuk meghatározó vonásainak tekintetében jelentősen eltérő eszmeiséget képviseltek, az illegalitáson és a hasonló társadalmi háttéren kívül a kollektivista szemlélet is közelítette őket a baloldali cionistákhoz.

Vezetőjüket, Schmelzer Kornélt – ahogy az előzőekben említettük – 1953. február 26-én vették őrizetbe.[250] A Budapesten, a VII. kerület Dohány utca 59. alatt lakó Schmelzer édesapja korábban borkereskedő volt, majd a zsidótörvények következtében elvesztette kereskedését. Ami megmaradt belőle, azt a háború után államosították. A letartóztatás pillanatában a Jánoshalmi Földmívesszövetkezet alkalmazottja volt a Wesselényi utca 56. alatt található borkimérésben. Az apát a háború alatt munkaszolgálatra hívták be, Schmelzer Kornélt, testvérét és édesanyját deportálták, és Strasshofba kerültek, ahonnan 1945 áprilisában tértek vissza Kecelre, korábbi lakhelyükre. A család szigorúan vallásos volt. Ahogyan a róluk született környezettanulmányban Schmelzer

250 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Schmelzer Kornél őrizetbe vétele, környezettanulmánya, kihallgatása(i).

Kornélról írták: „Mélyen vallásos érzelmű, az ortodox vallás szabályait szigorúan betartja, pl. szombatonként nem jár liften, és pénzt nem vesz a kezébe. Kóser háztartást vezetnek." Schmelzert a négy elemi elvégzése után beíratták a hajdúhadházi, majd az egri jesivába, ám az itt folytatott tanulmányait 1950-ben félbehagyta, és visszajött Budapestre, gimnáziumba. Három osztályt magántanulóként végzett el, majd 1951 őszén beiratkozott a Zsidó Gimnázium negyedik osztályába. 1952-ben leérettségizett. 1953 januárjában az ELTE elsőéves hallgatója volt, keleti nyelveket tanult. 1949 előtt nem csatlakozott egyetlen cionista szervezethez sem, az Agudat Jiszrael tagja volt, amely – legalábbis névlegesen – anticionista ortodox szervezetként határozta meg magát. Bár szülei pártonkívüliek voltak, maga a DISZ-be és a Magyar–Szovjet Társaságba is belépett. Nagybátyja, Schmelzer Lajos 1947-ben kivándorolt Palesztinába. Őt is magával akarta vinni, de a szülei – fiatal kora miatt – nem engedték.[251]

Az Agudat Jiszrael 1949 tavaszán megszűnt, a szervezet helyiségeinek többsége – így például a Holló utca 1. alatti – imaházzá alakult át.[252] Az „illegális" Mizrahi, amelynek ifjúsági szervezetéhez, a Bnei Akivához Schmelzer később csatlakozott, már az 1950-es évek legelején is létezett, hiszen amikor 1950 őszén a sómérok megkíséreltek új csoportot szervezni, és Mayer Tibor magával vitte a Gellért-hegyi találkozóra Kendi Antalt, utóbbi – amint arra már röviden kitértünk – közölte, hogy egy másik cionista szervezet vezetője, így a beszervezése feleslegessé vált.[253]

Schmelzert a Zsidó Gimnáziumban 1951-ben szervezte be a Bnei Akivába a fölötte járó, akkoriban harmadikos Ábrahám György és Ken-

251 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Környezettanulmány Engländer Tiborról és családjáról. Budapest, 1953. február 4.
252 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Schmelzer Kornél kihallgatása. Budapest, 1953. február 27.
253 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János vallomása. Budapest, 1953. február 25.

di Antal. (A három fiatal az iskolán kívül nem ugyanannak a vallási közösségnek volt tagja. Schmelzer a Kazinczy utcai zsinagógába járt imádkozni, Ábrahám a lakása közelében lévő kis imaházba, a Nefelejcs utcába,[254] míg Kendi a Rumbach Sebestyén utcai templomba, ahol édesapja örökölte meg nagyapja örökülését. Ábrahám és Kendi a Zsidó Gimnázium szombati istentiszteletein is részt vett. A Kazinczy utcai ortodox establishmenttel nem álltak kapcsolatban.[255])

A beszervezés az állambiztonsági iratok szerint úgy történt, hogy a két fiatal megkérdezte Schmelzert, nem volna-e kedve csatlakozni egy olyan zsidó szervezethez, amely a „zsidókérdéssel" foglalkozik – nem vallási alapon. 1951. február végén Schmelzer részt vett egy, a Lánchíd budai oldalán tartott összejövetelen, ahová Ábrahám hívta meg, Kendi csak a találkozón lepte meg azzal, hogy ő is tag. A találkozó a Bnei Akiva alapítási évfordulóján zajlott le. „Ábrahám és Kendi közölték velem, hogy ahová beléptem mint tag, az az illegális »Mizrahi« cionista ifjúsági szervezet, melynek az a célja, hogy a tagjai Palesztinába jussanak, és addig itt Magyarországon a cionista-nacionalista szellemet ápolják" – fejtette ki már őrizetbe vételét követően Schmelzer.[256] A tagok összejöveteleket szerveztek, amelyeken négy-öt ember vett részt. Kirándulásokat tartottak, presszókban és lakásokon találkoztak. Ábrahám kezdetben „nevelőként" lépett fel. Schmelzer zsidó irodalmi és történelmi előadásokat tartott. A szervezetnek mintegy tíz tagja volt, de közülük valójában öten voltak aktívak.[257] 1951 végén Ábrahám passzivitása miatt (érettségire-felvételire készült) egyre inkább Kendi kezébe csúszott

254 Ez a Nefelejcs utca 6. alatt működött Reim Ahuvim Imaház lehetett, amely ugyanúgy a BIH Orthodox Tagozatához tartozott. Az imaház 1956-ban még biztosan működött, de minden bizonnyal ezt követően is. Lásd MOILK.

255 Arye Kendi (Kendi Antal) személyes közlése, 2018. január 2.

256 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Összefoglaló feljegyzés. Budapest, 1953. március 27.

257 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Schmelzer Kornél kihallgatása. Budapest, 1953. március 5.

át a Bnei Akiva vezetése. 1952 tavaszán Ábrahám kivált a szervezetből, amelynek Schmelzer lett a vezetője.

A tagok már 1950 végén kapcsolatba léptek Engländerékkel, majd 1952 márciusában Kendi a Jókai tér 10. alatti lakásukra meghívta a Hasomer Hacair vezetőit is. Schmelzer kifejtette, hogy nem értenek egyet a sómérokkal, de szeretnék velük fenntartani a kapcsolatot, ami abban merül ki, hogy helyiséget szereznek nekik, és a későbbiekben esetleg héberre tanítják őket. Ábrahám – mint korábban már említettük – segített a sóméroknak megszerezni a Bethlen téri templom egyik helyiségét.

1952 őszén a Hasomer Hacair állítólag hébernyelv-tanárt kért Schmelzeréktől. Egyes források szerint Kaufmann Judit meg is jelent a Bnei Akiva részéről az Ivrit Moadonban, de a tanítás végül – Schmelzer utólagos és nem önkéntes reflexiója szerint – abbamaradt, mivel szem előtt tartották Avner Gerson óvó figyelmeztetését.[258] Ugyanakkor Kaufmann később nem emlékezett arra, hogy ilyen kapcsolatfelvétel történt volna.[259]

A két szervezet közötti kapcsolat következő állomását az jelentette, hogy 1953 januárjában – valószínűleg a január 20–25. között megtartott találkozón megegyezve – „információs szolgálatot" szerveztek. Megállapodtak arról, hogy tájékoztatják egymást a Slánský-perrel és az orvoscsoport „leleplezésével" kapcsolatos magyarországi visszhangokról, „mely a hitközségben és a Jointban történhetnek [sic!]".[260] A Bnei Akiva részéről Bayer Tibor, a Hasomer Hacair oldaláról „Cvi" (Glückstein), azaz Kosály György vállalta az információs összekötő szerepét. A Hasomer Hacair – feltételezhetően információszerzés céljából – Signer Juditot ajánlotta fel tagként, ám Schmelzerék ezt nem fogadták el.[261]

258 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Összefoglaló feljegyzés. Budapest, 1953. március 27.
259 Arye Kendi (Kandi Antal), Kaufmann Judit férjének személyes közlése, 2018. január 1.
260 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Schmelzer Kornél kihallgatása. Budapest, 1953. február 27.
261 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Összefoglaló feljegyzés. Budapest, 1953. március 27.

Kendi – Forgács János vallomása szerint – a BIH fiúgimnáziumában szervezőként lépett fel, és ő érte el, hogy 1952 tavaszán a diákok „egy izraeli nemzeti ünnepen, azt hiszem, Izrael állam megalakulásának évfordulóján, egységes fehér kék öltözetben jöjjenek iskolába". 1952 őszén felajánlotta a Hasomer Hacairnak, elintézi, hogy a szervezet egyik tagját, Ungár Róbertet a BIH fiúgimnázium DISZ-szervezete titkárának válasszák, „mert, mint mondta, erre módja van".[262] Erre végül is nem került sor, a Hasomer Hacair nem élt a felajánlással.

A bal- és jobboldali cionisták viszonya korántsem volt mentes a kölcsönös rivalizálástól és információszerzéstől, Signer Judit nem véletlenül jellemezte a kapcsolatot „kölcsönös bizalmatlanságként".[263] Forgács János vallomása szerint 1952 végén elhatározták, hogy Signer Juditot „beépítik" a Mizrahiba – őt Kosály ajánlotta Schmelzernek és Kendinek, „azt állítva róla, hogy régebben a mi illegális szervezetünk tagja volt, de innen jobboldali beállítottsága miatt kizárták".[264] Schmelzer és Kendi több találkozón is részt vett Signerrel együtt. Majd Schmelzer közölte, hogy felveszik, beosztják egy csoportba, és barátokat fog szerezni neki.[265]

1953. január 29-én – Forgács János vallomása szerint – Signert felkereste egy Klein Vera nevű lány, akivel egy faluban nyaralt 1952-ben, de akivel azt követően nem tartotta a kapcsolatot.[266] A sómérok meg voltak róla győződve, hogy Kleint a Bnei Akiva vezetői küldték. A felszín alatti ellenségeskedésre jellemző, hogy Radó Miklós egyenesen úgy emlékezett, Engländer Tibor éppen azért akarta elérni Signer beszervezését a riválisszervezetbe, hogy „belülről bomlassza a Mizra-

262 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János vallomása. Budapest, 1953. február 25.
263 ÁBTL 3.1.9. V-112014. Signer Judit önvallomása. Kézzel írott, dátum nélkül.
264 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János önvallomása. Budapest, 1953. március 4.
265 Uo.
266 Uo.

hit, mert az volt a véleménye, hogy harcolni kell a »vallási és jobboldali cionizmussal szemben«".[267]

Schmelzer kapcsolata az izraeli követséggel érdekfeszítően alakult. Kezdetben nem mozgalmárként, hanem ügyintéző állampolgárként látogatott el a képviseletre: hetvenkilenc éves kivándorló nagyanyjának ügyében járt el. 1951 őszétől ő is bejárt a követségre – ezen lehetőség alapjait Ábrahám György teremtette meg. Schmelzer 1952 tavaszán Cvi Haskel feleségétől megkérdezte héberül, hogy mikor mehet be propagandaanyagért, ezért Haskel többet nem fogadta, és a diplomata nyáron történt elutazása után is Kendi Antal „adta át" azt Mose Dak diplomatának, a követség első titkárának.

A konspiráció legelemibb szabályainak megszegése azonban nem vonta maga után, hogy Schmelzert eltiltották volna a jövőre vonatkozóan is. Vizsgálati fogságban tett vallomása szerint 1952 őszén találkozott Gerson Avner ügyvivővel, aki Kendi Antallal együtt fogadta. A nagyjából tízperces megbeszélésen ismertették mozgalmukat, majd a találkozó végén Gerson kérte, adják át üzenetét a Hasomer Hacairnak, amely szerint nyugodtan bemehetnek hozzá. „Kihangsúlyozta, hogy ő nem azért jött Magyarországra, hogy csak a külügyminiszterekkel tárgyaljon, hanem azért, hogy a magyarországi zsidók helyzetével foglalkozzon, azok problémáit megismerje, és ha tud, segítsen rajtuk."[268] (Schmelzer az üzenetet még aznap átadta „Cvinek", vagyis Kosálynak. Ő és társai az Erzsébet híd pesti hídfőjénél találkoztak a sómérokkal.) Schmelzer jellemző módon héberül beszélt az ügyvivővel. Gerson azt javasolta, ha úgy érzik, veszély fenyegeti őket, hagyjanak fel a mozgalmi tevékenységgel, főként az Ivrit Moadonokkal, mivel – áll az esetről szóló állambiztonsági iratban – a „népi demokráciákban" felerősödött a

267 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 3.
268 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Schmelzer Kornél kihallgatása. Budapest, 1953. március 23.

cionizmus elleni harc. Reményét fejezte ki, hogy a háromezer főt érintő alija hátramaradó részét illetően meg tud állapodni a kormánnyal.[269] Schmelzer az ügyvivő segítségre vonatkozó szavait úgy értelmezte, hogy a követség segít a személyes kivándorlásban.[270] Steiner Júlia rendszeresen adott át nekik cionista anyagokat. Schmelzer később azt vallotta, hogy a követséggel való kapcsolattartást a Slánský-per miatt nem erőltette túlságosan.[271]

Az ÁVH kihallgatási terve Ábrahám György személyét helyezte a középpontba, s az ő tevékenységét, valamint a követséggel fenntartott kapcsolatait firtatta Seres László államvédelmi százados.[272] Schmelzer ügyének „összefoglaló feljegyzése" 1953. március 27-én készült el.[273] A dokumentumban hangsúlyozták, hogy a Mizrahi célja, „hogy a követséggel való kapcsolaton keresztül, mindenáron Palesztinába kijusson". A feljegyzés „felfedte" azon folyamatot, ahogyan az érintett személyek megismerték egymást, illetve ahogyan kiépült az egymással fennálló kapcsolati hálójuk. Eszerint Ábrahám és Kendi – mint láthattuk – beszervezte iskolatársát, Schmelzert, majd utóbbi Bauer Tibort, aki szintén a gimnázium tanulója volt. Érdemes megemlíteni, hogy Schmelzer állítólag visszautasította, hogy a Kazinczy utcai zsinagógában tagokat toborozzon – holott erre Kendi utasította. „Ezt a szervezést nem hajtottam végre azzal az indokkal, hogy ezek szélsőségesen vallásosak, és a mi szervezetünkbe nem lépnek be" – fogalmazott Schmelzer. Számítottak a letartóztatásukra, Kendi évtizedekkel későbbi személyes közlése szerint vastag talpú cipőkben jártak az utcán, ha elviszik őket,

269 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Schmelzer Kornél kihallgatása. Budapest, 1953. február 28.
270 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Összefoglaló feljegyzés. Budapest, 1953. március 27.
271 Uo.
272 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Schmelzer Kornél kihallgatási terve. Budapest, 1953. március 16.
273 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Összefoglaló feljegyzés. Budapest, 1953. március 27.

ez ne jelentsen problémát.[274] Nemcsak a hidegre, de a nehéz fizikai körülményekre is gondoltak.

Schmelzert – akit a Bnei Akiva tagjai közül egyedüliként tartóztattak le – az ÁVH Budapesti Osztályának vizsgálati alosztálya a vizsgálat befejezését követően, 1953. április 8-án átadta az ügyészségnek.[275]

274 Arye Kendi (Kendi Antal) személyes közlése, 2018. január 1.

275 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Értesítés a vizsgálat befejezéséről. Budapest, 1953. április 8.

Cionisták mozgalmi élete a diktatúra árnyékában

Az állambiztonsági iratokban egyértelműen nyomon követhető a politikai rendőrség azon törekvése, hogy Engländer Tibornak és társainak tevékenységét kriminalizálják. Ugyanakkor ha lehántjuk a tendenciózus és rosszindulatú koncepciókat az iratanyagról, meglehetősen élénk mozgalmi élet képe rajzolódik ki.

A mozgalmi csoportok korosztályi összetétele és e szerinti felosztása az „illegális" években jórészt megegyezett a Hasomer Hacair korábbi, feloszlatás előtti felépítésével, azzal a különbséggel, hogy a betiltást követően felsőgimnazista vagy egyetemi éveiket nemrég kezdő fiatalok voltak a szervezet tagjai. Ez a körülmény némileg homogenizálta a szervezetet, és arra ösztönözte a vezetőket, hogy igyekezzenek korosztály tekintetében egységes csoportokat kialakítani. Radó Miklós vallomása szerint a cofe (tizennégy–tizenhat éveseket tömörítő) és a boger (tizennyolc éveseket és annál idősebbeket magában foglaló) chevra (szó szerint társaságot jelent, itt: sejt) működött, de az utóbbiban egyszerre voltak jelen vezetőségi és nem vezetőségi tagok, így soraikban a konspirációs szabályok betartására vonatkozó kényszerek miatt nem bontakozott ki élénk közösségi élet.[276]

276 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós harmadik kihallgatása. Feljegyzés. Budapest, 1953. február 3.

A cionista fiatalok általában hetente két-három alkalommal találkoztak egymás lakásain, illetve – ha az idő megengedte – a Margitszigetre és a Gellérthegyre is ellátogattak.

Az 1950 őszén kialakult állapotok szerint – az állambiztonsági dokumentumok alapján – a Bethlen téri zsinagógában az „illegális" Hasomer Hacair három sejtje (kvuca) szervezkedett. 1951 telén két részre osztották a társaságot: az egyik csoport a Bethlen téren maradt, a másik a Lónyay utcai zsidó templomba települt. (Erre a későbbiekben részletesen is kitérünk.) Ezután a Bethlen téri csoport gyakorlatilag megszűnt. A letartóztatás idejének környékén a szervezetnek három csoportja működött, valamint egy Radó által vezetett Ivrit Moadon, amelyben a héber nyelvre helyezték a hangsúlyt. Utóbbi három-négy tagból állt, akiket Radó tanított héberül. A tél folyamán Radót és Signert bevonták a vezetőségbe. Ezekben a hetekben „mönachél" (vezetői) szemináriumot is rendeztek, Kosály, Forgács és „Tank" (Weisz Magda) adott elő. A témák a zsidóság mai helyzete, pedagógiája, mozgalma, erkölcsi felfogása voltak. A szihákra könyvekből készültek.

A szervezet tagjai rendszeres kapcsolatban álltak az izraeli követséggel, amelyben nagy segítséget jelentett számukra, hogy jól ismerték Steiner Júliát, a követség telefonközpontjának vezetőjét. Steiner a legálisan működő Dror Habonim szervezet tagja volt, majd – a mozgalom felszámolása és az izraeli képviselet létrehozása után – a követség alkalmazottja lett.

Forgácsnak a vizsgálati fogsága idején tett vallomása szerint 1951 őszén megalkották a Hasomer Hacair programját és szervezeti szabályzatát.[277] A szervezeti szabályzat részletezte a mozgalom felépítését. A legkisebb egység a chevra (sejt) volt – a tagokat kötelezték, hogy csat-

277 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Feljegyzés. Budapest, 1953. február 10.

lakozzanak egy chevrához. A kén (csoport) és a hanhagat kén (a kén vezetője) is ismert egység volt. A szervezet élén végrehajtó testületként a három-öttagú mazkirut (titkárság, vezetőség) állt, míg legfőbb szervként – egyfajta „törvényhozói" jogkörrel – az összmozgalmi tanácskozást jelölték meg. A Hasomer Hacair célul tűzte ki a demokratikus centralizmus érvényre juttatását. A program a szervezet különböző tagjainak feladatkörét is részletezte. Ugyanakkor Forgács a következőt vallotta: „A szerv[ezet] szabályzatnak csak egyes pontjait valósítottuk meg, és általában elég hamar feledésbe ment a szervezeti szabályzatunk."[278]

A pénztáros Signer Judit volt, majd lemondása után (1951 őszétől) Forgács lett a szervezet pénzügyi vezetője.[279] Az önfenntartó mozgalom pénzét a kén pénztárában helyezték el. Sokan minden tartalékukat a mozgalomnak adták, ezenkívül voltak rendszeres hozzájárulások is. Állítólag Forgács vezette be azt a rendszert, amely szerint az egyes csoportok pénzügyileg egy közösséget alkottak, „mindenki csak a legszükségesebb kiadásokra költött, minden felesleges pénzét beadta a csoport pénztárába, és a csoport ezután közösen járt szórakozni, általában a pénzt kollektíve költötte el".[280] Forgács csökkentette a mozi- és színházlátogatásainak számát, így a csoportok pénztárába befutó összegek a mozgalmi közösbe kerültek. A rendszer azonban nagyon szűk körben érvényesült, és így „gyakorlatilag nem jelentett többet tíz-tizenkét elég szűkpénzű fiatal megspórolt pénzénél" – összegezett Forgács.[281] 1952 elején a mozgalom pénztárába befutó összegeket arra költötték, hogy az állás és kereset nélkül álló, börtönből szabadult Weisz Magdát anyagi támogatásban részesítsék. Weiszt 1949-ben az első cionista perben elí-

278 Uo.
279 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 16.
280 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János önvallomása. Kézzel írott, dátum nélkül.
281 Uo.

télték, később pedig szakérettségis kollégiumba került, ahonnan – miután kiderült, hogy elítélt volt – kizárták. A Hasomer Hacair vezetőségéből pedig – Radó Miklós vallomása szerint – valamikor 1952 második felében zárták ki, mivel „provokátornak" tartották.[282]

Forgács azt vallotta, hogy amikor Rosner (Rozner) zsarolni kezdte őket, bélyeggyűjteményt és nadrágot adott el, hogy összegyűjtsék a kívánt összeget. Az előbbiekért nyolcvan forintot kapott, így eladták Signerék férfizakóját is. Pollák Tibor és Noé Péter egy közelebbről nem ismertetett üzemben készített vonalzókat értékesítettek. A Waltertől kölcsönkért pénz visszafizetésére Engländer letartóztatásáig ötszáz forint gyűlt össze.[283] 1952 nyarán kölcsönt vettek fel Tuszkaitól és Révész Antaltól (százötven, illetve száz forintot). Tuszkainak visszafizették, Révésznek is szerették volna, de nem fogadta el. Pollák Tibor győri utazásait is finanszírozták, Pollák a kisalföldi városba mindig elvitt még egy embert.[284]

A tagsági díj eltérő volt, az Ivrit Moadonban személyenként heti egy forintot kellett fizetni.[285] A vezetőségi határozatokat mindenki köteles volt végrehajtani: „Ilyen határozata volt többek között [a vezetőségnek] az, hogy ha leesik az első hó, minden tagnak kötelessége elmenni havat lapátolni, és ezt az összeget kötelessége a mozgalom céljaira beadni."[286] A nyári táborok pénzügyi fedezetét is így teremtették meg, ha valaki nyáron dolgozott, akkor a táborozás céljára két-három napi keresetét kellett felajánlania.

282 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. január 31.
283 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 16. 1953 februárjában ebből kétszáz forint fogdai letétben volt, a többi Kosály Györgynél.
284 Uo.
285 Uo.
286 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 4.

A pénzgyűjtés tekintetében olykor radikális ötletek is felmerültek. 1951 őszén Pollák felvetette, hogy a hitközség vagy a Keren Kajemet Lejiszrael[287] nevében (utóbbi már nem is működött Magyarországon a feloszlatás után) kellene pénzt gyűjteni.[288] Ezek után Fényes és Pollák közösen hozakodtak elő azzal az ötlettel, hogy be kellene törni árurejtegetőkhöz. Felmerült az is, hogy „IKA" [sic!] csomagokat vásárolnak meg,[289] és azokkal kereskednek, valamint hogy feketézőket lopnak meg.[290] Majd 1952 májusa táján Pollák és Noé felajánlották, hogy ők tudnának „celulóigós" [sic!] kereteket, vonalzókat és öngyújtókat gyártani, amelyeket értékesíthetnének az ismerőseik körében. A legszélsőségesebb ötlet a mozgalom szétzúzása előtt, 1953 januárjában vetődött fel, amikor is Forgács azt javasolta, hogy zsarolni kellene a titokban abortuszt végző orvosokat vagy a valutarejtegetőket.[291] De felvetődött a piaci munka lehetősége is, óhajként pedig, hogy ha lenne egy felnőttszervezet, attól tudnának pénzt kérni. Óriási ötletbörze folyt a szervezetben, ugyanakkor világos, hogy a pénzügyek terén Forgács sem tudott áttörést elérni. 1953 januárjában Forgács kijelentette Radó előtt, hogy a mozgalomnak körülbelül százötven-kétszáz forintja van.[292]

A tagok 1951 nyarán tíznapos táborozást szerveztek a Pilisben.[293] A tervekben eredetileg a Pomáz feletti Gyopár-forrás szerepelt, de mivel ott katonai tábort rendeztek, átköltöztek a Lajos-forrás és a Ságvári-menedékház fölé, majd újabb mintegy kétszáz méterrel följebb, hogy

287 Lásd a fogalomtárban a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége szócikket.
288 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 18.
289 Az IKKA-rendszer alapján Nyugatról lehetett (legálisan) csomagokat küldeni Magyarországra.
290 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 16.
291 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. ÁVH Budapesti Osztály. Tárgy: Fényes István őrizetes, összefoglaló jelentés. Budapest, 1953. február 19.
292 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kihallgatása. Budapest, 1953. február 4.
293 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Forgács János önvallomása. Feljegyzés. Budapest, 1953. március 4.

ennek révén tovább csökkentsék a nem kívánt találkozások esélyét. A táborban hat-hét óra körül volt ébresztő, utána torna. Nyolckor reggeliztek, majd rendbe szedték a sátrakat. Délelőtt sport, cofe (cserkészet) és játékprogram volt soron, ennek keretében tanultak térképkezelést és csomókötést is. A foglalkozásokat általában vezetők tartották. Engländer például birkózást tanított, míg Fényes István ügyességi gyakorlatokat, így többek között csomókötést is. A táborozók ezek mellett énekeket és héber nyelvet is tanultak. (Ez utóbbit Radó Miklós és Székely Péter tanította.) Ebéd után, délután két-három órától a korábban megkezdett tevékenységeket folytatták, vagy előadásokat hallgattak a zsidó szabadságharcok történetéről, főként Fényes István prezentálásában. Este hadijátékokat játszottak és tábortüzeket raktak. Konzervekért, kenyérért Pomázra jártak be, de felváltva, hogy ne keltsenek gyanút.

A résztvevők szülei nem tudtak a táborozásról, Radó Miklós például azt mondta az édesanyjának, hogy egy barátnőjével utazik el pár napra.[294]

1952-ben is bejelentették a táborozást, de – amint azt korábban már említettük – az utolsó pillanatban lefújták, miután elterjedt a hír, hogy az ÁVH felfigyelt Pollák Tiborra, ennek folytán pedig a „csoportra veszélyes lett volna a táborozás".[295]

A szervezet gyakran tartott vezetőségi üléseket, sokszor Fényes István lakásán is.[296] Ezeken fegyelmi ügyeket is tárgyaltak. Radó „erkölcsi magatartása" kapcsán például – amely „könnyű kalandokban merült ki és abban, hogy rendszeresen eljárt táncolni" egy Zsuzsi nevű lánynyal – komoly kifogások merültek fel. „Radót ezért a viselkedéséért a

294 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós harmadik kihallgatása. Feljegyzés. Budapest, 1953. február 3.

295 Uo.

296 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Feljegyzés. Tárgy: Fényes István kihallgatása. Budapest, 1953. február 4.

mozgalom tagjai előtt társadalmi bíróságra állítottuk. […] mindenki elítélte, de végig kitartott álláspontja mellett" – fogalmazott Fényes a kihallgatói előtt.[297]

297 Uo.

Mozgalmi ideológia és programalkotás

Engländer Tiborék ügye kapcsán semmiképpen sem tekinthetünk el az 1950-es évek elejének cionista szervezkedése eszmei-ideológiai hátterének felvázolásától. Mivel a Bnei Akiva esetében erről nem állnak rendelkezésünkre levéltári anyagok, míg a Hasomer Hacair tekintetében igen, lehetőségünk nyílik – megfelelő forráskritika mellett – a folyamat leírására és elemzésére, emellett pedig szükséges kitérnünk arra, hogy idővel hogyan változott meg a szervezet ideológiája.

A Hasomer Hacair alapvetően marxista pártként tekintett magára. Magyarországi csoportja kifejezetten élen járt az „ideológiagyártásban", ennek kapcsán megfigyelhetjük a marxista cionizmus klasszikusai, így például Ber Borohov (Borochow) nézeteinek erőteljes hatását.

Érdemes szemügyre vennünk és összehasonlítanunk a koalíciós időszak és az 1950-es évek sómér ideológiáját. A Hasomer Hacair az 1949-es feloszlatása előtti eszmerendszerében a cionizmus két, egymástól eltérő dimenziójára helyezte a hangsúlyt. A cionizmus „univerzális" és „zsidó" tendenciáit a sómér publicisták és ideológusok különböző területekre alkalmazták. Ami egyetemes volt, az – szigorúan a marxi–borohovi keretfeltételek mentén – főként a „társadalmi haladásra" és a „tudományos világnézetre" vonatkoztatva jelent meg, amelyek révén a mozgalom tagjai elképzeléseiket új hazájukban, Palesztinában, illetve Izraelben kívánták megvalósítani. Természetesen ezek az univerzalista-szocialista elvek a magyarországi viszonyok elemzésében is jelentkeztek, de társadalomátalakító szerepük csak a palesztinai helyzetre vonatkoztatva jutott érvényre. A „zsidó" nemzeti tendencia, azaz a

zsidóság önálló, a többi csoporttól gyökeresen eltérő karakteréről szóló eszmefuttatás azonban a magyar viszonyok jellemzésében jutott kiemelkedő szerephez.

Az univerzális dimenzió egyik kifejeződése az antiklerikalizmus volt, amelyet egyébként a szervezet tagjai – rendkívül konzekvensen – a zsidó felekezettel kapcsolatban is alkalmaztak. Fasisztának tartották a jobboldali cionistákat (az egész világon), és hittek az új, osztályok nélküli társadalom megteremtésének szükségességében.

Figyelemre méltó módon kapcsolódik össze, válik zárt rendszerré a Hasomer Hacair ideológiája a szervezet 1947-ben közreadott *Politikai referátumában.*[298] A dokumentum egyszerre ad képet a múltról és víziót a jövőről. A szövegben a Komintern VII. kongresszusa előtti időkre visszanyúló politikai ortodoxia keveredik pontos helyzetfelismerésekkel.

A történelmi helyzet elemzését a szociáldemokrácia rendkívül erőteljes kritizálásával kezdik: kijelentik, hogy a mozgalom az első világháború utáni Németországban és Olaszországban a „fasizmus szállás-csinálójává" vált. A második világháború kitörésével az „imperialista hatalmak Lengyelország és Csehszlovákia odadobásával akarták kielégíteni a fenyegető *német fasizmus éhségét* […]. Világossá vált a veszély, hogy a fasizmus és az imperializmus belső ellentéteit a Szovjetunió elleni intervenció útján próbálják levezetni. Ez tette szükségessé a Szovjetunió zseniális politikai sakkhúzását, amikor a szovjet–német taktikai egyezménnyel biztosította a fasizmus megsemmisítésének előfeltételét" – írták a referátumban.[299] A második világháború semmit sem oldott meg, hiszen az „imperialisták" újabb háborúra készülnek, és egy új

298 GH 3/2.6-2. Hikonu Laveida Hisztadrut Hasomer Hacair B' Hungaria HaHanhaga Harasit. Politikai referátum. 1947. szeptember 10. A referátum tézisei: I. A világpolitikai helyzet az antifasiszta háború után; II. A zsidó nép mérlege; III. Az Erec Jiszrael-i helyzet – a három faktor: angolok, zsidók, arabok; IV. A cionista politika és feladatai.

299 Uo. 1.

politikai tömb kialakításán fáradoznak, ezért a Szovjetunió a béke fő záloga. De új jelenségek is megfigyelhetők voltak: „Az imperializmusok által elnyomott gyarmati és félgyarmati országokban egyre erősödő nemzeti felszabadulási mozgalom hatalmas lépésekkel tör a teljes önállóság felé. A Szovjetunió által felszabadított keleti országokban pedig tervszerű újjáépítés és forradalmi jelentőségű szociális átalakulás történik, amelyet a földreform, a dolgozó osztályok felemelkedése és nagyszabású gazdasági fejlődés jellemez."[300]

A referátum szerint a szocialista mozgalom rossz válaszokat adott a zsidókérdésre, és nem törődött kellőképpen a zsidó tömegek sorsával. A szerzők szerint Erec Jiszrael volt az egyetlen hely, amely menedékként szolgált, és egyben az ellenállási mozgalmak központja volt.

Az üldöztetésre adható válaszok: a cionizmus és az asszimiláció. A progresszív utat az átrétegződés jelenti. „A gyűlöletet csak fokozza a visszatértek vádló és veszélyes jelenléte, a bűnösök felelősségre vonása, az elorzott javak elvesztése és mindezeknél nem kevésbé a zsidók hihetetlen gyors gazdasági, társadalmi és politikai előretörése…" – szögezték le a referátum szerzői. „…teljes társadalmi asszimiláció pedig csupán a foglalkozásbeli-gazdasági, szociális téren történhetnék meg, erre pedig az asszimiláns zsidók általában nem hajlandók és többnyire nem is képesek – ezt paradox módon csupán a cionista rétegek teszik meg mint nemzeti öntudatuk és törekvésük konzekvenciáját" – tették hozzá.[301]

300 Uo. 2.

301 Uo. 3. Arról, hogy a kapitalista országok miért alkalmatlanok a zsidók befogadására, a referátum így ír: „Az ép galut": Amerika és Anglia – dómíniumok. „Ez országokban a zsidók helyzete aggasztóan emlékeztet az európai praenáci korszak utolsó napjaira. A monopolkapitalizmus növekvő egyeduralma és a Szovjetunió elleni imperialista uszítás és háborús készülődés a fasizmus konkrét veszélyét idézi fel, amelyhez hozzájárul a faji türelmetlenség, a zsidók gazdasági és társadalmi térfoglalásának egyoldalú és labilis volta és a széles rétegek gyors pauperizálódása. A dél-amerikai országok néhányában

Az egyetemes és a zsidó nemzeti tendenciák közös és egyben radikális nevezője tehát a diaszpóra azonnali felszámolása. A sómérok a galut, a zsidó szétszóratás azonnali megszüntetését követelték: „A galut – és ez is jellemző – kevésbé tudatosan látja, hogy végleges liquidálása történelmi szükségszerűség" – jelentette ki a mozgalom egyik propagandistája.[302]

A marxista cionista sómér ideológia 1950-es évek eleji helyzetét leginkább – a mozgalom főideológusának tekinthető – Engländer Tibor vázlatos előadásai szemléltetik.[303] Ezenkívül Signer Judit pedagógiai célokra szánt anyagai jelentenek kiindulópontot.

Egy Engländer által 1952–1953-ban írt anyag tükrözi azt a feszült helyzetet, amely abból következett, hogy Izrael állam megalakulását követően nemcsak hogy nem lépett „forradalmi" útra, de az 1949. január végén megtartott választásokon a szociáldemokrata irányultságú Mapaj párt lett a kormányerő, nem a szélsőbaloldal vagy a kommunisták. Ráadásul a jobboldali és vallásos erők is komoly súllyal képviseltették magukat, és David Ben Gurion a progresszívekkel és a vallásosokkal együtt alakított kormányt. Eközben a „népi demokráciákban" elkezdték üldözni a feloszlatások után is kitartó cionistákat.

Hogy Engländer gondolatai nem pusztán saját nézeteit tükrözték, hanem reprezentatív véleménynek tekinthetjük azokat, nemcsak az bizonyítja, hogy a Hasomer Hacair tagjai éppen ezeket a szövegeket tanulmányozták a mozgalmi tevékenység egyik fontos formáját képviselő

még ma is fasiszta rendszerek uralkodnak, az Egyesült Államokban egyre növekszenek a fasiszta szervezetek és befolyásuk az államhatalomra, az angol Mosley-fasizmus zsinagógákat éget és gazdasági bojkottot szervez, az emberszegény Ausztrália nem enged be zsidókat." A reakció legerősebb fegyvere mindkét galutban az antiszemitizmus, ezért a cionizmus kötelessége a reakció elleni küzdelem – olvasható a dokumentumban. Uo. 4.

302 Tuskó Dávid: A tömegek alijavágya mint politikai tényező. *Haderech,* 1945. augusztus 16. 1.

303 BFL XXV.4.f. 002376/1953.

eseményeken, a szihákon, de az is, hogy jórészt összhangban álltak az izraeli Mapam szélsőbaloldalának álláspontjával. Engländerék Mordechaj Oren csehországi őrizetbe vétele esetében azonosultak a Mapam baloldala által képviselt nézettel: nem voltak hajlandók elhinni, hogy valamiféle koncepció áll a letartóztatás mögött, hiszen számukra a Szovjetunió képviselte a forradalmi marxizmus nézeteit, ezért esetében nem feltételeztek tévedési lehetőséget.

Engländer egyik írása ugyanakkor egyformán bírálta a Hasomer Hacair izraeli anyapártját, a Mapamot és magát az Izraeli Kommunista Pártot. „Az a párt, mely nem vesz részt népe nagy nemzeti törekvéseiben, természetesen nem is számíthat arra, hogy mély gyökerei lesznek népe hazafias tömegeiben" – írta a kommunista párt kapcsán. Az anyapártot pedig azért kritizálta, mert opportunista, és nem tűzi ki konkrét célként a proletárdiktatúra kivívását. Ezenkívül nacionalista is, mert „elsődlegesnek tekinti a nemzeti kérdést az osztályharccal szemben. Ennek a nacionalizmusnak ékes példája az, hogy nem nevezhető az egész lakosság, csak a zsidók pártjának". Nacionalizmusukból pedig következik, hogy nem megfelelő a Szovjetunióhoz és a Nyugathoz való viszonyuk. Kijelentik például, hogy nem hajlandók harcolni a Szovjetunió ellen, ugyanakkor nem ismerik el vezető szerepét. Elutasítják a Marshall-tervet, de helyi irodáikban pozíciókat foglalnak el. Leninistáknak vallják magukat, de revizionista és szociáldemokrata könyveket adnak ki. A Mapamban „a dekadens, kapitalista eszmei áramlatok egész kavalkádja tombol": művészeti izmusok, pszichoanalitika, individuálpszichológia, antropologizmus. „Mozgalmunk nem fogadhatja el sem a Mapam, sem az IKP [Izraeli Kommunista Párt] hibás nézeteit. Egy olyan kommunista párt megteremtéséért való harc kell, hogy a feladatunk legyen, amely egyaránt mentes mindkét fent említett párt elvi és politikai hibáitól" – összegzett Engländer.

Egy másik cikkben a Szovjetunió és Izrael helyzetével foglalkozott, és megállapította, hogy utóbbi a Szovjetunió és a „béketábor" nélkül

nem lehetett volna független és életképes ország, annak ellenére, „hogy az izraeli kormány gyökeresen helytelen, nemzetáruló politikát folytatott".[304] Engländernek a „forradalmi" Izrael megteremtésére vonatkozó vágya – mint azt már említettük – nem elszigetelt és magányos törekvés volt, hanem összhangban állt a Mapam radikálisai által vallottakkal, akik 1952 márciusában azt követelték, hogy a párt lépjen ki a Cionista Szervezetből.[305] Engländer kifejtette, Izrael Kis-Ázsia legreakciósabb országa, az „imperialisták egyik leghűségesebb szekértolója". A Slánský-perben a tény attól tény, hogy a Szovjetunió és a „béketábor" állítja, kritikusai pedig ellenségek, akik már a múltban is azok voltak. Akik ebben kételkednek, azok „gondoljanak csak vissza a Magyar Cionista Szövetség tevékenységére 1949-ben. Emlékezzenek rá, hogyan futott meg az alijával kapcsolatos előtte álló feladatoktól, hogyan hagyta cserben a cionizmus zászlaját, és vezetői ugyanakkor hogyan kerestek vagyonokat valutázással, csempészéssel, fasiszták és kémek külföldre juttatásával. Sokan közülünk ennek az áldásos tevékenységnek köszönhetik, hogy máig nem tudtak alijázni". A Mapam vezetősége Mordechaj Oren beismerő vallomása után is csak „félreértésről" beszél, ezért politikája nem egyeztethető össze a szocializmusért vívott harccal, így azt el kell utasítani – szögezte le Engländer.

A magyar helyzet – ebben az értelmezésben – összeolvad a térség (a „béketábor") általános helyzetével. Engländer a múltból vesz példát

304 „Izrael kormánya már régen bebizonyította, hogy eladta magát az imperialistáknak. Igazolja ezt az amerikai segély, nyugati tábornokok ellenőrző körútja, a dolgozók életszínvonalának rohamos zuhanása, az égető szociális kérdések, például a lakáskérdés megoldásának elszabotálása, az arab államokkal szemben szított gyűlölködés, a soviniszta nemzetiségi politika. Igazolja ezt, hogy például a mai válságos helyzetben Ben Gurion új kormánya olyan »lényeges« kérdéseken rágódik, mint az, hogy a más vallásúak ünnepnapja számukra munkaszüneti nap-e, és ehhez hasonlók." Uo.

305 Mapam Urged to Quit World Zionist Organization and Histadrut. *Jewish Telegraphic Agency Daily News Bulletin,* 1952. március 3. 3. http://www.jta.org/1952/03/03/archive/mapam-urged-to-quit-world-zionist-organization-and-histadrut, 2019. szeptember 2.

a jelen igazolása érdekében: hallomásból felidézi Péter Gábornak, az ÁVH 1953-ben letartóztatott egykori vezetőjének szavait. A magyar államhatalom azért huny szemet a zsidók kiszöktetése, a briha felett, mert egy „sokat üldözött nép hazát keres magának", és csak azokra sújtanak le „kérlelhetetlenül", akik a „magyar állam elleni politikai célokra használják fel ezt" – vélekedett állítólag a magyar politikai rendőrség vezetője. Ez a vallomás Engländer szerint azt mutatja, hogy nem csupán a proletárdiktatúra az oka annak, hogy a cionista mozgalom nem működhet törvényes keretek között a „népi demokráciákban". Eszerint ugyanis a megegyezés lehetőségét a Cionista Szervezet és az izraeli kormány játszotta el, a cionizmus árulói pedig „a jobboldali cionisták". Ha lett volna egy olyan izraeli párt, amely maga irtotta volna ki a „fekélyt", maga leplezte volna le a Slánský-perben felfedett összeesküvést, az jelentősen javíthatta volna a szovjet blokk országaiban működő cionista mozgalmak helyzetét. „…vajon akkor is az lett volna-e a véleménye a cionizmusról a népi demokráciáknak, a Kominformnak és a világ kommunista pártjainak? Nyilvánvalóan nem" – vélte Engländer.

Nemcsak Engländer gondolkodott így, hanem a környezete is. Forgács János azt vallotta, hogy a „Hasomer Hacair, majd Hehaluc Hacair vezetői[ként]" úgy vélték, cionizmusuk nem áll szemben a marxizmus–leninizmussal, a Szovjetunió és a „népi demokráciák" politikájával. „Mi a kommunista elveket és politikát, egy kérdéstől, a zsidóság nemzeti létjogosultságának kérdésétől eltekintve teljesen kötelezőnek ismertük el magunkra nézve" – fogalmazott Forgács.[306]

Érezhető volt egyfajta értékrendbeli hasadás az események elemzése kapcsán. Engländer 1952–1953-as írásai nyomán arra következtethetünk, hogy míg elismerték: nagy nyomás alatt élnek a mai „társadalomban" („az a társadalom, amelyben élünk, a maga hallatlanul

306 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 6.

erős és fejlett ideológiai apparátusával támadja nézeteinket"),[307] ennek okaira nem tértek ki, és nem ástak le a folyamatok mélyére. Egyszerűen pedagógia kérdésnek tekintették: „ennek a nyomásnak" csak úgy lehet ellenállni, ha „jól fejlett" és tapasztalt káderei vannak, olyanok, akik el tudják magyarázni a kívülállóknak a helyes eszmei tartalmat. Ezzel elkerülték a viszonyok közvetlen bírálatát, egyszerű technikai üggyé szelídítették a problémát, ugyanakkor azzal küzdöttek a szovjetellenesség kimondatlan és kimondott vádja ellen, hogy az univerzális tendenciákat illetően hitet tettek Sztálinnak az SZKP XIX. kongresszusán elhangzott „iránymutatásai" mellett. Eszerint, mivel a „burzsoák félrelökték" a „burzsoá demokratikus szabadságjogok zászlaját", ezt a kommunista és demokratikus pártoknak kell „vinniük", képviselniük.[308] Szintén jó alapot nyújtott a szovjetellenesség vádjának visszautasítására a Slánský-perrel való azonosulás. Ez a gesztus amellett, hogy megfelelt a már említett izraeli tendenciának – vagyis a Mapam baloldala azon álláspontjának, amelyet események kapcsán képviselt –, a lojalitás kifejeződése is lehetett, mindannak ellenére, hogy a cionisták csak illegalitásban fejthették ki tevékenységüket, amivel alapjaiban mentek szembe a „népi demokráciák" belső törvényeivel és azoknak az „alattvalókkal" szemben támasztott elvárásaival.

A baloldali cionista ideológia 1949 után alapvetően megváltozott: mind az univerzális, mind a nemzeti relációk jelentős átalakuláson mentek keresztül. Míg a hazai viszonyok elemzése, éppen a vállalt illegalitás miatt, teljesen háttérbe szorult, vagy puszta technikai jellegű kérdéssé értékelődött le, addig az univerzális szempontú kritika elemei nagyjából megegyeztek az „aktuálisan létező" Szovjetunió politikájával, hatalmi érdekeivel. A Slánský-per nemcsak azt „bizonyította be", hogy

307 BFL XXV.4.f. 002376/1953.
308 Uo.

árulók vannak a baloldali cionista pártok soraiban – hangzott az érvelés –, de azt is, hogy olyan pártot kellett volna létrehozni, amely megfelel az új idők új szellemének (a sztálinista ellenségkereső politikának – tehetnénk hozzá). Ugyanis az a tény, hogy egyik cionista párt sem felelt meg a szovjet érdekeknek és szempontoknak, nem az utóbbiak hamisságát bizonyítja, hanem az előbbiek alkalmatlanságát – vonták le a következtetést. Engländer és mozgalma ugyanakkor a Szovjetunió által preferált és finanszírozott Izraeli Kommunista Pártot sem támogatta, hiszen az ellenezte a zsidó nép nemzeti törekvéseit. Ezen álláspontjuk szembehelyezte Engländeréket a sztálinista ortodoxiával, amelynek sarokpontjait Sztálin már az 1913-ban alkotott *Marxizmus és nemzeti kérdés* című, a nemzetiségi kérdésről szóló művében megfogalmazta, így az ötvenes évek Magyarországán mindenki számára evidenciaként kellett hassanak.

Ugyanakkor a magyarországi Hasomer Hacair feladta korábbi, nemzetközi tekintetben is érvényesített vallásellenességét. Ennek nemcsak az volt az oka, hogy a kommunista hatalom egyházellenes harcba kezdett, és jelentősen csorbította nemcsak az intézményrendszert, de annak autonómiáját is. Az ok inkább abban keresendő, hogy jelentős közeledés zajlott le a nem asszimilált zsidó fiatalság különböző nézeteket valló csoportjai között, ahol is a szervezeti élet egyetlen ténylegesen zsidó színtere a zsinagóga maradt. Ennek tudomásulvétele abban érhető tetten, hogy, amint arra korábban már kitértünk, a sómérok a hétfői és csütörtöki parasákról (a parasat hasavua jelentése: heti szakasz) szóló rabbinikus előadások után a Bethlen téri körzet zsinagógájában tevékenykedtek – Schwarcz Benjámin neológ főrabbi[309] hallgatólagos beleegyezésével –, illetve egy rövid ideig (1951–1952 fordulója, tele) a Lónyay utca 15. alatti zsinagógában, a „komatemplomban". A szerve-

309 Schwartz Benjámin (1879–1959) 1926 és 1959 között volt a Bethlen téri körzet rabbija, 1959-ben főrabbivá választották. Frojimovics 2008, 51.

zetet korábban olyannyira meghatározó vallásellenesség eltűnt abban a korszakban, amikor is a zsidó identitás megélésének egyetlen hivatalosan is engedélyezett színtere a zsinagóga maradt, és amikor még egy lakáson tartott összejövetel is „illegális" szervezkedésnek minősülhetett. Erre a helyzetre egyetlen adekvát válasz születhetett: a korábbi idegenkedés, az ideológiai ellentétek háttérbe szorítása, vagyis a hallgatás. Az antiklerikalizmus egyetlen formában maradt fenn: az ÁVH-s vallomásokból kiderült, hogy a sómérok igyekeztek beépíteni embereket a Bnei Akivába, hogy gyengítsék vagy „szétzúzzák" a szervezetet. Ugyanakkor ebből semmi sem valósult meg, a hasonló helyzet eliminálta az ellentéteket.

A szervezkedés korai szakaszában, az „egyesülés" előtt – 1950 nyarán – a fiataloknak az előzőekben már érintett tíz sómértörvényt tanították. „Ezek a törvények legnagyobbrészt annak az életformának, annak az erkölcsnek a meghatározásai, amelyet a Hasomer Hacair tagjaitól megkövetelt annak érdekében, hogy alkalmasak legyenek később az ún. chaluci [haluc] életre. Ilyen törvények például, [hogy a] a sómér (ti. A mozgalom tagja) dolgozó ember, és megél keze munkájából; a sómér szereti a természetet, és tud élni benne; stb." – számolt be Forgács a törvényekről. A szervezet vezetői azért tartottak szihákat, mert úgy vélték, a tagoknak szükségük van az erkölcsi nevelésre. 1950–1953 között a sziháknak csak a kisebb hányada volt cionista jellegű. „Ennek az volt az oka, hogy aki egy illegális cionista mozgalomban hajlandó részt venni, azt a cionizmus helyességéről már nem kell meggyőzni" – tette hozzá Forgács.[310]

A mozgalmi ideológia a programot és a szervezeti szabályzatot is áthatotta. Ahogy már korábban említettük, ezt 1951 őszére dolgozta ki, névlegesen Engländer Tibor, Fényes István és Forgács János, ám tényle-

310 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János vallomása. Budapest, 1953. március 4.

gesen Engländer és Forgács készítette el. A cél az volt, „hogy pontosan körülírjuk mozgalmunkat, megszüntessük benne az ingadozás minden lehetőségét, eleve mozgalomellenesnek bélyegezzük meg azokat a reakciós nézeteket, amelyek tagságunk soraiban esetenként felmerültek" – vázolta fel vallomásában Forgács.[311] Bár szerinte ezt a programot 1952 tavaszára túlhaladták, az alappontokat tisztázták. A szervezet a programjában leszögezte, hogy célja a magyarországi zsidóság kivándorlásának biztosítása (a kihallgatási jegyzőkönyvekben ez „disszidálás" néven szerepel), majd a szocialista Izrael megteremtése. Emellett kikötötték, hogy kevés súrlódási felületet akarnak a „népi demokráciákkal [sic!]". „Ez alatt azt értettük, hogy semmi olyant ne tegyünk, ami a népi demokráciánknak tényleges kárt okozna, és minél kevesebb olyat tegyünk, ami ütközik a népi demokrácia törvényeivel."[312] A szervezet ezenkívül deklarálta: a Hasomer Hacair világmozgalom részének tekinti magát.

Forgács az „illegális" szervezkedés céljának a magyarországi zsidóság Palesztinába való kivándoroltatását nevezte meg.[313] Ennek érdekében kell, vélte, kijuttatni – törvényes vagy törvénytelen eszközök révén – a tagokat, és Izraelben harcolni kell a „szocialista Izrael megteremtéséért". „Egy olyan kommunista pártot kívántunk teremteni, melynek programja mindenben megegyezett volna a marxista–leninista kommunista pártok programjával, de elismerte volna a zsidóság Palesztinába való kivándorlásának létjogosultságát" – vallotta Forgács. Emellett leszögezte, hogy szükséges Magyarországon egy „haladó zsidó népi mozgalmat" megteremteni, amely Izrael szocialista állammá való alakulása esetén tömegmozgalommá szélesedne ki. Törekedtek arra, hogy elveiket elválasszák a cionizmus által addig képviselt értékrendtől,

311 Uo.
312 Uo.
313 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2. Forgács János kihallgatása. Budapest, 1953. február 5.

„ennek érdekében célul tűztük ki az egyéb magyarországi cionista csoportok szétzúzását" – tette hozzá Forgács.

A program „túlhaladása" azért következett be, mert az izraeli Hasomer Hacair nem fogadta el Mordechaj Oren bűnösségét, de legalábbis erősen megosztottá vált a kérdésben. Bár az 1951-es programban még szerepelt a kitétel, amely szerint alávetik magukat az izraeli anyapárt által képviselt irányvonalnak, az új, Engländer által kidolgozott program bírálta a Hasomer Hacairt és a Mapamot, mivel nem tartotta azokat „következetesen" marxistának. A cionizmus kérdését nem lehet Magyarországon megoldani, csakis Izraelben – szögezte le Engländer.[314] Mégpedig azzal, hogy Izraelben egy „valódi leninista pártot" teremtenek, amely ugyanakkor magáévá teszi a cionizmus ügyét. Javasolta, hogy ezentúl Hehaluc Hacairnak nevezzék magukat, aminek publikussá tételétől állítólag Kosály György és Forgács János óvták Engländert.

Bár a Mapam-ellenesség valószínűleg Engländertől eredt, az irányzat felkarolása másoknál is megfigyelhető volt. Például Signer Juditnál, aki az 1953-as nevelői szemináriumon tíz pontban foglalta össze, mi a problémájuk a párttal.[315] Elsődleges kifogásként azt jelölték meg, hogy szerintük a Mapam nem a proletariátusra, hanem a kibucokban lévő tömegekre, vagyis a parasztságra támaszkodik. Szintén felrótták a Mapamnak, hogy bár magát forradalmi pártnak tartja, programjából hiányzik a proletárdiktatúra megteremtésének távlati célja. Ezenfelül helytelen a nemzetiségi politikája, hiszen a párton belül az arabok külön szervezetekben, vezetőségben tömörülnek. A magyar „illegális" sómér szervezet tagjai azt sem tartották helyesnek, hogy a párt nem harcolt a Marshall-segély ellen. Helytelenítették a Mapam kultúrpolitikáját, amelynek keretében a művészetben a futurista irányzatot „tá-

314 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1. Engländer Tibor kihallgatása. Budapest, 1953. február 19.
315 ÁBTL 3.1.9. V-112014. Signer Judit ötödik kihallgatása. Budapest, 1953. június 11.

mogatta", és a „nyugati dekadens művészet termékeit is propagálta". Ezenkívül szóvá tették, hogy a Mapam saját könyvkiadó vállalatai útján olyan – például revizionista (jobboldali cionista) – könyveket adott ki, amelyeknek a világképe nem volt összeegyeztethető egy marxista forradalmi párt ideológiájával. A Mapam nem párt, hanem tömegmozgalom – hangzott az értékelés. „Ez megmutatkozott abban is, hogy pl. A hozzá tartozó kibucok dolgozói mind Mapam-tagok, függetlenül politikai állásfoglalásuktól és minden mástól." Mindezek mellett a Mapam megtűri a soraiban a frakciózást, jobb- vagy baloldali irányzatokat, és nem ismeri el a Szovjetunió vezető szerepét – sorjáztak a kifogások.

Egyebekben a baloldali cionistákra is ugyanazon cionista politikai kultúra követőiként tekinthetünk, amely Magyarországon a század első harmadában kialakult. A Radó Miklós 1953. január 30-i házkutatásakor talált könyvek és kiadványok (Julian Silberbusch, dr. Schönfeld József írásai stb.) azt mutatják, hogy az előzőekben ismertetett értékrendbeli különbségek ellenére volt kontinuitás a régi világgal, a könyvek és a brosúrák öröklődtek, a különféle szervezetek és utódaik továbbörökítették ezeket a jövő számára.[316]

A szervezet mozgalmi kultúrájának sajátos szegmensét alkották Signer Juditnak a *Kommunista kiáltványra* és a *Marxizmus vagy nemzeti kérdés* című könyvre vonatkozó kérdései/feladatai, amelyeket a már Engländer letartóztatása után létrejött csoportok számára adott át.[317]

316 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós, házkutatási jegyzőkönyv. [Kézzel írott.] Budapest, 1953. január 30. VIII. Aggtelek utca 17. Özv. Radó Kálmánné feljegyzése fia lefoglalt könyveiről: egy db Julian Silberbusch: *Bevezetés a cionizmusba;* egy db *Zsidó gondok és óhajok;* egy db Keren Hayesod: *XII. Zionisten-Kongress;* egy db *Munkás Szava* című folyóirat; hét db Magyar Cionista Szövetség által kiadott *Kiáltvány a magyar zsidósághoz;* egy db füzet héber nyelven megírt feljegyzéssel; egy db füzet a Cionista Szövetség által kiadott *Mi a cionizmus?;* egy db dr. Gonda Lászlóné (IX., Ráday u. 22.) nevére kiállított tagsági könyv.

317 A Signer Judit által kiadott egyik munkaterv a következőképpen nézett ki: „Munkaterv. A tochnit [program] egy hónapos. Ez alatt az idő alatt kell az anyagot egyéni tanulás

A meglehetősen sommás munkaterv azt szolgálta, hogy a kérdőív kitöltői a cionista mozgalmon kívüli ifjúsági életben is „megállják a helyüket", az anyagban egy-két kivételtől eltekintve nem a cionizmus témája dominált. Ahogyan Signer Judit fogalmazott később, már ÁVH-s kihallgatása során: „…az embereknek olyan munkát adtam, ami nem túlzottan köti őket a mozgalomhoz, és ha a mozgalom megszűnne, további munkájukban akkor is hasznát vennék."[318]

A szervezet, ahogy korábban már említettük, nevelői szemináriumot is tartott, ezen gyakorlatot tulajdonképpen Engländer letartóztatása szakította félbe. A Signer Judit által szervezett tanfolyam szűk körű volt, alig néhányan vettek rajta részt. Signer hat alkalommal tartott elméleti és gyakorlati részből álló szemináriumi foglalkozást. A szemináriumokat általában lakásokon rendezték meg (Signeréknél, Pikleréknek), egy alkalommal pedig a szabadban.[319] Az első foglalkozásra január 23-án került sor, ezt 25-én egy kirándulás, majd 29-én egy újabb összejövetel követte volna, ez utóbbit Engländer jelenlétének hiánya miatt azonban nem tartották meg. Signer legtöbb előadása pedagógiai

keretében feldolgoznod. Anyag: *Kommunista kiáltvány,* 1–2. fejezet (Burzsoák és proletárok; Proletárok és kommunisták). A tochnit végén írásbeli szikum [összegzés] lesz. A mazkirut [titkárság] munkád megkönnyítése végett az egyes kérdések kidolgozásához vázlatot ad. 1. Miért a legforradalmibb osztály a proletariátus? A. A kap[italizmus] fejlődése; b. A proletariátus jellemzése; c. A prol[etariátus] fejlődése; d. A kap[italizmus] különböző osztályainak és rétegeinek jellemzése; e. A prol[etariátus] gazdasági helyzete és jövője. 2. Miben különböznek a kibucnyikok a prol[etárok]tól? 3. Miért kell megbuknia a kap[italizmus]nak? A. A burzsoázia fejlődése; b. A kap[italizmus] ellentmondásai. Miért a termelési és cseremód sorozatos forradalmainak terméke a burzsoázia? A burzsoázia forradalmi szerepe a történelemben. Miért a kap[italizmus] hozza létre a nemzeteket? (A munkatervre vonatkozó bővebb utasítást az összekötődtől kapsz.) Fölmerülő problémáid és kérdéseid megoldásához a mazk[irut] állandó segítséget ad. Leveleidre mindig a legnagyobb örömmel válaszolunk. Avoda tova! [Jó munkát! – N. A.], Mazkirut. ÁBTL 3.1.9. ÁBTL V-112014.

318 ÁBTL 3.1.9. V-112014. Signer Judit önvallomása. Kézzel írott, dátum nélkül.

319 ÁBTL V-112014. Signer Judit negyedik kihallgatása. Budapest, 1953. június 10.

jellegű volt, egy a politikai helyzettel, egy – nemrég részletezett prezentáció – pedig a Mapam helyzetével foglalkozott. Kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a mozgalmi fegyelemnek, illetve hogy nevelőmunkájuk „nemzeti" legyen, azaz tudatosan használjanak héber neveket és kifejezéseket. Tiltották a cigarettázást, a táncot, a konspirációról pedig leszögezték, hogy nagy veszélye az, hogy túlzott „romantizálásra", illetve hazudozásra nevelheti a mozgalom tagjait.

Signer így vallott a nevelés céljairól: „A nevelés célja a szoc. embertypus [sic!] kialakítása mellett olyan emberek kinevelése, akik egyetértenek és harcolnak a mozgalom ideológiájáért, bátran és merészen küzdenek céljaink megvalósításáért. Tehát: meg nem alkuvó, akadályokat, félelmet nem ismerő, elvhű ifjúság, akik alávetik magukat a mozgalom fegyelmének, határozatainak. A nevelő és a nevelt közötti viszonynál kifejtettem, hogy a nevelő szigorúságával, határozottságával, erejével áll neveltjei előtt mint a mozgalom képviselője. Kifejtettem, hogy a nevelő a neveltekkel együtt erős érzelmi és értelmi szálakkal összefűzött közösség, amelyet a mozgalomért, a népért, a proletariátus felszabadításért vívott harc közben töretlen fegyelem és céljaiért lelkesedő lángoló szocialista hazaszeretet hat át." Ez a fajta nevelési célrendszer tulajdonképpen nem sokban különbözött a tágabb társadalmi környezet kommunista állami ifjúsági tömegszervezete által megfogalmazottól, az egyetlen és lényegi különbség az volt, hogy Signerék zsidó nemzeti célokat is megfogalmaztak, ezzel pedig akarva-akaratlanul is a rendszer monolitikus struktúráival szemben fejtették ki működésüket.

Őrizetben

1953 márciusában lezárult Engländer Tibor és társai ügyének vizsgálati szakasza, és átadták az ügyészségnek a terheltek aktáit: 25-én Forgács Jánosét[320] és Pollák Tiborét,[321] 27-én Engländer Tiborét,[322] 28-án Radó Miklósét[323] és Fényes Istvánét,[324] április 3-án pedig Kovácsi Editét.[325] A bírósági eljárásra, internálásra átadott őrizetesekről kitöltendő kísérőlapok egyedül Radó Miklós esetében mutattak különbséget társainak kísérőlapjaihoz képest. Radó még vitába is szállt a letartóztatóval, sőt a dokumentumok szerint fizikailag többször is „bántalmazta" ÁVH-s őreit (hogy ez a valóságban mit jelenthet, azt csak sejthetjük); megjegyezték, hogy „hazudozó gerinctelen ember. Fanatikus cionista".[326]

Külön ki kell térnünk a korábbi cionista vezető, majd minisztériumi alkalmazott Kovácsi Edit személyére, akinek ügye komolyan felkeltette a gyanút az államvédelem szemében, miután lakásán a házkutatáskor számtalan minisztériumi irodai anyagot találtak egy iratcsomóban. 1953. március 19-én az Általános Gépipari Minisztérium[327] Titkársá-

320 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3.
321 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4.
322 ÁBTL 3.1.9. V-108606/2.
323 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3.
324 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3.
325 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3.
326 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Radó Miklós kísérőlapja. Borbély Mihály államvédelmi (áv.) hadnagy aláírása. Budapest, 1953. március 1.
327 Az Általános Gépipari Minisztérium az 1950. december 10-től 1952. március 24-ig fennállt Kohó- és Gépipari Minisztérium jogutóda volt, majd az 1953. évi VI. tv. alapján beolvasztották az újfent felállított Kohó- és Gépipari Minisztériumba.

ga titkosnak minősítette a Kovácsi Edit által hazavitt iratcsomót, mivel azokban „termelési, statisztikai adatok, munkaerő-statisztikai adatok, külföldi tanulmányútról szóló bizalmas iratokat tartalmazó jelentés, minisztériumi osztály feladatait és ügyrendjét tartalmazó feljegyzés és jó néhány vállalatunk forgóeszköz-csökkentés elszámolásáról szóló összefoglaló jelentés van".[328] Kovácsi hiába védekezett azzal, hogy kollégái, Karpf Miklós főrevizor, illetve Mezei Gáborné és mások adták oda neki ezeket az anyagokat, hogy otthon tanulmányozza őket, kihallgatói nem fogadták el az érvelését.[329] A rendkívül ambiciózus Kovácsi, aki a minisztérium DISZ-szervezete oktatási bizottságának tagja is volt, szakmai indokokra hivatkozva utasította el, hogy tudatosan vitte volna haza a dokumentumokat.

A mindenféle belső körleveleket, forgóeszköz-csökkentési kimutatást és egyéb információkat tartalmazó dokumentumok megtalálása megpecsételte Kovácsi Edit sorsát, akinek az esetében „cionista szervezkedésben" való részvételből – amelyben az intenzív 1949–1950-es időszakot kivéve nem vitt szerepet – államtitok megsértésévé alakult át a fő vádpont. A kihallgatások hangvételét jól jellemzi a következő eset: a forgóeszköz-csökkentési kimutatás hazaviteléről Kovácsi elismerte, hogy tudta, államtitkot képez, de továbbra is állította, hogy bent felejtette a táskájában, és így került a lakására, tehát nem tudatosan vitte haza. Mire kihallgatója ezt mondta: „Vallomását nem fogadom el, mert ön hazudik, figyelmeztetem, hogy beszéljen őszintén. A feltett kérdésre mondja meg nékem azt, hogy miért vitte a lakására az államtitkot képező anyagot?" Kovácsi így válaszolt: „Mást mondani nem tudok, előző vallomásomat fenntartom."[330]

328 BFL XXV.4.f./002376/1953. Általános Gépipari Minisztérium Titkársága. Budapest, 1953. március 19.
329 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Edit kihallgatása. Budapest, 1953. március 9.
330 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Edit kihallgatása. Budapest, 1953. március 11.

A követséggel kapcsolatba kerültek esetében már maguk a külföldi diplomatákkal való közvetlen találkozások és beszélgetések is gyanúra adtak okot, de a cionista brosúrák – a követség bulletinjei és más újságok, szóróanyagok – elfogadása és hazavitele szintén felvetette a bűncselekmény elkövetésének lehetőségét. A mozgalom egyetemre járó vezetői, Engländer és Schmelzer esetében pedig az erről való „információadás" keltette fel a gyanút, amelynek főképp az volt az oka, hogy a követségen érdeklődtek a zsidó ifjúság egyetemi arányáról, illetve arról, hogy milyen körükben a hangulat.

Az ÁVH Budapesti Osztályának vizsgálati alosztálya 1953. április 8-án összefoglaló jelentést készített az eddigi kihallgatások „eredményeiről". Ezekben az őrizetesekből kinyert információkat a rezsim szempontjai szerint „érzékenyítették" tovább, tették a sztálinista–rákosista igazságszolgáltatás szempontjainak megfelelővé. A cionista képzések „cionista-nacionalista előadásokká" váltak, a fegyveres önvédelmi csoport egyik fő tevékenységévé pedig a „hatóságok elői bujkálás módszereinek" oktatását tették meg. Ehhez társultak Pollák Tibor győri útjai, amelyek az állambiztonság értékelése szerint az országból való „kiszökést" célozták meg, a követséggel fennálló folyamatos kapcsolattartásból (ahol, mármint a követségen, is fokozott „konspirációra" szólították fel őket) belpolitikai beszámolók szolgáltatása és a „lakosság hangulatáról kért" tájékoztatás megadása lett. „Gerson szervezeti kérdésekben tanácsokat adott a szervezkedés számára, és fokozott konspirációra oktatta ki, ezenkívül anyagi támogatást és sajtót ajánlott fel a szervezkedés céljára" – áll a jelentésben.[331] A „cionista szervezkedésből" „Engländer Tibor és társai" ügye lett. A tizennégy példány gyanúsítotti jegyzőkönyvet és a lefoglalt tárgyi bizonyítékokat is átadták az ügyészségnek.

331 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Összefoglaló jelentés. Budapest, 1953. április 8. A jelentést Borbély Mihály áv. hadnagy készítette, látta Gyurkovics Károly áv. hadnagy alosztályvezető-helyettes.

Április 13-án Sándor Imre államvédelmi őrnagy, az ÁVH Budapesti Osztályának vezetője levelet írt az államügyésznek, amelyben a tárgyalás időpontjáról érdeklődött.[332] Kovácsit, Radót, Engländert és Pollákot április 13-án még a Belgrád rakparton szembesítették azzal, hogy a bemutatott fotokópiákon található iratok és tárgyak azonosak azzal, amelyeket a házkutatás során náluk találtak.[333]

Sztálin halála és magának a magyar anticionista pernek az elejtése, a koncepció átalakítása fokozatosan és folyamatosan kezdte kifejteni a hatását. Engländer Tibort – pár nappal azelőtt, hogy társaival együtt átvitték a Markó utcába – magához rendelte a kihallgatótisztje. A szervezkedés vezetőjének már korábban feltűnt, hogy az intenzív kihallgatási időszak véget ért, pedig nagyon sok anyagot vettek fel. A kihallgatótiszt – Engländer Tibor későbbi visszaemlékezése alapján – a következőt mondta: „Azt mondja nekem, hogy, ugye, Engländer, maga tanult magyar nyelvtant, ahová járt, a főiskolán. Igen, tanultam. [Válaszolta Engländer.] Akkor nézzük már át ezeket a jegyzőkönyveket, mert nem szeretném, hogyha lenne benne olyan, amely nem jól van helyesírásilag vagy nyelvtanilag… és a végén azt mondaná, hogy nem is maga mondta. Elkezdik…. és azt mondja, hogy »ez sem kell«, és áthúzza, kidobja…”[334] A nagy halomnyi jegyzőkönyvnek végül – Engländer döbbenetére – csak a töredéke maradt meg.

1953. április 14-én Engländert és társait átszállították a Markó utcai megyei bírósági börtönbe.[335] A következő napokban az őrizetesek ügyét már a Budapesti Államügyészség vizsgálta, ebben dr. Avar Jenő ügyész

332 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Sándor Imre államvédelmi őrnagy, az ÁVH Budapesti Osztálya vezetőjének levele az államügyészhez. Budapest, 1953. április 13.

333 BFL XXV.4.F. 002376/1953.

334 OSZK TIT, Engländer Tibor-interjú, 371. sz. (4. kazetta).

335 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Átvételi elismervény. Ikt.sz.: 1-1069/53. Budapest, 1953. április 14.

tüntette ki magát. Az ő jelenlétében születtek – április 15-én (Schmelzer, Forgács, Fényes) és 17-én (Kovácsi, Engländer, Pollák Tibor, Radó) – az ÁVH előtt készült kihallgatási jegyzőkönyvek megerősítései.[336] Ez sajátos színjáték volt, hiszen felolvasták a számukra az előzetes letartóztatást elrendelő – január 30-ra visszadátumozott – ügyészségi határozatot, amely ellen, elvben, fellebbezéssel is élhettek.[337]

Az „őrizetesek" kooperatívak voltak, Schmelzer például előadta, hogy ő nem akart disszidálni, hanem csak legális körülmények között akart kimenni az országból, és a disszidálás lehetőségei iránt csak azért érdeklődött, hogy ezekről beszámolhasson a tagságnak. Emellett kifejtette, hogy az izraeli követségtől kapott sajtótermékeket elolvasás után megsemmisítette, és hozzátette, „őszintén" megbánta tetteit. Forgács is egyetértett a kihallgatási jegyzőkönyvben foglaltakkal, nem kívánt fellebbezni az előzetes letartóztatásba vétel ellen. Fényes ugyan nem tartotta magát „bűnösnek", de azt „beismerte", hogy bizonyos szempontból helytelenül jártak el, és több cselekedetük „helytelen" volt. Az ÁVH előtt tett vallomását „kisebb módosításokkal" fenntartotta. Leszögezte, hogy a szervezet tagjait cionista, de nem „nacionalista szellemben" nevelte. A fegyveres önvédelmi szervezet pedig nem a „provokátorok" ellen akart védekezni, hanem azért működött, hogy egy esetleges megszállás esetén meg tudják védelmezni magukat. Azt is „helytelennek" nevezte, hogy a pénzszerzéssel kapcsolatosan nyomozati vallomásában részletesen leírt pénzszerzési lehetőségekről is tárgyaltak. Fényes nem kívánt fellebbezéssel élni.

Kovácsi fenntartotta az ÁVH előtt 1953. április 2-án tett vallomásának kihallgatási jegyzőkönyvében foglaltakat, és ugyancsak nem kívánt

336 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Budapesti Államügyészség, 1953.Ü.002376/1. Budapest, 1953. április 15., 17.

337 Uo. A dokumentumon Alapy Gyula elnök és Avar Jenő ügyész nevei olvashatók.

fellebbezni. Pollák Tibor elmondta Avarnak, hogy mint „meggyőződéses cionista" ment be Dakhoz a követségre, és a második alkalommal kapott követségi bulletint elolvasás után az utcán eldobta. Azt elismerte, hogy illegálisan akarta elhagyni az országot, és hogy hamis személyi okmányok beszerzését kérte az önvédelmi csoport tagjaitól. Tényleg elutazott Győrbe, de ott nem ért el „eredményt". Az impulzív és „renitens" Radó Miklós szintén fenntartotta az ÁVH előtt március 28-án tett írásos vallomását, elismerte, hogy háromszor járt bent a követségen, és újságot, bulletint kapott, emellett pedig az iratok elrejtését is elismerte. Ugyanakkor kijelentette, hogy nem tartja magát „bűnösnek", egyben fellebbezését jelentette be az előzetes letartóztatást elrendelő határozat ellen.

Engländer a gyanúsítást megértette, és „bűnösnek" tartotta magát. Beismerte, hogy a kulturális attasétól kapott angol nyelvű brosúrákat, és hogy egy alkalommal tárgyalt az ügyvivővel. Azt is elmondta, hogy a Kosály által elhozott angol és héber nyelvű sajtótermékeket továbbadta Radó Miklósnak. Tudta, hogy Kovácsi Edit 1949 őszén több személynek is segített a „disszidálásban". „Kovácsi nekem is felajánlotta, hogy az ő révén kiszökhetem az országból" – jelentette ki. Nem kívánt fellebbezni az előzetes letartóztatást elrendelő határozat ellen. A már korábban is említett, április 18-ra datált határozat fegyverrejtegetéssel, kémkedéssel, államtitoksértéssel és tiltott határátlépéshez való segítségnyújtás bűntettével gyanúsította az őrizeteseket, és „mert a kiszabandó büntetés előrelátható nagyságánál fogva szökésétől tartani kell", a vádirat benyújtásáig a büntető perrendtartás (Bp.) 97. és 98. §-ai alapján rendelte el előzetes letartóztatásukat.

Ezzel párhuzamosan – április 18-án – elkészült ügyükben a dr. Alapy (Alapi) Gyula elnök és Avar Jenő ügyész által jegyzett vádirat is.[338]

338 BFL XXV.4.f./002376/1953. Vádirat. Ügyszám: 002376/953. Budapest, 1953. április 18.

A dokumentum egyértelműen „Engländer Tibor és társai" esetévé alakította át a cionista „szervezkedők" ügyét. Kovácsit elsőrendű vádlottá tették meg (tiltott határátlépésben való segítségnyújtás, államtitoksértés), míg a másodrendű vádlottat, Engländert kémkedéssel, izgatással és lőfegyver-rejtegetéssel vádolták. A harmadrendű vádlott Schmelzer lett, ezt valószínűleg a másik cionista csoport vezetésével „érdemelte" ki. Őt is kémkedéssel és izgatással vádolták. Pollák Tibor lett a negyedrendű vádlott, őt lőfegyver-rejtegetéssel és izgatással vádolták. Radót ötödrendű vádlottként lőfegyver-rejtegetéssel, izgatással és hatóság elleni erőszakkal vádolták. Hatod- és a hetedrendű vádlottként Forgácsot és Fényest lőfegyver-rejtegetéssel vádolták.

Kovácsi esetében az a vád, hogy kapcsolatba került „embercsempészekkel", és segített három ismerősét is kapcsolatba hozni velük (a harmadikat elfogták a határon), valamint, hogy ezt ajánlgatta ismerőseinek, legalább olyan súllyal esett latba, mint az, hogy bizalmas iratokat vitt haza: „1951 júliusától a Kohó- és Gépipari Minisztériumba került gépírónői beosztásba. Bár tudta, hogy semmit sem szabad hazavinnie, mégis számos bizalmas, sőt több titkos természetű ügydarabot, így többek között a szervezési osztály egyik körlevelét, a szervezők névsorát tartalmazó kimutatást, a szervezési osztály egyik feljegyzését, a középnagyságú vas-, fém- és gépipari vállalatok szervezeti sémáját, továbbá az 1952. évi forgóeszköz-csökkentés elszámolását lakására vitte, és azokat letartóztatásáig ott tartotta. Ezeket az iratokat az Általános Gépipari Minisztérium »titkosaknak« minősítette. (Lefoglalt okmányok és minisztériumi vélemény.)"

Engländer esetében két pontot hoztak fel. Egyrészt azt, hogy kapcsolatba került a követséggel és Joszef Walter kultúrattaséval, információkat adott át, és propagandaanyagokat hozott és terjesztett: „Ennek során jelentést tett a zsidó vallású egyetemi hallgatók hangulatáról és arról, hogy milyen tantárgyakat tanítanak az idegen nyelvek főiskoláján. Az izraeli követségről Izraelben megjelenő fasiszta propagan-

daanyagot tartalmazó napilapokat és bulletinokat hozott el, és azokat barátai körében terjesztette. (Becsatolt sajtótermékek.)" Másrészt azzal vádolták, hogy bár a Pollák által beszerzett négy pisztolyt elásta a Gellért-hegyen, azokat társaival arra használták fel, hogy „a fegyver használatát elsajátítsák. Később félve a felelősségre vonástól a pisztolyokat a Dunába dobta".

Schmelzer is bent járt a követségen (hat alkalommal), szintén elhozott propagandaanyagokat, és – Engländerhez hasonlóan – információkat osztott meg arról a felsőoktatási intézményről, amelynek hallgatója volt. Az egyik megbeszélés alkalmával „részletesen beszámolt egyetemi tanulmányairól, és jelentette, hogy a keleti nyelvek tanszékének hány zsidó hallgatója van". Szintén elhozott magyar, héber és angol nyelvű, „Izraelben kiadott, szélsőnacionalista szellemben írt újságokat és bulletinokat, melyet ismerősei körében terjesztett".

Pollák Tibor esetében a fegyverek beszerzése, használatuk oktatása volt a fő vádpont, valamint hogy 1951 tavaszától „barátaival" rendszeresen tartott megbeszéléseket, amelyeken a fegyverhasználat mellett térképolvasással és a terepen való tájékozódással is foglalkoztak, hiszen szerettek volna eljutni Palesztinába. Pollák 1949 tavaszán már egyszer megpróbált kiszökni többedmagával, de akkor társaival együtt visszatoloncolták – hangzott a vád. „Szökési tervétől" nem állt el, és 1950-ben több ízben elment a követségre, hogy „kijutásához a követség támogatását megszerezze. A követségről egyik alkalommal egy bulletint hozott el, melyet elolvasás után az utcán eldobott, hogy annak ellenséges közleményeiről mások is tudomást szerezzenek". Emellett 1951 őszén Győrbe utazott, hogy a szökés lehetőségeiről tájékozódjon – állt a vádiratban.

A dokumentum szerint Radó rendszeresen részt vett a Pollák-féle megbeszéléseken, amelyeken őt is kiképezték a fegyver használatára, ráadásul ezeken az alkalmakon „az egyik pisztoly a vádlottnál volt". Többször tárgyalt a kultúrattaséval a Palesztinába való kiszökés ügyé-

ben, „egy alkalommal egy bulletint és egy héber nyelvű izraeli újságot kapott, amelyeket letartóztatásáig a lakásán helyezett el. Engländer letartóztatása után elrejtette a nála és társainál lévő, Izraelből származó, izgató tartalmú sajtótermékeket". Helyzetét az is súlyosbította, hogy letartóztatása után „az Államvédelmi Hatóságnál három esetben tettleg bántalmazta a szolgálatot teljesítő őrt".

A „tandemként" kezelt Forgács és Fényes elleni vádat ugyanazon bekezdésben írták le: a vádak szerint részt vettek a Pollák-féle megbeszéléseken, és kiképezték őket a fegyverhasználatra. Az egyik pisztolyt Forgács rejtette el a lakásán, Fényes pedig részt vett a pisztolyok elrejtésében a Gellért-hegyen. Mindketten ki akartak szökni Palesztinába, és Pollák előadásaira „is azért jártak, hogy a disszidáláshoz szükséges terepismereteket elsajátítsák, és fegyverrel is tudjanak bánni".

Az ügyészség deklarálta, hogy a vád tárgyává tett tényállást a vádlottak beismerő vallomásaival, valamint a becsatolt bűnjelekkel együtt „bizonyítja". Mint írták, a tárgyalásra – a Bp. 23. §-a alapján – a Budapesti Megyei Bíróságnak van hatóköre. „A vádlottak előzetes letartóztatásának fenntartását, a tárgyban bejelentett fellebbezések elutasítását és a fontos államérdekre való tekintettel a közlési tilalom és a zárt tárgyalás elrendelését indítványozom" – állt a vádiratban.

A hatályos büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása, vagyis a BHÖ – a büntetőjogi szabályozás úgynevezett különös része – alapján megállapított „bűntettek" esetében már érzékelni lehetett, hogy a desztalinizáció, igaz, lassan és vontatottan, de megkezdődött.[339]

339 Kovácsi Editet tiltott határátlépésben való segítségnyújtás (BHÖ 48. pont, 2. bekezdés) és államtitoksértés bűntettével (BHÖ 109. pont); Engländer Tibort kémkedés (BHÖ 37. pont, c. bekezdés, 38. pont, 1. bekezdés, 1. alpont), izgatás (BHÖ 2. pont, b. bekezdés), valamint lőfegyver-rejtegetés bűntettével (BHÖ 34. pont, 1. bekezdés); Schmelzer Kornélt kémkedés (BHÖ 37. pont, c. bekezdés, 38. pont, 1. bekezdés, 1. alpont) és izgatás bűntettével (BHÖ 2. pont, b. bekezdés); Pollák Tibort lőfegyver-rejtegetés (BHÖ 34. pont, 1. bekezdés) és izgatás bűntettével (BHÖ 2. pont, b. bekezdés); Radó Miklóst

A Markó utcában egyébként – bármennyire különös is – emberibb viszonyok uralkodtak, mint a Belgrád rakparton. Megszűntek a magánzárkák, az ítéletre várók tizenkét-tizennégy fős cellákba kerültek, akik között voltak úgynevezett „kisszámos" (névtelen) és „nagyszámos" rabok, Engländer Tibor például a „kisszámosok" közé tartozott, az őr nem a nevén, hanem a számán „szólította".[340] Az őrizeteseket együtt vitték le a nyilvántartó irodába, ezért valamennyire, igaz, minimális mértékben, tudtak egymással kommunikálni. Este sétálhattak is. Egy cellában azonban csak különféle ügyekben szereplő őrizeteseket tarthattak fogva. Ily módon a külön zárkákba kényszerültek a radiátorrendszeren keresztül érintkeztek egymással, amely meglehetősen jól vezette a hangot. A tárgyalásuk előtti napon elénekelték a *Hatikvát,* az izraeli himnuszt. Engländer erős antiszemita megnyilvánulásokra is visszaemlékezett, ami annak is volt köszönhető, hogy őt és társait a magyar letartóztatott „társadalom" számos tagjával összezárták. A vádiratot csak későn, 1953. június 17-én ismertették a fogvatartottakkal.[341]

Az ügy ezen szakasza kapcsán meg kell emlékeznünk arról, hogy a vádlottak hogyan próbáltak meg a helyzetükön javítani, esetenként csekély sikerrel, máskor azonban eredményesen. A legfigyelemreméltóbbnak Kovácsi Edit szüleinek próbálkozásai bizonyultak. Apja, Kovácsi Zoltán, aki 1946-ban tért vissza a munkaszolgálatból, SZDP-, majd MDP-tag volt, anyja 1946-tól MKP-, majd MDP-tag.[342] Az apa 1953. március 9-én levelet írt Piros Lászlónak, az ÁVH megbízott vezetőjének. Ebben közös elvtársiasságra hivatkozott, és kérte, hogy sürgesse

lőfegyver-rejtegetés (BHÖ 34. pont, 1. bekezdés), izgatás (BHÖ 2. pont, b. bekezdés), hatósági közeg elleni erőszak bűntettével (BHÖ 98. pont, 2. bekezdés); Forgács Jánost és Fényes Istvánt lőfegyver-rejtegetés bűntettével (BHÖ 34. pont 1. bekezdés) vádolták. Uo.

340 OSZK TIT, Engländer Tibor-interjú, 371. sz. (6. kazetta).

341 BFL XXV.4.f./002376/1953.

342 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Edit kihallgatása. Feljegyzés. Budapest, 1953. február 28.

meg lánya ügyének kivizsgálását.[343] Kovácsi, aki ekkor már külön élt korábbi feleségétől, és a Bányászati Magasépítő Vállalat munkatársa volt, arra is hivatkozott, hogy a lánya szívbeteg. „Meggyőződésem: lányom államellenes bűnt még gondolatban sem követhetett el. Szívből fakadó forró szeretete Sztálin és Rákosi Elvtársak iránt, meggyőződéses kommunista szemlélete ezt teljesen kizárják. De míg ez az Államvédelmi Hatóság előtt is bizonyossá válik – esetleg hosszabb idő is eltelhet." Az apa kifejtette: egykori felesége kemény, harcos kommunista. „Én szívvel, lélekkel munkámmal építem a szocializmust Hazánkban, melyet életemmel is kész vagyok bármikor megvédeni. – Mindketten párttagok vagyunk. Ne vegye rossz néven Elvtársam, hogy ezen levelet megírtam – az egyetlen gyermekem egészségéről van szó" – így a levél.

Kovácsi Zoltán több levelet is írt Rákosi Mátyásnak, az elsőt február 28-án (ebben sürgős kihallgatást kért),[344] a második levelét március 19-én küldték el Selmeczi György ÁVH-s alezredesnek „felhasználásra".[345] (Emellett Kovácsi Zoltánné is három levelet írt Rákosinak.)[346] Kovácsi az első levélben lánya szívbetegségére, saját és volt feleségének párttagságára, feleségének a Vörös Segélyben betöltött múltbeli szerepére hivatkozik, valamint arra, hogy lányának lojalitása saját mozgalmi szerepével egyenértékű: „Az iskolában az utolsó években DISZ-vezetőségi tag, tanulókör vezetője. Az iskolaigazgatóság ajánlására került a Kohó Minisztériumba [sic!], ahol szorgalmas munkával állta meg a helyét – és ugyancsak kivette a részét a DISZ-munkába [sic!] is, aminek jutalmazásaként esti főiskolára küldték."

343 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Zoltán levele Piros Lászlóhoz. Budapest, 1953. március 9.

344 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Zoltán levele Rákosi Mátyáshoz. Budapest, 1953. február 28.

345 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. B/Hné/10901/1953. Budapest, 1953. március 19.

346 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Szolgálati jelentés. Budapest, 1953. április 14.

Kovácsi Zoltán február 28-i, Rákosihoz intézett leveléhez mellékelte egy versét is *(Emlékezés egy régi júliusi délelőttre),* amelyet Blum Ede „elvtársa" emlékének ajánlott: „Mellékelt versemet, melyet Romániából való hazaérkezésemkor Blum Ede elvtársam és barátom haláláról való értesüléskor írtam, s azt politikai iskolánkon [a] Rákosi-per anyagának tanulmányozásakor olvastam fel." A vers a következőképpen hangzott:

A szakszervezet udvarán sakkoztunk. Időnk volt,
Hisz munka nélkül lézengtünk több hónapja már.
Meleg reggel. Kék ég… csönd… csak gyomrunk korgott mormolt
Csontunkat szívta az éhség – és a forró nyár.

A csodát vártuk. Kisegítést, címírást
S hogy talán mégis történik valami.
Tétlen reméltünk forradalmat, megváltást.
Szomszéd házban porolnak, ide hallani.

Matt!… Szól valaki mögöttem és fülemhez hajol,
„Rákosi-tárgyalás Markóban. Ott leszünk. Gyere…"
Felnézek. Régi barátom Ede. Megnézem jól –
Sápadt arcában izzott, világított a szeme.

A kanyargó utcákon kettesével mentünk
S csak Rá gondoltunk. Edénél ott volt a képe
Kommünből való fénykép. Arcán megkerestük
A bátor hitet. Így ismerte Őt a népe,

Alkotmány, Markó utcákban szoros rendőrkordon
A környező utcák teljesen lezárva,
Tömörülnek a sétálók a Lipót körúton
Valami elszánt titkos jeladásra várva.

Kettesben sétálók most tömegbe olvadunk
A törvényszék oly közel – mégis oly távoli
Hangunk átsüvölt a falakon. Harsogunk.
Le az osztálybírósággal! Éljen Rákosi!

Riadtan futnak le a kirakat redőnyök
Rendőr pribékek karddal tisztítják az utcát
Edét közrefogják a Schweintitzer rendőrök
Küzd, harcol – de letapossák bitang hóhércsizmák.

Zord börtönházban a vádlott Rákosi vádol
S vádlottá válik az elnyomó úri rendszer
Rákosi ajkán az igazság fénylik, lángol
Tudtuk – ez az igazság – valóság lesz egyszer."[347]

Mivel válasz sehonnan sem érkezett, április 1-jén Kovácsi Zoltán és Zoltánné ismét közös levélben fordultak Piros Lászlóhoz: „Nem tudok gyermekemről semmit! Számunkra érthetetlen, ijesztő, őrült gondolat, hogy az a gyermek, aki a fasiszta bitangság átkát végigszenvedte, aki a Pártért, Rákosi Elvtársért szívből lelkesedett, akinek kedvenc olvasmányai a szovjet írók munkája volt, példaképe a hős Komszomol, aki jól tudta, hogy szülei annyira összenőttek a kommunista elvekkel, a szocialista rendszerrel, hogy minden esetleges változás az ő végzetüket is jelentette volna, hogy ez a gyermek a népi demokrácia ellen cselekményt kísérelt vagy követett volna el. A tavaszi nap ragyogásában özönlenek a dolgozók, megkeresem köztük a mi drága fiatalságunkat, jövőnket,

347 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Zoltán levele Rákosi Mátyáshoz. Budapest, 1953. február 28.

Pártunk aranytartalékát, amint jönnek vidáman a jól végzett munka tudatával, örülnek az életnek…"[348]

Kovácsi Edit sorsa és főként a magas helyről érkező érdeklődés némi mozgásra késztette a szerveket: március 11-én maga Piros László érdeklődött: „Miért van behozva [?], tegyen jelentést" – írta egyik beosztottjának. Március 15-én Rajnai őrnagytól kérdezték ugyanezt.[349] Március 31-én Deák államvédelmi hadnagy továbbította Sándor őrnagynak Kovácsi Zoltán ÁVH-hoz írt kérését. Ebben a levélben a szülők már tudomásul vették, ha „államérdekből" nem engedhetik el a lányukat, ám azt kérték, hogy számára tisztasági csomagot küldhessenek.[350] Április 1-jén a felettese írásban utasította Gyurkovits Károly[351] államvédelmi hadnagyot, alosztályvezető-helyettest, hogy „[a]z őrizetest vizsgáltassa meg orvossal, tényleg szívbajos-e. Választ adni nem kell, ezt a kérelmet rakják el".[352] Április 11-én Gyurkovits jelentette, hogy megvizsgáltatták Kovácsi Editet.[353]

Április 8-án Sándor őrnagyot felszólították (feltehetően magasabb rangú ÁVH-s főnöke), hogy adjon tájékoztatást Kovácsi szüleiről.[354] Április 9-én pedig – sürgősséggel – Gyurkovits hadnagy „elvtársat" utasították, hogy jelentsen a szülők „karakterisztikájáról" és az orvosi vizsgálat eredményéről.[355] Április 14-én Kovács István államvédelmi alhadnagy által összefoglalt ÁVH-s szolgálati jelentés született a Kovácsi szülőkről, amelyben bár Kovácsi Zoltánnal szemben nem emeltek

348 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Kovácsi Zoltán és Kovácsi Zoltánné levele Piros Lászlóhoz. Budapest, 1953. április 1.
349 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. A Rajnai őrnagyhoz írott levél aláírása nem jól olvasható.
350 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3.
351 A forrásokban esetenként Gyurkovics Károlyként hivatkoznak rá.
352 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Az aláírás olvashatatlan.
353 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3.
354 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. 56-816/53. Budapest, 1953. április 8. [Kézzel írott.]
355 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3.

kifogást, mivel munkahelyén, a Bányászati Magasépítő Vállalatnál és pártmunkában sem érte kritika a magatartását, Kovácsi Zoltánnéról megjegyezték, hogy bár a pártvezetőséget értesítette arról, hogy lányát letartóztatták, munkahelye, a Bútorértékesítő Vállalat személyzeti osztályát nem.[356] „Kovácsi Zoltánné elmondotta, hogy különösnek tartja, hogy 1953-ban egyszerűen beállítanak egy lakásba, és elvisznek valakit. Ezt meg lehetett tenni a múltban, de most ez az eljárás nagyon meglepi. Ha nem volna párttag, különös gondolatai lennének. Nem tartja igazságosnak, mert biztosan tudja azt, hogy leányát ártatlanul vitték el. Elmondta, hogy az április 5-i *Szabad Nép*ben olvasta a Szovjetunióban letartóztatott orvosok felmentését, biztosan érzi, hogy leányával szemben is ilyen igazságtalan lépést tettek. Ebben az ügyben már írt a Rákosi-titkársághoz háromszor, és a VI. kerületi pártbizottsághoz, de ez ideig nem kapott választ. Végül Piros elvtársnak írt, és kijött hozzá egy elvtárs, aki igen kedvesen elbeszélgetett vele, és ígéretet tett arra, hogy meggyorsítja az ügy elintézését" – áll a jelentésben.

Április 6-án, 14-én és 16-án az ÁVH megkapta Kovácsiék munkahelyi személyzetiseinek és – az apa esetében – főnökének jelentéseit. Általában előnyösen jellemezték őket, bár, írták, Kovácsi Zoltánt „őszinteség terén feltétlen hiányosság" jellemzi, mert azt a tényt, hogy különvált, kihagyta az önéletrajzából és a kérdőívről. Kovácsinéról lejegyezték, hogy maga emelte ki lányát abból a környezetből, ahol cionista tevékenység folyt. „Habár párttagságát hangoztatja, Államvédelmi Hatóságunk intézkedése ellen gyűlölettel beszél"[357] – írták Kovácsinéról, hozzátéve, a pártvezetést tájékoztatta lányának letartóztatásáról, a

356 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Szolgálati jelentés. ÁVH Budapesti Osztály 2. alosztály. Budapest, 1953. április 14.

357 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Káder munka közbeni megismerés. Kapott feladatok leellenőrzése. Nagy András osztályvezető (Bútorértékesítő Vállalat) aláírásával. Budapest, 1953. április 6.

személyzeti osztályt és a vállalat vezetését azonban nem. A személyzeti osztály az őrizetbe vételről március 27-én „kívülálló személytől" értesült, és „ezen a nyomon indult el diszkréten kezelve" a kohászati minisztérium személyzeti főosztályára és pártszervezetéhez információért. A személyzeti előadó szerint Kovácsinénak tudnia kellett volna, hogy mit csinál a lánya. „Benedek párttitkár elvtárs elmondta, hogy Kovácsi Edithet [sic!] letartóztatták, mert ciónista [sic!], összeesküvő volt. Az anyjának tudnia kellett volna. A vállalat alapszervétől fent járt Neumann pártvezetőségi elvtárs, hogy mentsék Kovácsi Edithet [sic!], ő azonban formálisan elutasította."[358]

Schmelzer Ferenc, Kornél édesapja is írt leveleket Rákosi Mátyásnak, március 11-én és április 10-én. Utóbbiban leírta, hogy „meg akart jelenni" előtte, mert „életünk legnagyobb tragédiája, hogy fiunkat elvitték".[359] Schmelzer édesapja nem volt kommunista, így elsősorban arra hivatkozott, hogy kiváló tanuló fia elsőéves az egyetemen. Ezenkívül azt is szóba hozta, hogy jól ismerte Rákosi Mátyás apját: „Az adott bátorságot, hogy ezt kérni mertem, mert jól ismertem Édesapját és Rákosi Bélát, ha ők élnének, biztosan elmennének Önhöz fiam ügyének gyors tisztázása miatt." A Rákosi-titkárság nem siette el a dolgot: az ÁVH Budapesti Osztályához 1953 júniusában érkezett meg a levél, „mivel fiuk ott volt őrizetbe [sic!]".[360] Schmelzer Ferenc május 18-án újabb levelet intézett Rákosihoz, amelyben jelezte, addigi két levelére nem kapott választ: „Kérve kérjük Rákosi Elvtársat, hogy fiam ügyét vizsgáltassa ki, meggyőződésem szerint soha nem cselekedett olyant, ami népi demok-

358 Uo.

359 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Schmelzer Ferenc levele Rákosi Mátyáshoz. Budapest, 1953. április 10.

360 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. A dátum nehezen kivehető. A kézzel írott (kísérő)levél talán 1953. június 23-án kelt.

ráciánk építését akadályozná. Mindig lelkes, meggyőződéses híve volt a demokráciának…"[361]

A vádlottak június 20-án reagálhattak a vádiratban elhangzottakra. Engländer Tibor maga írt levelet a bírói tanács elnökének, amelyben három észrevételt tett a vádirattal kapcsolatosan.[362] Egyrészt megjegyezte, hogy a vádiratban az szerepel, hogy ő az izraeli követségen ismertette az Idegen Nyelvek Főiskoláján tanított tárgyakat. Erre azonban nem volt szükség, mivel a *Szabad Nép* 1951-es évfolyamának egyik száma beszámolt az intézmény létrehozásáról, és számba vette a tanított tárgyakat. Engländer a „kémkedés vádjával kapcsolatosan" kérte Kosály kihallgatását. „Mint a nyomozó hatóság kihallgatási jegyzőkönyvéből kiderül, Kosály György feltehetően feljelentőm volt." Forgács, Fényes és Pollák Tibor kihallgatását is kérte, ők is jól ismerték ezzel kapcsolatos tevékenységét. A fegyverrejtegetés és izgatás vádja tekintetében szintén kérte Kosály meghallgatását, hiszen ő ismerte „a népi demokratikus rendszerrel kapcsolatos" állásfoglalását és az izraeli újságokat is ő kapta. A fegyverrejtegetés ügyében Kosály mellett Forgács, Fényes és Radó kihallgatásának engedélyezéséért folyamodott. „Továbbá kérem a népi demokratikus rendszer melletti szóbani állásfoglalásom illusztrálására a vád birtokában lévő dolgozataim (a Mapam izraeli párttal és a Slánský-üggyel foglalkozónak) ismertetését." A tanácselnököt ezenkívül arra kérte, engedélyezze a kijelölt ügyvédjével való beszélgetést.

Engländer, mint láthattuk, igyekezett bevonni Kosályt az ügybe, egyrészt mint tényleges tanút, másrészt szerette volna ráébreszteni a hatóságokat arra, hogy ő is ugyanúgy benne volt a cionista szervezkedésben, hiába volt a fő besúgójuk. Az ideológiai jellegű dolgozatok pedig valóban a szovjet álláspont felől bírálták az izraeli anyapárt nézeteit,

361 ÁBTL 3.1.9. V-108606/3. Schmelzer Ferenc levele Rákosi Mátyáshoz. Budapest, 1953. május 18.

362 BFL XXV.4.f./002376/1953. Engländer Tibor levele. Budapest, 1953. június 20.

így ezen körülmény tükrében joggal remélhette, hogy ügyét kedvezően ítélik meg.

Pollák Tibor az államügyészséghez címzett, kézzel írott levelében kizárólag az izgatás vádjával kapcsolatosan tett észrevételt, mégpedig azt, hogy „[a] vádiratban szereplő bulletint, amelyet az izraeli követségről hoztam el, nem úgy dobtam el, hogy ezt mások felvehessék, és így terjesszem ennek tartalmát, hanem elolvasás után azt széttéptem, és egy utcai kanálisba dobtam".[363]

Fényes István az államügyészséghez címzett levelében jogosan jegyezte meg, hogy a Pollák által vezetett önvédelmi csoport kifejezetten azzal a céllal jött létre, hogy ha „a Magyar Népköztársaságot az imperialisták megtámadnák, és Budapest ideiglenesen ellenséges megszállás alá kerülne, az akkor fellépő antiszemita megmozdulások ellen aktívan védekezhessünk. Az egyes előadások erre nyújtottak kiképzést, nem pedig az Izraelbe való kivándorlásra, hiszen maga az »önvédelmi csoport« is arra az eshetőségre alakult, ha nem sikerül kivándorolnunk és egy háború idején Magyarországon élünk". A Gellért-hegyen pedig Pollák félrevezetésére történt a fegyverek elásása, tette hozzá Fényes, és indítványozta, hogy ebben az ügyben hallgassák meg Kosályt és Engländert.

Schmelzer Kornél a megyei bírósághoz intézte szavait. Sietett leszögezni, hogy az izraeli követségen – ahol először Ábrahám Györggyel és Kendi Antallal tett látogatást – héber nyelvű könyveket, regényeket és szótárakat kapott, de ezeket nem terjesztette, hanem saját maga használta. Érdeklődött a zsidó irodalom, történelem és a héber nyelv iránt, és ezt – tette hozzá – „pályaválasztásom is igazolja". Azt is kifejtette, hogy ő nem akarta „disszidáltatni" a zsidó fiatalságot, „mert én magam sem akartam illegális körülmények között elhagyni az országot, ezt

363 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Pollák Tibor kézzel írott levele. Budapest, 1953. június 20.

többször hangsúlyoztam a Hasomer Hacair vezetői előtt is…" Gerson Avner ügyvivővel nem ismertette a bölcsészettudományi kar munkáját, erről csak akkor beszélt, amikor a diplomata a foglalkozása után érdeklődött. Ekkor elmondta, hogy összehasonlító sémi nyelvészetet tanul. „…saját tanulmányaimról sem közöltem többet, nemhogy másról beszéltem volna. Ezt az Államvédelmi Hatóságon is elmondtam, de a gyanúsítási zárójegyzőkönyvben erről a legcsekélyebb említés sincs" – hangsúlyozta. Kérte, hogy engedélyezzék számára a kirendelt ügyvédjével való találkozást.

Engländer Tibor családja is igyekezett mindent lehetőséget megragadni annak érdekében, hogy az ítélet várható súlyát csökkentse. Apja, Engländer József kérésére korábbi munkahelyei is sorozatban álltak ki mellette. A Pamut- és Selyemipari Vállalatnál 1948. október 15-től 1951. június 1-jéig dolgozó apáról július 10-én kiváló jellemzést adott egykori munkahelyének jogutóda.[364] Csendes Miklós, a Budapesti Vendéglátóipari Tröszt igazgatója 1953. július 10-én felvázolta pályáját, és szintén rendkívül előnyös jellemzést adott róla.[365] 1953. július 4-én a Reprezentatív Igazgatóság Személyzeti Osztálya (pontosabban annak képviseletében Venesz József) is – mind szakmailag, mind politikailag – szuperlatívuszokban írt Engländerről.[366] Ugyanilyen tartalmú levelet

364 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Ács Bélánénak, a Budapesti Textilnagykereskedelmi Vállalat igazgatójának levele Engländer Józsefhez. Budapest, 1953. július 10.

365 „Munkáját mindenkor a leglelkiismeretesebben végezte, úgyhogy a vezetése alatt lévő vállalatok a terveiket mindenkor teljesítették, sőt túlteljesítették. A dolgozókhoz való viszonya mindenkor példamutató volt, és irányt jelölt a többi szocialista gazdasági vezetőnek." BFL XXV.4.f. 002376/1953. Csendes Miklósnak, a Budapesti Vendéglátóipari Tröszt igazgatójának levele Engländer Józsefhez. Budapest, 1953. július 10.

366 „…feladatait, gazdasági munkáját elsőrendűen végezte." 1952-ben került a Belkereskedelmi Minisztérium Reprezentatív Igazgatóságához mint a Béke Szálló igazgatója, „ahol tovább folytatta eredményes, jó gazdasági munkáját". „Politikailag becsületes híve a népi demokráciának, feladatai megoldásában mindenkor érvényesítette a Párt célkitűzéseit, mely eredmények lemérhetők voltak az általa vezetett vállalatok komoly fejlő-

írt a VII. Kerületi Vendéglátóipari Vállalat MDP üzemi szervezetének titkára, Papp Jánosné is, aki szerint gazdasági munkáját mindig „alátámasztotta politikai cselekedetekkel", és élen járt a politikai munkában – erről a többi vállalatnál is hasonló véleménnyel voltak.[367] Az apa munkahelye – amint azt korábban már említettük – reagált fiának letartóztatására: 1953. február 20-án áthelyezték a Budapesti Éttermi és Büfé Vállalathoz tartozott Kárpátia étterembe üzletvezető-helyettesnek, ami nagy törést jelentett Engländer József felfelé ívelő karrierjében. Ugyanakkor még itt is nagyon jó jellemzést adtak róla július 10-én.[368]

Engländer Tibor édesanyja is igyekezett hasonló munkahelyi értékeléseket szerezni. A Helyi Ipari és Anyagellátó Értékesítő Vállalatnál fizikai munkásként dolgozó asszonyról a párttitkár és a pártbizalmi nagyon jó jellemzést adott 1953. július 2-án.[369] Engländer József kérésére fia érdekében az Idegen Nyelvek Főiskolája Tanulmányi Osztálya (Serény Andor osztályvezető) is kiadott egy korrektnek mondható igazolást július 10-én, amelyben kifejtették: nem merült fel kifogás a fiú „tanulmányi munkája és fegyelme ellen".[370] Ennél komolyabb és támogatóbb értékelést írt Lutter Tibor, aki az Idegen Nyelvek Főiskoláján

désében." BFL XXV.4.f. 002376/1953. A Belkereskedelmi Minisztérium Reprezentatív Igazgatósága Személyzeti Osztályának levele Engländer Józsefhez. Budapest, 1953. július 10.

367 BFL XXV.4.f. 002376/1953. A VII. Kerületi Vendéglátóipari Vállalat MDP üzemi szervezetének titkára, Papp Jánosné levele Engländer Józsefhez.

368 „Munkáját mindig legjobb tudása szerint jól végezte, ellene panaszok sem dolgozó társai részéről, sem felettes szervei részéről nem merültek fel." BFL XXV.4.f. 002376/1953. Lázár Gézának, a Belkereskedelmi Minisztérium Közétkeztetési Főosztálya vezetőjének levele Engländer Józsefhez. Budapest, 1953. július 10.

369 „A jó termelő munkáján és jó népnevelő munkáján keresztül nézve jól viszonyul a Népi Demokráciánkhoz [sic!]." BFL XXV.4.f. 002376/1953. A Helyi Ipari és Anyagellátó Értékesítő Vállalat párttitkárának és a pártbizalmijának jellemzése Engländer Tibornéról. Budapest, 1953. július 2.

370 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Serény Andornak, az Idegen Nyelvek Főiskolája Tanulmányi Osztálya vezetőjének igazolása Engländer Tiborról. Budapest, 1953. július 10.

vezette az angol tanszéket. Az egyetemi docens, egyben az irodalomtudományok kandidátusa volt hallgatójáról nagyon becsületes véleményt alkotott. Jó magaviseletű, szerény, a közösségbe jól beilleszkedő, törekvő és értelmes „fiúként" jellemezte. Lutter hozzátette, nagyon meglepődött a hatósági eljáráson, és reményét fejezte ki, hogy a „félreértések tisztázása után nem lesz akadálya tanulmányai folytatásának".[371]

Pollák Tibor érdekében is születtek hasonló támogató, igazoló levelek. Munkahelye még 1952 októberében kiadott egy dokumentumot, amely szerint a „műhelyben végzett jó munkájáért" javasolták esti iskolára. Az iratból kiderül emellett, hogy Pollák 1950 óta szakszervezeti tag volt, és az MSZHSZ-ben is szerepet vállalt.[372] A XI. kerületi állami József Attila Dolgozók Gimnáziuma igazolta, hogy a hozzájuk 1953. február 4-én beiratkozott Pollák a gimnázium második osztályát 1953. február 4-én jeles eredménnyel elvégezte.[373] Szorgalmas és tehetséges tanulónak ismerték meg, magatartása ellen semmilyen kifogás nem merült fel. Az új helyzetre a következőképpen reagáltak: 1953. február 10-én beiratkozott, „azonban azóta nem jár iskolába, így a névsorból töröltük".

371 „Sem tanulmányi szempontból, sem a népi demokráciához való viszonya szempontjából soha semmi olyan jelet nem láttam, ami bármiféle aggodalomra adott volna okot. Éppen ezért magam is rendkívül meglepődtem, amikor azt hallottam, hogy ellene valamilyen hatósági eljárás van folyamatban. Szilárd meggyőződésem, hogy a vád félreértésen alapul, s hogy a gyerek hamarosan visszatérhet majd a családi környezetbe, s hogy a félreértések tisztázása után nem lesz akadálya tanulmányai folytatásának is. Magam is szülő vagyok, s ezért teljes mértékben meg tudom érteni Engländer Elvtárs aggodalmát." BFL XXV.4.f. 002376/1953. Lutter Tibornak, az Idegen Nyelvek Főiskolája angol tanszéke vezetőjének értékelése Engländer Tiborról.

372 BFL XXV.4.f. 002376/1953.

373 BFL XXV.4.f. 002376/1953. A József Attila Dolgozók Gimnáziumának igazoló levele Pollák Tiborról. Budapest, 1953. június 18.

Polláknak az úgynevezett újító mozgalom idején fogant újító javaslatai is voltak. Bár ezeket nem fogadták el, a próbálkozásokról szóló igazolásokat benyújtották.[374]

Fényes esetében az orvosi vonallal próbálkoztak, a különféle tüdőbetegséggel kapcsolatos kórelőzményeiről próbáltak meg igazolásokat beadni, az egyiket 1953. június 10-én dr. Steiner Béla, a Szabolcs utcai Állami Kórház gyermekosztályának főorvosa állította ki.[375]

Engländer július 4-én kérte, hogy találkozhasson kijelölt védőügyvédjével a tárgyalás előtt. Arra hivatkozott, hogy a vádirat felolvasásakor erre már szóbeli ígéretet kapott.[376] Azt is kérte a börtönparancsnoktól, hogy beadványát továbbítsa a megyei bíróság illetékes szervéhez.[377]

Engländer évtizedek múltán úgy emlékezett, hogy a tárgyalás előtt két-három nappal az őr jelenlétében beszéltek a védőikkel, és megjegyezte azt is, hogy az ügyvéd – a körülményekhez képest – igyekezett őket védeni. A tárgyalás idején az ügy már sokkal „szelídebbnek" tűnt, mint korábban, fejtette ki Engländer, aki később azt is megtudta, hogy „sokan próbálkoztak annak érdekében, hogy minél később legyen meg a tárgyalás".[378]

374 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Két db elismervény újítási javaslat átvételéről (8176. és 8177. sz. kerültek be az Újítási Naplóba). Budapest, 1952. szeptember 6. Az újítási bizottság 1952. szeptember 17-én tartott tárgyalására hivatkozással mellékelték a 8177. sz. ügyben hozott határozatáról szóló jegyzőkönyvkivonatot is.

375 „Különféle időpontokban feküdt az osztályon az elmúlt években: oeritonitis spec. caries costae (1946. V. 5.–VI.), valamint 1949. II. 16-tól VIII. 14.-ig infiltratio pulmonum spec. caries costae diagnózisokkal feküdt a gyermekosztályon." BFL XXV.4.f. 002376/1953. Dr. Steiner Bélának, a Szabolcs utcai Állami Kórház gyermekosztálya főorvosának igazolása Fényes István részére. Budapest, 1953. június 10.

376 BFL XXV.4.f. 002376/1953.

377 BFL XXV.4.f. 002376/1953.

378 OSZK TIT, Engländer Tibor-interjú, 371. sz. (6. kazetta).

A perek

A Budapesti Megyei Bíróság 1953. július 13-ra tűzte ki a tárgyalást, erről végzés született.[379] A kirendelt védőügyvédek – az iratok tükrében – a szűkre szabott keretek között tisztességesen látták el feladatukat.[380] Az ügybe több ügyvédet vontak be, mint amennyien tényleges feladatokat is elláttak. Végül július 13-án reggel kilenc órakor zárt tárgyalással kezdetét vette a per a Budapesti Megyei Bíróságon.[381] A szervezkedés megnevezése hivatalosan „kémkedés, izgatás stb. bűntettek miatt" Kovácsi Edit és társai ellen indított eljárássá vált. A bírói tanács elnöke dr. Olti Vilmos tanácsvezető volt, helyettese dr. Garancsy Mihály szakbíró. A bírói tanács tagja volt még három ülnök, Kacsóh József, Dudás József és Priegl Ferenc. Ezenkívül dr. Litvai István jegyzőkönyvvezető és dr. Avar Jenő államügyész vett részt a tárgyaláson. A vádlottak sorrendje adott volt: Kovácsi Edit első-, Engländer Tibor másod-, Schmelzer Kornél harmad-, Pollák Tibor negyed-, Radó Miklós ötöd-, Forgács János hatod-, Fényes István pedig hetedrendű vádlott volt. Dr. Bolgár György ügyvéd Kovácsi és Engländer védelmét látta el,

379 BFL XXV.4.f. 002376/1953. A Budapesti Megyei Bíróság B.II.002376/1953-12. sz. végzése. Budapest, 1953. július 10.

380 A kirendelt ügyvédek a következők voltak: dr. Patriász István; Fényes István: dr. Kaszó Elek; Engländer Tibor: dr. Bolgár György; Forgács János: dr. Virágh László; Kovácsi Edit: dr. Spinner Sándor; Pollák Tibor: dr. Koczogh István; Forgács János: dr. Sümegh Géza (helyettesei dr. Bellus Ervin és a 2. sz. Ügyvédi Munkaközösség tagjai); Schmelzer Kornél: dr. Kaczián Loránd. Uo.

381 BFL XXV.4.f. 002376/1953. A Budapesti Megyei Bíróság ítélete. B.II. 002376/1953-14. sz. Budapest, 1953. július 13.

dr. Kaszó Elek Schmelzerét és Fényesét, dr. Vadas György Radóét és Forgácsét, dr. Virágh László Fényesét, ami változást jelentett a korábbi állapothoz képest.

A tárgyaláson minden az előzetes várakozásnak megfelelően zajlott. Kovácsi Edit továbbra is azt vallotta, hogy nem volt tudomása a hazavitt bizalmas iratok természetéről, valamint hogy csak Engländert és Fényest ismeri a többi vádlott közül. 1953-ban egy ízben bizalmas anyagokat kellett átvinnie három példányban az Általános Gépipari Minisztériumba, ahol közölték vele, hogy csak kettőre van szükségük, ezért Kovácsi hazavitte és otthon felejtette a harmadik példányt. „Tudomásom szerint ez az 1953. februári irat nem volt titkosan kezelendő. Elibém tárt államügyészségi vallomásomban foglaltakat fenntartom" – vallotta. Engländer megértette a vádat, és „bűnösnek" vallotta magát. Igaz, hogy 1951 májusában találkozott Joszef Walter attaséval, de azt mondta neki, hogy a magyarországi zsidó főiskolások nem cionisták. Az 1951-ben kapott propagandaanyagot megsemmisítette. Figyelemre méltó mozzanat a másodrendű vádlott vallomásában, hogy terhelően nyilatkozott Kosályról. Kifejtette, hogy 1953 elején Kosály hozott neki propagandaanyagokat, de ő azt átadta Radónak. „Megtudtam, hogy Kosály György fel akar engem jelenteni disszidálási kísérlet miatt, ezért vittem el tőle a lapokat, de nem abból a célból, hogy elolvassam és terjesszem" – vallotta. Azért adta Radónak az anyagokat, mert Fényessel összeveszett, amit pedig Walternak mondott, nem tartja beszámolónak – tette hozzá.

Schmelzer kijelentette, hogy azért tartja magát „bűnösnek", mert az izraeli követségről kihozott könyveket elolvasta, azok „nacionalista" tartalmát elfogadta, „és hogy bejártam a követségre" – vallotta. A kihozott újságokat és könyveket nem adta oda senkinek sem, „ez a része (az) elibém tárt nyomozati vallomásomnak nem felel meg" – egészítette ki mondandóját. Majd hozzátette, államügyészi kihallgatásakor ijedt és zavart volt, így nem kizárt, hogy ilyesmit mondott a könyvek terjesztésével kapcsolatban, de nem emlékszik rá.

A tárgyalási jegyzőkönyv szerint Pollák megértette a vádat, és „bűnösnek" is érezte magát, de csak a fegyverrejtegetésben. „Elibém tárt államügyészségi vallomásomban foglaltak megfelelnek a valóságnak. A pisztolyok nem a szervezet tulajdonát képezték, hanem az én személyi tulajdonaim voltak. A bulletineket én nem kértem a követségen, hanem úgy adták át nekem. A legális kivándorlás lehetőségeiről beszélgettünk csupán a követségen 1950-ben. Később megszakítottam az összeköttetést Engländerékkel, és felszabadulásom után mint műszerész dolgoztam, és teljesen letettem disszidálási terveimről. Igyekeztem jóvátenni hibáimat és beleilleszkedni a népi demokratikus államrendbe" – szögezte le.

Radó szintén megértette a vádat, de nem érezte magát „bűnösnek". 1949 végén vagy 1950 elején egyszer találkozott Pollákkal, aki elővett egy használhatatlan pisztolyt, és az úgynevezett kiképzés abból állt, hogy megmutatta neki, hogyan kell felhúzni a závárzatot. A pisztoly nem is volt a birtokában – vallotta. Egy alkalommal bulletineket hozott el az izraeli követségről, és azokat megsemmisítette, illetve elismerte, hogy elrejtett a Baross utca 104. alatti ház lépcsőházába ilyen tárgyakat. Radó esetében természetesen kitértek az ÁVH-s őr bántalmazására is, amelyet (államügyészi kérdésre) elismert a bíróság előtt. Kifejtette, hogy a nyomozás során azt állította, azért bántalmazta az őrt, hogy kihallgatásra kerüljön, „a valóság azonban az, hogy ideg-összeroppanásom következtében önkívületi állapotomban cselekedtem ezt". Védőjének kérdésére pedig azt válaszolta, hogy bár szervezetüknek az volt a célja, hogy kijussanak Palesztinába, valamennyien kommunistának tartották magukat. Mint fogalmazott, „ott akartuk a marxista eszméket terjeszteni". Hozzátette, a letartóztatása előtti napon vette át az újságokat a másodrendű vádlottól, de nem akarta azokat terjeszteni. A tárgyaláson felmutatott kék színű, háromszögletű zászló a marxista cionista ifjúság zászlója, a másik, fehér színű az Erő néven ismert csoportocska zászlója volt. A kék színű zászlót ő őrizte. „Az elibém tárt államügyész-

ségi vallomásomban foglaltak[at] a mai vallomásomban foglaltaknak [értelmében – N. A.] tartom fenn" – szögezte le.

A tárgyalási jegyzőkönyv szerint Forgács ugyancsak megértette a vádat, és „bűnösnek" is tartotta magát. Részt vett a Pollák által említett cionista összejövetelen, valamint térképolvasási és fegyverhasználati foglalkozásokon, amelyeket részben vezetett is – vallotta. Elismerte, hogy a négy pisztoly közül egyet ő rejtegetett, majd átadta Polláknak, hogy semmisítsék meg azt. A pisztolyok megsemmisítése az ő és Engländer elhatározása volt. Hozzátette, fenntartja az államügyészségi vallomását.

Fényes szintén megértette a vádat, és „bűnösnek" érezte magát. Elismerte, hogy volt egy titkos csoportjuk. Kifejtette, hogy három megbeszélésen vett részt, az elsőn valamelyikük a villamoscsengőkről beszélt, a másodikon ő tartott előadást az álszakállviselésről, a harmadikon pedig Pollák a térképolvasásról. „Pollák ajánlotta a nehéz külpolitikai helyzetre való tekintettel, hogy önvédelmi csoportot alakítsunk védekezésül, esetleges titoista vagy imperialista megszállás esetére. Magunkat kommunistáknak tartottuk" – szögezte le. Polláknak elmagyarázták, hogy egy ilyen szervezet létrehozása felesleges, a fentiekben felvázolt félelmek alaptalanok, így pisztolyokra sem lesz szükség. Elhatározták a fegyverek megsemmisítését, Polláknak csak később szóltak, de ő is belátta ennek a szükségességét – vallotta Fényes.

Radó az elnök kérdésére elmondta, hogy az Engländertől kapott újságokat elrejtette, de a nyomozás során önként elárulta, hol vannak. Fényes védője orvosi igazolásokat csatolt be a vádlott és apja betegségére vonatkozóan. Kovácsi védője igazolásokat csatolt be a vádlottnak a „népi demokráciához" való viszonyára, „osztályhelyzetére" és családi állapotára vonatkozóan. Kérte továbbá az iratoknál elfekvő programnyilatkozat ismertetését. Pollák Tibor védője iskolai igazolást csatolt be a vádlott előmeneteléről és a munkahelyéről, a munkához való viszonyára vonatkozóan s újításaival kapcsolatosan is. Ezenkívül becsatolta

a vádlott által kapott oklevelet a gyűjtés során elért eredményeiről, továbbá igazolást jó munkájáról és magatartásáról.

A bíróság a becsatolt iratokat ismert dokumentumokként kezelte, a programnyilatkozat ismertetését pedig nem tartotta szükségesnek, ezért Kovácsi védőjének kérelmét elutasította. Az elnök a bizonyítási eljárást befejezettnek nyilvánította, és felhívta a feleket és képviselőiket a perbeszédek megtartására.

Az államügyész – a vádirattal megegyezően – valamennyi vádlottal szemben fenntartotta a vádat. Engländer védője kérte, hogy mentsék fel védencét kémkedés bűntettének vádja alól, egyébként „nevelő hatású enyhe ítélet kiszabását kérik" – tette hozzá. Schmelzer és védője leszögezték, hogy a kémkedés bűntettét nem, legfeljebb az államtitok megsértését látják bizonyíthatónak. Enyhe ítéletet kértek, az izgatás bűntette alóli felmentéssel. Radó Miklós esetében a védő és a vádlott a fegyverrejtegetést nem látták megállapíthatónak, ezért enyhe büntetést kértek. Hasonlóan enyhe büntetést kértek Forgács János és Fényes István, valamint védőik is.

Ezután a bírói tanács zárt tanácskozáson meghozta ítéletét, amelyet dr. Olti Vilmos hirdetett ki.[382] Az elsőrendű vádlott Kovácsi Editet bűnösnek találták tiltott határátlépéshez való segítségnyújtás és kétrendbeli államtitok megsértésének bűntettében, ezért két év hat hónap börtönre, valamint három év közügyektől való eltiltásra ítélték.[383] A másodrendű vádlottat, Engländer Tibort bűnösnek találták „idegen állam megbízottja részére" történő adatszolgáltatásban, valamint folytatólagosan elkövetett népi demokratikus államrend elleni izgatás és lőfegyver-rejtegetés bűntettében. Ezért négy év börtönre, valamint öt év

382 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Budapesti Megyei Bíróság B.II.002376/1953-15. sz. Ítélethirdetés. Budapest, 1953. július 13.

383 A bíróság négy hónapot és tizenöt napot letöltöttnek tekintett. Uo.

közügyektől való eltiltásra ítélték.[384] A harmadrendű vádlottat, Schmelzer Kornélt bűnösnek találták „idegen állam megbízottja részére" történő adatszolgáltatással elkövetett hűtlenség és folytatólagosan elkövetett, népi demokratikus államrend elleni izgatás bűntettében. Három év börtönre ítélték, valamint három évre eltiltották a közügyektől.[385] Pollák Tibor negyedrendű vádlottat bűnösnek találták lőfegyver-rejtegetés és a népi demokratikus államrend elleni izgatás bűntettében. Ezért három év börtönre ítélték, és három évre eltiltották a közügyektől.[386] Az ötödrendű vádlottat, Radó Miklóst bűnösnek találták fegyverrejtegetésben, a népi demokratikus államrend elleni izgatásban és hatósági közeg elleni erőszakban. Összbüntetésül három év börtönre ítélték, valamint három évre eltiltották a közügyektől.[387] Az itt is együtt kezelt Forgács Jánost (hatodrendű vádlott) és Fényes Istvánt (hetedrendű vádlott) bűnösnek találták lőfegyver-rejtegetés bűntettében. Mindkét vádlottat két év börtönre, valamint a közügyektől való kétévi eltiltásra ítélték.[388]

A bíróság az indoklásában a vádlottak személyi körülményeinek és cselekményeinek tekintetében magáévá tette az ügyész értékelését. Rendkívül súlyosnak értékelték Kovácsi ügyét, részletesen ismertetve, korábbi cionista tevékenysége mellett hogyan és hányszor vitt haza iratokat a Kohó- és Gépipari Minisztériumból.[389]

384 A bíróság öt hónap tizenöt napot letöltöttnek tekintett. Uo.

385 A bíróság négy hónap tizenöt napot letöltöttnek tekintett. Uo.

386 A bíróság négy hónap [olvashatatlan] napot letöltöttnek tekintett. Uo.

387 A bíróság öt hónap tizennégy napot letöltöttnek tekintett. Uo.

388 A bíróság mindkettejük esetében öt hónap tizennégy napot letöltöttnek tekintett. Uo.

389 „1951. július közepén vádlott a Kohó és Gépipari Minisztériumba került gépírói beosztásban. Bár az ott kapott útmutatásból tudta, hogy a hivatalból semmiféle iratot hazavinni nem szabad, mégis 1951 év őszén a hivatalból lakására vitt egy dossziét, amelyben különböző bizalmas természetű iratok voltak. Ezek az iratok a szervezési osztály munkájával foglalkoztak, többek között köztük volt a szervezési osztály egy körlevele, a szervezők névsorát tartalmazó kimutatás, a szervezési osztály feljegyzése, a középnagyságú

Engländer esetében az izraeli követséggel való kapcsolatát, az onnan kapott anyagok elhozatalát, a felsőoktatási „információk" megadását és a fegyveres csoport megalakításában való részvételt emelték ki. Schmelzer Kornél – mint nem kommunista – esetében érdemesnek tartották leszögezni, hogy apja a felszabadulás előtt és után is „borügynök" volt. A Zsidó Gimnáziumban Ábrahám György kapcsolta be az „illegális" cionista mozgalomba. Schmelzer bejárt a követségre, és háromszori találkozója egyikén „elmondta, hogy az egyetemi bölcsészet karára jár, annak keleti nyelve tanszékére, s amikor aziránt érdeklődtek, hogy ott hány zsidó hallgató van, közölte, hogy ő az egyedüli hallgató" – áll az indoklásban. Ezenkívül – olvasható a dokumentumban – Izraelben kiadott, „szélsőségesen nacionalista szellemű" magyar, héber és angol nyelvű anyagokat hozott el, amelyeket elolvasott, majd átadott Kendi Antalnak és két társának.

Pollák esetében kiemelték, hogy egy korábbi alkalommal már át akart szökni Csehszlovákiába, de visszatoloncolták. Nem adta fel tervét, hogy kivándorol, kapcsolatot tartott az izraeli követséggel, ahonnan bulletinokat is elhozott. Egyik kezdeményezője volt az önvédelmi csoport megalakításának. Pisztolyokat szerzett be, és fegyverhasználati oktatást is tartott – sorjáznak az indoklásban az ítélet megalapozottságának alátámasztására szánt érvek.

vas-, fém- és gépipari vállalatok szervezési sémája. 1953 februárjában vádlott egy több példányban elkészített kimutatást vitt át munkahelyéről az Ált[alános] Gépipari Minisztériumba. Miután csak a kimutatásról egy példányban volt szükség, így a feleslegként megmaradó két példányt vissza kellett volna vinni a hivatalba. A vádlott azonban ahelyett ezeket az iratokat lakására vitte, és a fentebb ismertetett iratokkal együtt ott hozzáférhető helyen tartotta egészen a lakásán megtartott házkutatásig. Ez az utóbbi kimutatás azt tartalmazta, hogy az 1952. év utolsó negyedében [a] borsodnádasdi lemezgyárnak, a lőrinci hengerműnek, a diósgyőri kohászati üzemnek és más hasonló nagyvállalatoknak mennyi volt a forgóeszköz-csökkentése. Ezek az iratok természetüknél, tartalmuknál fogva a minisztériumi vélemény szerint is titkosaknak minősülnek." Uo.

Radó esetében, akinek az apja munkaszolgálatosként halt meg, kiemelték, hogy a család az Ó utcai bérházuk jövedelméből élt, majd miután azt államosították, anyja alkalmi munkákat vállalt. Tagja volt a cionista mozgalomnak, és részt vett a fegyveres csoport megbeszélésein is, emellett oktatást kapott a pisztoly használatára, és az egyiket az ő lakásán rejtették el – olvasható a dokumentumban. Kapcsolatban állt az izraeli követséggel, onnan egy alkalommal bulletint és héber nyelvű újságot hozott el, „amelyeket letartóztatásáig […] mások által hozzáférhető helyen tartott" – áll az indoklásban. Engländer letartóztatása után a nála és társainál lévő, Izraelből származó izgató tartalmú sajtótermékeket igyekezett a hatóságok elől lakásán elrejteni. Letartóztatása után három alkalommal tettleg bántalmazta az ÁVH-nál szolgálatot teljesítő őrt.

Forgács részt vett a cionista mozgalomban, és az önvédelmi csoport tagjaként a pisztoly használatára is kiképezték. Az egyik pisztolyt egy ideig a lakásán tartotta, majd átadta Polláknak. Fényes, akinek szintén nem volt „makulátlan" a származása (apja a második világháború után felsőbírósági tanácselnök volt, majd nyugdíjazását követően takarékpénztári tisztviselőként dolgozott), ugyancsak részt vett cionista mozgalomban, és bekapcsolódott az önvédelmi mozgalomba. Részt vett a Pollák-féle kiképzésen is, tudta, hogy négy pisztolya van, és jelen volt a pisztolyok Gellért-hegyen való elrejtésekor is.

Az államügyész a tárgyaláson az 1953.ü.002376/1. sz. vádiratával egyezően fenntartotta a vádat. A bíróság a III. pontban megállapította, hogy a vádlottak a tárgyaláson beismerték bűnösségüket, kivéve Radó Miklóst, valamint Pollákot, aki csak a fegyverrejtegetést ismerte el. A bíróság nem fogadta el Kovácsinak azt a „védekezését", amely szerint nem volt tisztában a két alkalommal hazavitt iratok bizalmas természetével, hiszen „[a] *kérdéses iratok* […] olyan természetűek, a tartalmuk annyira nyilvánvalóvá teszi bizalmas jellegüket, hogy ez a körülmény Kovácsi Edit előtt sem lehetett kétséges, annál is inkább, mert arra nézve kellő kioktatást is kapott" – áll az indoklásban. Tananyagként sem

voltak használhatók az iratok, másrészt elfelejtette őket visszavinni, pedig lett volna rá ideje – tették hozzá.

Engländer, Schmelzer, Forgács és Fényes ténybeli beismerését egymást kölcsönösen terhelő előadásuk és a nyomozati szakban tett beismerésük is megerősítette – olvashatjuk. Pollák esetében a bíróság az államügyész előtt tett vallomását fogadta el, amely szerint az izraeli követségről elhozott bulletinokat csak elolvasás után dobta el, és nem azonnal. Radó esetében is a súlyosabb tényállást tette magáévá, a terhelt ugyanis a nyomozati szakaszban azt vallotta, hogy egy ideig ő rejtette el a fegyvereket, majd ezt a vallomását visszavonta, de indokolni nem tudta. A bíróság azt sem fogadta el, hogy Radó azért bántalmazta az őrt az ÁVH-n, mert ideg-összeroppanása volt, mivel „ez egyrészt teljesen valószínűtlen, másrészt pedig ezzel kapcsolatban az előző kihallgatásai során azt vallotta, hogy szándékosan és nem öntudatlan állapotban bántalmazta az őrt abból a célból, hogy ezzel kihallgatását elősegítse" – szólt az indoklás.

Ezért a bíróság a következőket állapította meg (IV. pont): „Kovácsi Edit a tényállásként megállapított cselekményeivel egyrészt a BHÖ 48. pont (2) bekezdésében foglalt tiltott határátlépéshez való segítségnyújtás bűntettét, másrészt a BHÖ 109. pontjában foglalt két rb. [rendbeli] államtitok megsértésének a bűntettét követte el.

Engländer Tibor és Schmelzer Kornél a budapesti izraeli követség egyik beosztottja részére történt olyan adatok kiszolgáltatásával, amelyek a magyar állam titkát képezik, a BHÖ 37. pont c. pontjában és a 38. pont 1. bekezdés 1. tételében foglalt hűtlenség bűntettét követték el.

Engländer Tibor, Schmelzer Kornél, Pollák Tibor és Radó Miklós a népi demokrácia ellen izgató tartalmú bulletinek terjesztésével és hozzáférhető helyen való tartásával a BHÖ 2. pont b. alpontjában foglalt népi demokratikus államrend elleni izgatás bűntettét valósították meg.

Engländer Tibor, Radó Miklós, Pollák Tibor, Forgács János és Fényes István valamennyien elkövették a BHÖ 34. pont (1) bekezdésében

foglalt lőfegyverrejtegetés bűntettét azzal, hogy engedély nélkül lőfegyvert tartottak birtokukban, részt vettek fegyverrel való bánásmódra vonatkozó oktatásban, amelynek során hozzájuk is került fegyver, majd pedig részt vettek a fegyverek elrejtésében és részben a Dunába való bedobásában is, holott a fennálló rendelkezések szerint ezeket a fegyvereket be kellett volna szolgáltatniok.

Radó Miklós ezenkívül azzal a magatartásával, hogy a szolgálatban lévő őrt három ízben tettleg bántalmazta, a BHÖ 98. pont (2) bekezdésében foglalt három rb. hatósági közeg elleni erőszak bűntettét is elkövette."

A bíróság ezenfelül általános konzekvenciákat (V. pont) is igyekezett levonni az eseményekből. Mint írták, a vádlottak a felszabadulás után kapcsolódtak be a cionista mozgalomba, amelynek a célkitűzéseivel egyetértettek. Együtt szervezkedtek a feloszlatás után, és együtt terveztek kivándorolni, valamint az önvédelmi csoportot is együtt alapították meg. „Annak ellenére, hogy az 1949 év után folytatott nevelőmunka eredményeként mindenkiben tudatosodott a cionizmusnak a népi demokrácia célkitűzésével való szembenállása, vádlottak mégis a cionista eszméket vallották magukénak, és ennek szellemében járva követték el cselekményeiket. Ez a körülmény a személyükben rejlő társadalomra veszélyesség nagyobb fokára [mutat] rá. Ugyanúgy nagyobb fokú cselekményüknek társadalomra veszélyessége is [sic!].

Ezek mellett a büntetés kiszabásánál a bíróság súlyosbító körülményként értékelte Kovácsi Editnél, Engländer Tibornál és Radó Miklósnál a „többszörös halmozatot", továbbá Engländer Tibornál, Schmelzer Kornélnál a folytatólagosságot.

Ezzel szemben enyhítő körülményként értékelte vádlottak büntetlen előéletét, továbbá valamennyi vádlott fiatalabb korát és beismerését.

Ezek egybevetése után a bíróság úgy találta, hogy a még fiatalkorban levő vádlottak átnevelésében elégséges a rendelkező részben írt büntetés is, s ezért őket azzal sújtotta" – olvasható a dokumentumban.

Ugyanakkor a bíróság (VI. pont) a programnyilatkozat ismertetését mellőzte, mivel a vád nem terjedt ki a szervezkedésre, ezért – indokolták – a programtervezet tartalmának nincsen jelentősége.[390]

Az államügyész fellebbezést jelentett be valamennyi vádlott terhére. Kovácsi Edit, Pollák Tibor és Radó Miklós tudomásul vette az ítéletet. Engländer, Pollák és Fényes védői három nap gondolkodási időt kértek esetleges fellebbezésük bejelentésére. Forgács János és védője fellebbezést jelentettek be, enyhítést kértek a Bp. 190. § (2.) alapján. Radó Miklós védője védencének szabadlábra helyezését kérte.

A bíróság a végzésében valamennyi vádlott előzetes letartóztatását az ítélet jogerőre emelkedéséig fenntartotta, mivel „a kiszabott büntetés súlyosságára való tekintettel vádlottak szökésétől, illetve elrejtőzésétől tartani lehet" – szólt az érvelés. Radó ez ellen a végzés ellen fellebbezést jelentett be.

Engländer visszaemlékezése szerint, ahogy korábban utaltunk rá, már az ítélet megszületése előtt érzékelhető volt, hogy a hatóságok megpróbálják elbagatellizálni az eredeti koncepciót, illetve hogy némi „tétovázás" is megfigyelhető volt, hiszen három hónapot töltöttek el a Markó utcában anélkül, hogy tudták volna, mi lesz velük.[391] Értelmezése szerint az volt a különös, hogy nem azzal vádolták, ami az esetében – tekintve, hogy egy szervezetet vezetett – természetes lett volna, tehát szervezkedéssel. Érzése szerint az ügy mind az ügyész, dr. Avar Jenő (akit ő zsidó származásúnak vélt), mind Olti Vilmos számára (akiről mindenki tudta, hogy nyilas volt 1945 előtt) rendkívül kellemetlen volt. Hosszú börtönbüntetésre számítottak, ugyanakkor nem voltak tisztában azzal, milyen folyamtok zajlanak a kommunista párton belül. A per

390 Ezenkívül a VII. pont szerint az ítélet rendelkezései a már felhívott törvényhelyeken felül a Btá. [a Btk. általános része] 19. és 57. §-án, továbbá Engländer Tibor és Schmelzer Kornél esetében a Btá. 51. § (2) bekezdésén alapulnak. Uo.

391 OSZK TIT, Engländer Tibor-interjú, 371. sz. (6. kazetta).

előtt került sor Nagy Imre nyári, kormányprogramot hirdető beszédére, amely politikai irányváltást vetített előre. A tárgyalásra nem idézték meg a vádlottak által kért tanúkat, az ügyész szava volt „az igaz". A közvetlenül azt megelőző körülményekhez képest enyhe ítéletek születtek – összegzett évtizedek múltán a másodrendű vádlott. „Amikor megtudtam, hogy engem négy évre ítélt az Olti, olyan boldog voltam […], nem is tudtam az idejét annak" – mondta Engländer a kilencvenes évek közepén.

Hogy az ügyész számára mennyire volt „kellemetlen" az ügy, azt jól jelzi, hogy dr. Avar Jenő 1953. július 15-én – ügyészi végindítvány formájában – fellebbezést nyújtott be az ítélet ellen.[392] Valamennyi vádlott terhére súlyosbítást kért. Kovácsi ügyében ezt azzal indokolta, hogy a vádlott két „rendkívüli társadalmi veszélyességű bűncselekményt követett el, melyek közül az egyiket a törvény 10 évi börtönnel fenyegeti", a bíróság mégis enyhe ítéletet hozott. Az ügyész hozzátette: „A vádlott által lakásra vitt kimutatások gazdasági életünknek rendkívül fontos és szigorúan titkos adatait tartalmazták, és a vádlott tudta, hogy ilyen természetű iratokat hazavinni nem szabad." Engländer és Schmelzer pedig szoros kapcsolatot tartottak fenn az izraeli követséggel, „számukra kémadatokat szolgáltattak, és onnan ellenséges brosúrákat hoztak el terjesztés céljából" – írta Avar. Megjegyezte, hogy a bíróság ennek ellenére mindkét vádlottal szemben „az egyik bűncselekményre megállapított büntetés középarányánál is alacsonyabb büntetést szabott ki összbüntetésül, holott javukra fiatal korukon kívül egyéb enyhítő körülmény nem mutatkozott". De a többi vádlott cselekményét is súlyosnak értékelte, hiszen nemcsak fegyvert rejtegettek, „de annak használatát közös titkos kiképzések során igyekeztek elsajátítani". Ezeket a körülményeket

392 BFL XXV.4.f. 002376/1953. 1953.ü.002376/4. sz. Dr. Avar Jenő ügyész végindítványa. Budapest, 1953. július 15.

figyelembe véve indokoltnak tartotta a súlyosbítást az összes vádlottal szemben.

Július folyamán az ügyvédek megkapták a betekintési értesítéseket dr. Olti Vilmostól.[393] Schmelzer (és korábban Fényes) ügyvédje, dr. Kaszó Elek 1953. augusztus 1-jén tekintette meg az ítéletet. Közben Schmelzer Ferenc dr. Virágh Lászlónak adott ügyvédi megbízást fiának ügyében, aki enyhítésért, valamint annak érdekében nyújtott be fellebbezést, hogy lehetősége nyíljon a nyolc napon belüli, írásos részletes indoklásra, és betekinthessen az írásba foglalt ítéletbe.[394]

A Nagy Imre miniszterelnöksége idején megfigyelhető enyhülés, az amnesztia időszaka alapvetően érintette, mégpedig pozitívan, az Engländer-csoport „igazságszolgáltatási" sorsát. Nemcsak az ÁVH-t tagolták vissza a Belügyminisztérium keretébe, de július 26-án megszületett a közkegyelem gyakorlásáról szóló törvényerejű rendelet, amelynek alapján Forgács János enyhítést és szabadlábra helyezést kért.[395] Ebben amellett érvelt, hogy az általa elkövetett cselekmény minősítésére, valamint a kirótt büntetés súlyára tekintettel az új törvény alapján amnesztiában lenne részesíthető, ám az ítélet – a fellebbezések miatt – nem jogerős, és egy másodfokú ítélet fogja meghatározni, hogy vonatkozik-e rá a közkegyelem. „Az összes körülmények egybevetése után azonban aligha várható a terhemre kiszabott ítélet súlyosbítása, ezért fiatal koromra, de idős szüleimre tekintettel is indokolt azon kérésem, hogy a t[isztelt] megyei bíróság szabadlábra helyezésemet elrendelje" – összegzett Forgács.

393 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Betekintési értesítés. Budapest, 1953. július 25.

394 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Dr. Virágh László kérelme. Budapest, [iktatva] 1953. július 17.

395 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Forgács János kérelme a Budapesti Megyei Bírósághoz. Budapest,1953. július 30.

Dr. Virágh László – Schmelzer védőügyvédje – augusztus 3-án azzal fordult a bírósághoz,[396] hogy védence nem követte el azt a cselekményt, amely alapján a bíróság kémkedéssel vádolta (hűtlenség „törvényes tényálladéka"). Téves a bíróság jogi álláspontja, mivel Schmelzer nyilatkozatai sem a magyar állam katonai, sem „egyéb fontos érdekeit, így különösen nemzetközi vagy gazdasági helyzetét érintő más titkot nem képeznek" – szögezte le az ügyvéd. Ezért hiányoznak azok a feltételek, amelyek „fennforgása" esetén a BHÖ 37. pontjában „meghatározott hűtlenség bűntette megállapítható volna" – vont mérleget.

Bár Schmelzer bizonyos adatokat megosztott az izraeli követség egyik alkalmazottjával, ezek bárki által hozzáférhető információk voltak. Tudós fiatalember, aki azért keresett kapcsolatot az izraeli követséggel, hogy „így kijutva Izraelbe, a Közel-Keleten még jobban elmélyedhessen tanulmányaiba [sic!]" – érvelt dr. Virágh. Az ügyvéd szintén vitatta, hogy kimerítené az izgatás bűncselekményét az a körülmény, hogy Schmelzer odaadta az izraeli követségen megkapott kiadványokat három társának. Bár a tényállás ebben az esetben „helyes", figyelembe kell venni, hogy a jórészt héber nyelvű anyagok miatt a „terjesztés" csak igen szűk körben történt meg, így a cselekmény „társadalmi veszélyessége viszonylag csekély" – olvasható az iratban. Dr. Virágh emellett hozzátette: védence mindig hangoztatta jóhiszeműségét és azt, hogy nem volt tisztában azzal, hogy tettével bűncselekményt követ el. Beismerte tettét, és „teljes megbánást" tanúsított. Az ügyvéd ezért kérte, hogy mérsékeljék a hároméves börtönbüntetést, hogy „ez az egyébként értékes, nagy tudású fiatal ember – aki már régóta lemondott kivándorlási szándékáról –, tudását mielőbb tovább gyarapíthassa".

396 BFL XXV.4.f. 002376/1953. 002376 II. 002382. Budapest, 1953. augusztus 3.

Dr. Virágh a hatodrendű vádlott, Forgács János ügyében is a bírósághoz fordult.[397] Igaz, hogy bűnösnek mondták ki Forgácsot lőfegyver-rejtegetés ügyében, és részt vett az önvédelmi csoport munkájában, ugyanakkor a bíróság ténymegállapítása „hiányos", mivel a vádlott a „szóban forgó" pisztolyt saját elhatározásából megsemmisítette azzal, hogy a Dunába dobta – hangzott az érvelés. Az ügyvéd egy nagyon fontos szociálpszichológiai szempontra hívta fel a figyelmet, amikor argumentációjában rámutatott: Forgács a fegyvert nem a tervezett szökésére akarta használni, hiszen a „fiatal és megfelelő politikai látókörrel nem rendelkező ember abban a téves és hamis feltevésben volt, hogy egy esetleges megszállás esetén az imperialisták részéről kezdeményezett terrorcselekmények ellen védekezzen. Vádlottban ugyanis élénken élnek ma is a fasiszta rémuralom véres emlékei, amikor ő és családja védtelenek voltak, és ki voltak szolgáltatva. Mint félrevezetett ember abban a téves hiedelemben volt, hogy ezek a szörnyűségek megismétlődhetnek". Forgács „töredelmesen" bevallotta a cselekményét, elismerte bűnösségét, és mindvégig megbánást tanúsított. Így a védelem azt kérte, hogy a Legfelsőbb Bíróság mérsékelje a vádlottra kiszabott kétéves büntetést.

Az igazságszolgáltatás kerekei nem forogtak túl gyorsan. 1953. július 20-án Engländer Tibor írt a börtönparancsnoknak, kérve, hogy a vádirattal kapcsolatos észrevételeit juttassa el a megyei bíróság illetékes tanácsához.[398] Augusztus elején dr. Fényes Dezső a megyei bírósághoz intézett levelében fiának szabadon bocsátását kérte, azzal érvelve, hogy a fiút tuberkulózissal kezelték.[399] Bizonyítékként orvosi igazolásokat is

397 Uo.

398 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Engländer Tibor kérelme a börtönparancsnokhoz. [Kézzel írott.] Budapest, 1953. július 20.

399 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Dr. Fényes Dezső levele a Budapesti Megyei Bírósághoz. Budapest, 1953. augusztus.

mellékelt. Augusztus 6-án Kovácsi Zoltán és Kovácsi Zoltánné írt beadványt lányuk ügyében, arra hivatkozva kérve szabadlábra helyezését, hogy szívbeteg. A hatodik hónapja tartó börtönélet „izgalmai, a szülőktől való távollét súlyos visszaesést okozott állapotában, és szörnyű aggodalomban és lelkiállapotban élünk, hogy beteg szíve a jelenlegi helyzetben életveszélyt is jelenthet" – írták a szülők.[400]

Augusztus 10-én Schmelzer Ferenc a Legfelsőbb Bírósághoz intézett beadványt, amelyben fiának ártatlansága mellett emelt szót.[401] Hű volt a demokráciához, és semmiféle törvényellenes dolgot nem követett el – szólt az érvelése. Helyezzék szabadlábra, mert ártatlan – kérte. Egyben mellékelte az ELTE bölcsészkarának igazolását magatartásáról. „Külön kérem a T[isztelt] Legfelsőbb Bíróságot, hogy vegye tekintetbe, hogy egy egész kiváló tehetség, nem sok ilyen van Magyarországon ezen a szakmán. Kár lenne, ha nem folytathatná tanulmányait" – olvasható a beadványban. Megtanult „nagy szorgalommal" németül és héberül, jól halad az oroszban és az angolban, félévben kitűnő volt arabból és perzsából. „Ha tovább tanulhat, dicsőséget fog szerezni a magyar névnek" – szögezte le az apa.[402]

Augusztus 11-én Pollák Tibor beadvánnyal fordult a Legfelsőbb Bírósághoz és a legfőbb ügyészhez, amelyben kérte, hogy a közkegyelem gyakorlásáról szóló törvényerejű rendelet értelmében (1953. tvr. 3. §) részesítsék amnesztiában. A cselekmények ideje alatt ugyanis még nem töltötte be a tizennyolcadik életévét, azonkívül tizennégy éves kora óta

400 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Kovácsi Zoltán és Kovácsi Zoltánné beadványa a Budapesti Megyei Bírósághoz. Budapest, 1953. augusztus 6.

401 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Dr. Schmelzer Ferenc beadványa a Legfelsőbb Bírósághoz. Budapest, 1953. augusztus 10.

402 Az 1953. augusztus 6-ra datált igazolásban a következő olvasható: „1952-ben érettségizett a budapesti Izraeli Hitközség [sic!] gimnáziumában jeles eredménnyel. 1952: BTK-muzeológushallgató, orientalista szakra [sic!] (sémi filológus). Jól végezte tanulmányait, az 1952/53-as tanév I. félévének tanulmányi átlaga: kitűnő." Uo.

részt vesz a „termelőmunkában" ipari tanulóként, majd finommechanikusként, és sikeresen megállta a helyét a tanulásban és a társadalmi munkában is – érvelt Pollák.[403]

1953. augusztus 6-án a Legfőbb Ügyészség levelet intézett a Legfelsőbb Bírósághoz.[404] Megküldték a Kovácsi Edit és társai ellen indított ügy iratait azzal, hogy a B.II.002376/1953-15. számú ítélet ellen Kovácsi Edit, Pollák Tibor és Radó Miklós „terheltek terhére bejelentett fellebbezését" fenntartják. Javasolták, hogy a Radó előzetes letartóztatásának meghosszabbítására vonatkozó végzés elleni fellebbezést utasítsák el, „mert a kiszabott büntetés súlya vádlott egyéniségére tekintettel az elrendelést indokolttá tette". Szintén elutasítani javasolták Forgács Jánosnak és védőjének a szabadlábra helyezés érdekében benyújtott kérelmét, „minthogy nevezett terhére súlyosítás érdekében ügyészi fellebbezés van, és csak ennek elbírálása után kerülhet sor annak megállapítására, hogy a kiszabott jogerős büntetés közkegyelem alá esik-e".

A Legfelsőbb Bíróság 1953. augusztus 14-én elutasította Pollák Tibor szabadlábra helyezési kérelmét, bizarr módon arra hivatkozva, hogy a kegyelmi rendelet megjelenésekor már betöltötte tizennyolcadik életévét.[405] Augusztus 14-én Schmelzer Ferenc kérését is elutasították, arra hivatkozva, hogy az elsőfokú bíróság a vádlottat háromévi börtönre ítélte, és a szökésétől tartani kell.[406]

403 „1952. október 22-én sikeresen letettem a technikai minimumvizsgát, esti dolgozók műszaki középiskoláját látogattam, ill. végeztem eredményesen. A munkában jól megálltam a helyem, újításaim voltak stb. A társadalmi munkából is kiveszem a részemet (falujáró, MSZHSZ-aktíva, DISZ-előadó stb.). Mindezekről munkahelyem, a Beloiannisz Finommechanikai Gyár (Budapest, XI., Fehérvári út 70.) vezető, ill. pártszervei felvilágosítást adhatnak." BFL XXV.4.f. 002376/1953. Pollák Tibor kérelme a Legfelsőbb Bírósághoz és a legfőbb ügyészhez. Budapest, 1953. augusztus 11.

404 BFL XXV.4.f. 002376/1953. 1953. legf. ü. B. 001285/23. sz. Dr. Szalay József sk. ügyész. Budapest, 1953. augusztus 6.

405 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Bp. IV.0012851/29/1953. Budapest, 1953. augusztus 14.

406 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Bf. IV.001285/1953/28. sz. Budapest, 1953. augusztus 14.

Augusztus 18-án a Legfelsőbb Bíróság meghozta az „Engländer Tibor és társai ellen indított bűnügyben" a megyei bíróság B.II.002376/1953-14. számú végzése ellen bejelentett fellebbezés kapcsán a végzést.[407] Radó fellebbezését elutasították, ugyanakkor elrendelték a hatodrendű vádlott, Forgács szabadon bocsátását. Radó előzetes letartóztatását törvényszerűen rendelték el, és azon okok, amelyekért elrendelték, „változatlanul fennállanak" – hangzott az érvelés. Forgács esetében ezt a kiszabott börtönbüntetés enyhébb mértékére és az amnesztiarendeletre hivatkozva indokolták. Pollák Tibor kérvényét elutasították, mondván, nem esik a kegyelem hatálya alá.[408] A Budapesti Megyei Bíróságról dr. Olti Vilmos tanácsvezető pedig elküldte a lőfegyver-rejtegetés miatt elítélt Fényes ügyében beadott szabadlábra-helyezési kérelmet intézkedésre.[409]

A másodfokú tárgyalást augusztus 26-án tartották a Legfelsőbb Bíróságon, immár a vádlottak távollétében.[410] A bírói tanács tagja volt dr. Lázár Miklós tanácselnök mellett további két bíró, dr. Budai Ferenc és dr. Takács Zsigmond, valamint három ülnök (Tóth Béla, Marjai József, [?]). Ezenkívül jelen volt még dr. Tóth Béla tanácsjegyző, dr. Szalai József, a legfőbb ügyész helyettese, valamint négy védőügyvéd: dr. Bolgár György, dr. Virágh László, dr. Vadas György és dr. Kaszó Elek.

A tanácskozás kezdetén a legfőbb ügyész helyettese a BHÖ 7. § 2. bekezdése alapján zárt tárgyalást javasolt, s ezt a bírói tanács elfogadta. Dr. Budai Ferenc előadta az ügyet, felolvasta az elsőfokú ítéletet, ismertette a fellebbezéseket és a fellebbezésre adott észrevételeket. Dr. Vadas

407 BFL XXV.4.f. 002376/1953. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága B.f.IV. 0011285/1953-25. sz. végzése. Budapest, 1953. augusztus 18.
408 BFL XXV.4.f. 002376/1953.
409 BFL XXV.4.f. 002376/1953. B.II.002376/1953-18.szám. Hiv. szám: Bf.IV.001285/1953. Budapest, 1953. augusztus 6.
410 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Tárgyalási jegyzőkönyv. Budapest, 1953. augusztus 26.

György kijelölt védő Pollák fiatal korára tekintettel kérte a kegyelmi rendelet alkalmazását, a legfőbb ügyész helyettese azonban ellenezte ezt. Ezután maga dr. Szalai József emelkedett szólásra, aki kijelentette, hogy a másod- és a hetedrendű vádlott fellebbezése elkésett, ezért kérte azok visszautasítását. Kifejtette, hogy az első bírói ítéletben kiszabott büntetéseket a többi vádlottra vonatkozóan megfelelőnek tartja. Ezek után a védők következtek, akik bemutatták fellebbezésüket,[411] ezt követően a legfőbb ügyész helyettese indítványozta, hogy a bíróság tekintse azokat „kellő időben beadottaknak". A tárgyalási jegyzőkönyv szerint ezután a védők megindokolták fellebbezéseiket, és „méltányos, enyhe ítéletet kértek".

A bírói tanács zárt ülésen határozott, az ítélethirdetésre augusztus 31-én délután került sor.[412] Az újonnan hozott ítéleteket áthatotta az amnesztia szellemisége, ami – legalábbis relatíve – rendkívül pozitív változást jelentett az eredeti koncepcióhoz és az elsőfokú ítélethez képest.

A bírói tanács Kovácsi Edit (elsőrendű vádlott) esetében az államtitok megsértése bűntettének alapjául vett „cselekményeket" az államtitok kezelésére vonatkozó szabályok megsértésével elkövetett bűntettnek minősítette, ezért, valamint a további „bűncselekményekért" a vádlottat összbüntetésül egyévi börtönre mint főbüntetésre, továbbá a közügyektől való kétévi eltiltásra mint mellékbüntetésre ítélte.

Engländer Tibor (másodrendű vádlott) börtönbüntetését kétévi börtönre, a közügyektől való eltiltásának időtartamát három évre szállí-

411 Dr. Bolgár György védő kijelentette, hogy a másodrendű vádlott érdekében fellebbezését a Budapesti Megyei Bíróság „ücséjébe" 16-án nyújtotta be. Dr. Kaszó Elek védő bejelentette, hogy a harmadrendű vádlott érdekében fellebbezését 1953. augusztus 16-án postára adta, egyben felmutatta a postai feladóvevényt. Fellebbezését a megyei bíróság „ücséje" csak 20-val iktatta. Uo.

412 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Bf. IV. 001285/1953/33. sz. Ítélethirdetés. Budapest, 1953. augusztus 31.

tották le, és további mellékbüntetésül vagyona háromszáz forint értékű részének elkobzására ítélték. Schmelzer Kornél (harmadrendű vádlott) börtönbüntetését egy év hat hónap börtönre, a közügyektől való eltiltásának időtartamát két évre szállították le, további mellékbüntetésül pedig vagyona háromszáz forint értékű részének elkobzására ítélték. Radó Miklós (ötödrendű vádlott) börtönbüntetését kétévi börtönre, a közügyektől való eltiltásának időtartamát két évre szállították le, további mellékbüntetésül pedig vagyona háromszáz forint értékű részének elkobzására ítélték. Pollák Tibor (negyedrendű vádlott) börtönbüntetését egy évre, Forgács János (hatodrendű vádlott) börtönbüntetését nyolchavi börtönre változtatták, és Fényes Istvánt (hetedrendű vádlott) büntetését is enyhítették. „Vádlottakkal" szemben a közügyektől való eltiltás kimondását mellőzték. Egyebekben a fellebbezéseket elutasították. Az előzetes letartóztatásban eltöltött hónapokat teljes egészében beleszámították a büntetési időbe.[413]

Megállapították emellett, hogy Pollák Tibor, Radó Miklós, Forgács János és Fényes István kegyelem „alá esnek", és mentesülnek a büntetés, valamint a büntetett előélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól. Ám arra is felhívták a figyelmüket, hogy ha 1953. július 26-tól kezdődően két éven belül bűncselekményt követnek el, a kegyelem hatályát veszti, és az elengedett büntetést végre fogják rajtuk hajtani.

A bírói tanács azt is megállapította, hogy a tényállás alapján a vádlottak bűnösségének megállapítása törvényszerű.[414] Ugyanakkor Eng-

413 Az ítélet szerint a Kovácsi Edit, Schmelzer Kornél és Pollák Tibor által 1953. február 26-tól, az Engländer Tibor által 1953. január 29-től, a Radó Miklós és Fényes István által 1953. január 30. napjától 1953. augusztus 31-ig, valamint a Forgács János által 1953. január 30-tól 1953. augusztus 10. napjáig előzetes letartóztatásban eltöltött időt teljes egészében beszámították a kiszabott börtönbüntetésbe. Uo.

414 Az elsőfokú bíróság által megállapított tényállás mentes a Bp. 204. § (1) bekezdésében meghatározott hibáktól, és így a fellebbezési bíróság előtti eljárásnál a Bp. 203. §-a értelmében irányadó – állapították meg. Uo.

ländernek a lőfegyver-rejtegetésben való bűnösséget támadó fellebbezését alaptalannak ítélték. Szintén visszautasították a védelemnek azt az állítását, amely szerint Schmelzer nem adott át információkat az izraeli követségnek: „Schmelzer Kornél pedig közölte a követség egyik beosztottjával, hogy az egyetem bölcsészeti karán a keleti nyelvi tanszéken ő az egyedüli hallgató.

Izrael állam az imperialista államok csatlósa, s ezen helyzeténél fogva igyekszik adatokat szerezni a népi demokráciák ellen, aki tehát ezen állam követségének adatokat szolgáltat, azt ennek tudatában teszi.

A közölt adatok nem voltak sem értelmetlen, sem értéktelen adatok. Izraelt érdekli, hogy milyen nyelveket tanítanak az idegen nyelvek főiskoláján hazánkban, és különösen érdekli, hogy milyen a főiskolán a zsidó hitfelekezetű egyetemi hallgatók hangulata, de nem közömbös adat reá nézve az sem, hogy a keleti nyelvi tanszéken hány hallgató van.

Az elsőbíróság törvényszerűen minősítette a vádlottak cselekményét a BHÖ 37. pont c. alpontjában meghatározott és a 38. pont 1. tétele szerint minősülő hűtlenség bűntettének, amiért is a védelemnek az ezen minősítés ellen bejelentett alaptalan fellebbezését el kellett utasítani."

Kovácsi ügyében a másodfokon ítélkező bírói tanács értékelése szerint tévedett az elsőfokú bíróság, mivel nem történt államtitoksértés, hiába vitt Kovácsi a lakására 1951 őszén és 1953 februárjában bizalmas iratokat. „Vádlott ezen cselekményeivel államtitok kezelésére vonatkozó szabályokat megszegte. Ez a cselekménye a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata szerint nem a BHÖ 109. pontba, hanem annak 112. pontjába foglalt bűntettet valósítja meg. Ezért az elsőbíróságnak téves minősítését a Bp. 206. § értelmében hivatalból meg kellett változtatni. Egyebekben az elsőbíróságnak a cselekmények minősítésére vonatkozó rendelkezése törvényszerű" – hangzott az indoklás.

Nagyon fontos különbség volt az elsőfokú bíróság ítéletével szemben, hogy a Legfelsőbb Bíróságon ítélkező bírói tanács leszögezte, a büntetés kiszabásánál a korábbi bíróság szemléletét nem tette magáé-

vá. „A vádlottak mindegyike *egészen fiatalon,* tíz-tizenkét éves korában élte végig a *fasiszta elnyomás* borzalmait, mely kétségtelenül mély nyomokat hagyott bennük. Ez a rendszer taszította ki őket akkor az emberi társadalomból, és helyezte őket törvényen kívüli, minden emberi érzést meggyalázó sorsba. Ez élesztette fel bennük kétségtelenül a nacionalista érzést, melyet fiatal koruk miatt még levetkőzni nem tudtak. *A múltból eredő, ma már indokolatlan félelmi képzetek is motiválják az ún. önvédelmi alakulattal kapcsolatos fegyverrejtegető bűntetteket.* Ez a körülmény cselekményük elbírálásánál figyelembe veendő volt. De cselekményeik azt is mutatják, hogy azokat a népi demokrácia elleni ártó szándék nem vezette" – fogalmaztak.[415]

Kovácsi esetében figyelembe vették, és enyhítő körülményként értékelték, hogy „legsúlyosabb cselekményét", a tiltott határátlépéshez való segítségnyújtást tizenhat éves korában követte el.

Engländer esetében pedig megállapították: az írásai arra utalnak, hogy a vádlottnak „zavaros ideológiai felfogása van, mely alkalmas az ifjúság fertőzésére. Általa baloldalinak vélt felfogása ellenére szoros kapcsolatot tartott fenn az izraeli követséggel, figyelemmel azonban az ártó szándék hiányára és arra, hogy az önvédelmi szervezet fegyvereit ő dobta a Dunába, és ezáltal azokat megsemmisítette, a fellebbezési bíróság ezen körülményeket javára enyhítőként értékelte". Az izgatási cselekmények esetében a bírói tanács enyhítő tényezőként értékelte, hogy az izraeli követségtől elhozott tárgyak és bulletinek legnagyobb részét nyelvileg kevesen érthették meg, ráadásul terjesztésére csak egészen szűk körben mutatkozott lehetőség.

Pollák és Fényes esetében enyhítő körülményként vették figyelembe, hogy a cselekmények elkövetésekor még fiatalkorúak voltak, és a többi vádlott esetében sem tekintettek el attól a körülménytől, hogy a

415 A szerző kiemelései.

felnőttkor határát nem sokkal lépték túl. Ezekre való tekintettel a rendelkező részben megadott büntetést találták alkalmasnak arra, amely a vádlottak nevelése és a hasonló bűncselekmények elkövetésének megelőzése érdekében szükséges.

Pollák, Radó, Forgács és Fényes az 1953. évi 11. tvr. 1. §-ban foglalt rendelkezéseknek megfelelően, kizáró ok hiányában, a közkegyelem hatálya alá estek – állapították meg a törvényerejű rendelet 8. § 3. b. pontja alapján.

Életutak az ítéletek után

Kovácsi esetében nem sikerült a teljes büntetés felfüggesztését elérni, hiszen Nagyfáról (a Szegedi Országos Börtön „külmunkahelye") – ahol büntetését töltötte – 1953. szeptember 3-án arról tájékoztatták a megyei bíróságot, hogy az elsőfokú bírói ítélet nem jogerős, így a szabadító bizottság érdemben nem bírálhatta el az ügyét.[416] Ezért Bornemissa [?][417] Elemér ügyész kérte őket, hogy ha megszületett a másodfokú ítélet vagy az elsőfokú ítélet jogerejét megállapító végzés, azt küldjék el „postafordultával".

Engländer Márianosztrán kezdte meg büntetésének letöltését, itt érte a másodfokú ítélet. Átvitték egy bányába, később Csolnokra, onnan szabadult 1954 karácsonyán, december 25-én.[418] Amikor már csak harminchárom nap volt hátra a büntetéséből, feltételesen szabadlábra helyezték. (A feltételes szabadlábra helyezés végső időpontja 1955. január 29. volt.) Ezután többször, például 1955 márciusában kérvényezte, hogy egyetemi tanulmányai megkezdése érdekében mentsék fel a hátrányos jogkövetkezmények alól,[419] ám erre még évekig várnia kellett.

416 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Bornemissa [?] Elemér ügyész levele. Nagyfa, 1953. szeptember 3.

417 A dokumentumon a családnév nem volt jól kivehető.

418 Gadó 2006.

419 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Engländer Tibor levele az igazságügy-miniszterhez. Budapest, 1955. március 10. Engländer, aki tanárainak a véleményét is becsatolta, levelében azzal érvelt, hogy büntetését letöltötte, szülei párttagok, ő „megtévedt tanuló", nem áll szemben a demokratikus államrenddel. Anyja sztahanovista, apja 1945 óta párttag. A cselekmények elkövetésekor tizenhét-tizennyolc éves volt, és egyetemi tanulmányok folytatásával a közösség érdekeit is szolgálhatná, tudását „rendszerünk" szolgálatába állítva.

1955 áprilisától portástanulóként egy szállodában dolgozott, szülei és volt főiskolája pedig szakadatlanul lobbiztak érte, számtalan beadvány maradt fenn ebből az időből. Ám a Budapesti Fővárosi Bíróság elnökhelyettese, dr. Jónás Béla még 1955. december 27-én is a következőképpen terjesztette fel kegyelmi kérvényét az igazságügy-miniszterhez: „Elítélt kegyelembe[n] való részesítését nem javaslom. Nevezett államellenes bűncselekményt követett el, éppen az egyetemi oktatást használta fel bűncselekményei elkövetéséhez, nem méltó arra, hogy kegyelembe[n] részesüljön."[420] Végül a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1956. május 15-én kegyelemből mentesítette a vele szemben hozott büntetőítélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól.[421] Csak 1961-ben sikerült visszatérnie a felsőoktatásba, „egyéni levelező hallgató" lett az ELTE pszichológia szakán, éjjel pedig szállodában dolgozott. Az öt évfolyamot három év alatt végezte el, majd először az Egyesült Izzóba (Tungsram) került, ahol a vállalat munkapszichológiai laboratóriumát vezette: később ez lett az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének bázislaboratóriuma. 1972-től került az intézetbe, innen indult akadémiai karrierje.[422] A döntéselmélettel foglalkozó pszichológus az intézet kutatási igazgatóhelyettese, később főosztályvezetője lett. Még

Az igazságügyi minisztérium 1955. április 25-i, a Budapesti Fővárosi Bíróság elnökének címzett levelében (51/1953. I.M. Tük.) azt olvashatjuk, hogy az igazságügy-miniszter nem kívánt előterjesztést tenni az ügyben. BFL XXV.4.f. 002376/1953.

A Budapesti Fővárosi Bíróság az 1955. május 20-i levelében (B.I.002376/1953/46.) tájékoztatta Engländer Tibort a döntésről, amely szerint kegyelmi kérvénye nem teljesíthető. BFL XXV.4.f. 002376/1953.

420 BFL XXV.4.f. 002376/1953. A Budapesti Fővárosi Bíróság levele az igazságügyi miniszterhez Engländer Tibor kegyelmi kérvénye ügyében. B.I.002376/1953/35. Budapest, 1955. december 27.

421 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Igazságügyminisztérium levele (7675/1956.I.M.I/2). Hiv. sz.: B.I.002376/1953/35. Tárgy: Engländer Tibor kegyelmi ügye. Budapest, 1956. május 29.

422 1976-tól kandidátus, az intézet főmunkatársaként a döntés- és szervezéselméleti kutatócsoport vezetője volt. Lásd Varga Sándor adatgazdag életrajzát: Varga 1990.

1987 novemberében is szerepelt a Belügyminisztérium nyilvántartásában, figyelőlapot vezettek róla.[423] Cionista és zsidó közéleti vezetőként Budapesten hunyt el 2012 májusában.

Schmelzer sem került könnyedén vissza a felsőoktatásba. 1953. november 5-én Olti Vilmos elutasítóan válaszolt dr. Virágh László védence ügyében benyújtott perújítási kérelmére.[424] Ugyanakkor 1954. január 26-án kiszabadult a börtönből, hét hónapot elengedtek a büntetéséből.[425] Jellemző a vallásos zsidó közhangulatra, hogy bár az ortodox hitközségen nem tudtak a fiatalokból álló csoportról; amikor Schmelzer a kiszabadulása után először ment imádkozni szombaton a Kazinczy utcai ortodox zsinagógába, saját visszaemlékezése szerint hősként fogadták.[426] Kardos Lajos az ELTE Nyelv- és Irodalomtudományi Karának dékánja nevében érdeklődött 1954. március 5-én Schmelzer ügyében, ugyanis szerette volna, ha folytathatja a tanulmányait.[427] Olti Vilmos azt válaszolta, hogy erre jogalapot nem ismer, forduljanak a fővárosi ügyészséghez.[428] 1954. augusztus 26-án a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa kegyelemben részesítette Schmelzert, ami a gyakorlatban a közügyektől való kétéves eltiltás elengedését jelentette.[429] Ugyanakkor fennmaradtak beadványai 1956. május–júniusból, mivel egyetemi tanulmányait még ekkor sem kezdhette el, bár 1956. novemberi emig-

423 ÁBTL 3.1.9. V-108606/1. Engländer Tibor figyelőlapja. Budapest, 1987. november 11.
424 BFL XXV.4.f. 002376/1953. B.II.002376/1953/25. Dr. Olti Vilmos tanácsvezető (Budapesti Megyei Bíróság) válasza dr. Virágh László ügyvédnek. Budapest, 1953. november 5.
425 BFL XXV.4.f. 002376/1953. A Budapesti Államügyészség elnökének 1953.ü. 002376/13. sz. határozata. Budapest, 1954. január 26.
426 Menachem Schmelzer személyes közlése, 2017. december 31.
427 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Kardos Lajosnak, az ELTE Nyelv- és Irodalomtudományi Kara dékánhelyettesének levele a Budapesti Megyei Bírósághoz. Budapest, 1954. március 5.
428 BFL XXV.4.f. 002376/1953. B.II.002376/1953/43.
429 BFL XXV.4.f. 002376/1953. 8727/1954. IM. I/2. sz. Tárgy: Schmelzer Kornél kegyelmi kérvénye. Budapest, 1954. szeptember 4.

rálásig a rabbiképző diákja volt.[430] Később a koppenhágai egyetemen szerzett mesterfokozatot, a doktorátust pedig a New York-i The Jewish Theological Seminaryban szerezte meg,[431] ahol Menachem Schmelzerként futott be figyelemre méltó karriert: az intézmény professzora, könyvtárigazgatója, majd egyik vezetője lett.

Kovácsit 1956. szeptember 28-án javasolták rehabilitációra azzal, hogy letöltötte a fő- és mellékbüntetését, a munkahelyén pedig megállja a helyét.[432] Végül a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa csak 1957. április 25-én mentesítette a hátrányos jogkövetkezmények alól.[433] Kovácsi 1956–57-ben nem hagyta el Magyarországot, 1961-ben Gáti Ferencné néven Budapesten élt mint a Láng Gépgyár egyik osztályának helyettes vezetője.[434]

Fényes István Dán Dalmát (Dalmáth Ferenc) néven író, humorista lett – a *Ludas Matyi*ba írt. (Érdekesség, hogy a barátai között tudhatta Antall József későbbi miniszterelnököt.) 1968-ban kivándorolt Izraelbe. Szinte azonnal héber humoreszkeket kezdett írni a *Maariv* napilap pénteki számaiba. Később könyvtáros lett a Bar Ilan Egyetemen, az *Új Kelet*ben is publikált, és Efrajim Kishon-darabokat, könyveket ültetett át magyar nyelvre. 2006-ban hunyt el.[435]

430 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Sch[melzer] K[ornél] rehabilitációs kérelme. Budapest, 1956. május 4., június 6. 1956. július 24-én a Budapesti Fővárosi Bíróság (B.I.002376/1953. Budapesti Fővárosi Bíróság) Schmelzer bűnügyi iratait felterjesztette az Igazságügyminisztériumhoz azzal, hogy az elítélt kegyelmi kérvényét már előterjesztette.

431 Menachem Schmelzer személyes közlése, 2017. december 31.

432 BFL XXV.4.f. 002376/1953.

433 BFL XXV.4.f. 002376/1953. 8104/1957. IM. I/2. Tárgy: Gáti Ferencné sz[ületett] Kovácsi Edit kegyelmi ügye. Budapest, 1957. május 21. „MNK Elnöki Tanácsa 1957. április 25-én 4-1/18/1957. sz. elhat[ározásával] mentesíti Kovácsi Editet a hátrányos jogkövetkezmények alól."

434 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. Személyi törzslap, 1961. január [?] 6.

435 Naftali Kraus: Aki a halált is kiviccelte. *Breuerpress.com*, 2006. április 20. https://www.breuerpress.com/2006/04/20/aki-a-halalt-is-kiviccelte/, 2019. szeptember 4.

Forgács János Izraelben Chaim Forgacs néven neves természettudós, a Ben Gurion Egyetem professzora, a Negevi Kísérleti Kutatóközpont igazgatója, a tengervíz sótalanításának egyik szakértője lett. 2015 novemberében hunyt el Beér-Sevában.[436] Signer Juditot vette feleségül, 1956–1957-ben együtt vándoroltak ki Izraelbe.

Pollák Tibor, akire szintén vonatkozott az 1953-as amnesztia, egy BM-es dokumentumban található információ szerint 1957 februárjában elhagyta Magyarországot. Korábban szerszámkészítőként dolgozott.[437]

Az Engländer és társai ügyében hozott ítéletek sorsa a rendszerváltás után „pecsételődött meg": azok ugyanis az 1990. évi XXVI. tc. 1. § (1) bekezdése értelmében semmisnek tekintendők.[438]

436 Chaim Forgacs temetkezési adatai. https://billiongraves.com/grave/חיים-שגרופ/21880520, 2019. szeptember 4.

437 ÁBTL 3.1.9. V-108606/4. BM ORFK Bűntetteseket Nyilvántartó Osztály. Budapest, 1963. november 13.

438 BFL XXV.4.f. 002376/1953. Az erről szóló igazolást 1991. október 2-án Schmelzer Kornél kérelmére állította ki Fővárosi Bíróság (9.8. 2336/1991/2.).

Zárszó

Az Engländer Tiborral és társaival szemben történt leszámolás abba a repressziós sorozatba illeszkedik bele, amelyet a kommunista hatalom folytatott annak érdekében, hogy felszámolja az „alulról szerveződő", a hatalmi központoktól, az állami és pártélettől függetlenül működő civil csoportosulásokat. A fiatal cionisták az egyébként gleichschaltolt zsidó csúcsszervezeten kívül, annak infrastruktúráját, például templomait csak részben felhasználva működtek. Ám nemcsak a civil világ elleni állampárti hadjárat tartotta őket távol a hitközségtől, illetve a csúcsszerv MIOK-tól, hanem az is, hogy ezek a fiatalok – mindenféle szempontból – távol érezték magukat, és távol is voltak mindenféle hatalmi központtól és elittől. Biztonságérzetüket ugyanakkor némileg növelte, hogy többségük, legalábbis a Hasomer Hacair tagjainak esetében, világnézeti rokonságot érzett a „kinti" rendszerrel, és rokonszenvezett a Szovjetunió politikájával. Ez a szimpátia olyan erős volt, hogy a Slánský-per értékelése kapcsán például meghatározóbbnak bizonyult, mint nemcsak az izraeli kormánynak, de az izraeli anyaszervezetnek az erről kialakított többségi állásfoglalása. A konspiratív technikák használata, az információ átadásának és tudatos felhasználásának (dezinformációk terjesztése stb.) kultúrája pedig nem volt idegen egy olyan erősen baloldali mozgalomtól, amelyet a hatóságok az 1930-as évek második felétől kezdve zaklattak, majd üldöztek, és amely erős, idővel zsigerivé vált reflexeket alakított ki arra nézve, hogyan lehet élni és túlélni az illegalitásban, olyan körülmények közepette, amikor a túlélést a törvények áthágása, kijátszása és/vagy semmibevétele biztosítja.

Az Engländer Tibort és társait érintő ügyet nem nehéz megfelelő történeti összefüggésekbe ágyazni. Bár a letartóztatás előtti években már 1951 tavaszától bizonyosan figyelték őket és személyesen Engländert magát is, nem véletlen, hogy az őrizetbe vételükre 1953 legelején került sor. A hatalom moszkvai mintájú anticionista per előkészítésére törekedett, amihez szükség volt az MDP-be „beférkőzött" „árulók" leleplezésére – lásd Péter Gábor letartóztatása, Vas Zoltán, Szirmai István, Kovács István mellőzése – és a zsidó intézményrendszer megtizedelésére is. A szálak olykor összeértek: a szintén őrizetbe vett Bálint István államvédelmi ezredes például a Szabolcs utcai zsidó kórház egykori orvosa volt. Ehhez járult még hozzá Stöckler Lajos hitközségi elnök, Domonkos Miksa főtitkár, József András hitoktató és tanfelügyelő, valamint sokan mások 1953. tavaszi letartóztatása.[439]

A gomolygó elképzelésekhez jól illett egy – s ez az értelmezés megegyezik Engländer évtizedekkel későbbi véleményével – fegyveres cionista szervezet leleplezése. A koncepcióhoz szintén remekül illeszkedett a csehszlovákiai Slánský-per, amelyben már kivégzések is történtek. Sztálin halála, az orvosper kudarca, Nagy Imre fellépése és az amnesztiarendelet mind-mind hozzájárultak az eredeti koncepció fellazításához és megváltoztatásához. Erre utal az is, hogy Engländer és társai ügyének anyagaiban kevés Slánskýra való utalás van, holott Engländer későbbi visszaemlékezései szerint számos esetben faggatták erről; szerinte azonban nagyon sok vizsgálati anyagot megsemmisítettek. Az új koncepcióba nem illő részletek kigyomlálása után előtérbe került Kovácsi Edit, valamint az általa a vád szerint elkövetett államtitoksértés, amelynek szigorú elbírálásán a másodfokú ítélet jelentősen enyhített. 1953. augusztus végére a vádlottak korábban államellenes cionista szervezkedésként értékelt tetteit holokauszttúlélő, traumatizált fiatalok

439 Várnai 2006.

meggondolatlan cselekedeteiként kezelték, akiknek cselekményeire az immár pszichologizáló igazságszolgáltatás legitim magyarázatot talált, és ennek megfelelően relatíve enyhe ítéleteket hozott. Az ügy elsősorban a pályaívek korai megtörése, a későn elkezdett/folytatott főiskolai/egyetemi tanulmányok és a hosszú ideig tartó megfigyelések kapcsán éreztette hatását, amelyek Engländer számára egészen az 1980-as évek második feléig érzékelhetők voltak.

Ám a történetnek voltak egyéb, személyes konzekvenciái is. Az egykoron marxista baloldali Engländer személyes sorsáról, illetve személyéről mint példáról van szó. Nanci Adler a legutóbbi, remek könyvében[440] arra törekedett, hogy feltárja az egykoron a gulágon raboskodó és onnan élve szabadult baloldali, kommunista foglyok identitásváltozásait. Az áldozatokkal évtizedekkel a fogságban töltött éveik után készült interjúiban megmutatkozott, hogy milyen különféle elterelő pszichés technikákat alkalmaztak az elítéltek annak érdekében, hogy megőrizzék személyük integritását, illetve hitüket a pártban. Ezek az „egészségvédelmi" mechanizmusok azt a célt szolgálták, hogy az érintettek túléljék azt a rendszert, amelynek létrehozásában és fenntartásában maguk is segédkeztek, és amely végül maga alá temette őket. Tudjuk, hogy Engländert és társait koncepciós perük és elítélésük értelemszerűen a rendszer ellenfeleivé avatta. Tudjuk, hogy bár szocialistának vallották magukat, a létező baloldaltól később messze jutottak. Az is bizonyos (ez egy finn kutató, Tuomas Laine-Frigren 2016-ban megjelent könyvéből is kiderül),[441] hogy másokkal, így Kardos Lajossal (aki egyébként Engländer Tibor mestere volt) és Buda Bélával együtt Engländer is rengeteget tett azért, hogy a burzsoá áltudománynak minősített pszichológiai kultúrát elfogadtassák Magyarországon, hogy lekerüljön róla az

440 Adler 2012.
441 Laine-Frigren 2016, 135–137.

„ideológiai gyanú" árnyéka. Bár ezt a gyanút fiatalabb éveiben maga Engländer is osztotta, a józan észnek nem lehet annál nagyobb diadala, mint hogy többek között neki köszönhetően lazultak meg a rendszer szellemi korlátai, és a magyarországi pszichológiai kutatóhálózat integrálódott a világ tudományos vérkeringésébe.

Fogalomtár

Agudat Jiszrael: 1912-ben Kattowitzben (ma: Katowice, Lengyelország) megalapított ortodox zsidó világszervezet. Létrehozásában komoly szerepet játszott az 1911-ben megrendezett X. cionista kongresszus, amelynek során a kulturális tevékenységet is a cionizmus feladatainak sorába emelték. Ez a szekuláris zsidó kultúrára vonatkozó igény nyílt meghirdetését jelentette. Az Agudat Jiszrael feladatának tekintette az asszimiláció, a reformizmus, a zsidó autonomizmus és a cionizmus elleni küzdelmet. Tradicionálisan vallásos szervezetként komoly harcot vívott a vallásos cionistákkal, a mizrahistákkal. A szervezetnek Magyarországon is működött csoportja, amely – más cionista szervezetekhez hasonlóan – 1949-ben szüntette be tevékenységét.

Ahdut Haavoda-Poale Cion: Palesztinában létrejött baloldali párt. Miután egy 1942-ben, a palesztinai (ma: Izrael) Kfar Vitkinben megtartott munkáspárti (Mapaj-) konferencián nem ismerték el a frakciók létét, a „B frakció" (Jichak Tabenkin és csoportja) kilépett a Mapajból, és 1944-ben Ahdut Haavoda (jelentése: munkásegység) néven saját pártot alapított. 1946-ban csatlakozott hozzájuk egy, a Mapajba be nem lépett Poale Cion-frakció. Így jött létre a Tnua L'Ahdut Haavoda-Poale Cion, amelyet Magyarországon a Cionista Munkásegység Pártjának hívtak. Részben ezen pártból alakult 1948-ban a Mapam.

Bikur Cholim (jelentése: betegek/gyengék látogatása): olyan zsidó hitközségi szervezet, amelynek célja a betegek látogatása, istápolása.

Az egész világon elterjedt tradicionális zsidó szervezeti forma. Manapság elsősorban a hagyományos zsidó világban van jelen.

Borochow Kör: a Hasomer Hacair „felnőttszervezete" a második világháború utáni Magyarországon. Nevét a századelő neves marxista cionista teoretikusáról, Ber Borohovról (Borochowról) nyerte. A kör kifejezetten magyar jelenség volt, aminek részben az volt az oka, hogy a magyarországi Hasomer Hacairban a fiataloké volt a domináns szerep. A Borochow Kör előadások, szemináriumok, vitaestek tucatját szervezte meg. 1949-ben beszüntette tevékenységét.

Bnei Akiba (jelentése: Akiba [rabbi] fiai): a vallásos cionista Mizrahi szervezet „ifjúsági tagozata". A vallásos fiatalok cionista nevelésük mellett Tóra- és Talmud-tanulmányokat is folytattak. Magyarországon már az 1920-as években működött a Bahure Hamizrahi egyesület, amely a Bnei Akiba elődje volt. A vallásos fiatalok a magyar cionisták egyharmadát-egynegyedét adták. A szervezet Magyarországon 1949-ben beszüntette tevékenységét.

Briha (jelentése: menekülés): mozgalom, amely 1945 és 1949 között a zsidók Kelet-Közép-Európából Palesztinába (Izraelbe) való kiszöktetését szervezte.

Brit Irgunim Chaluciim (BICH): 1945-ben létrejött haluc csúcsszervezet, amely a haluc ifjúsági mozgalmakat képviselte. A Joint anyagi támogatásban részesítette. 1949-től beszüntette tevékenységét Magyarországon.

Cionista Világszervezet: a cionista mozgalom hivatalos világszervezete, amely e nevet 1960-tól viseli. Addig Cionista Szervezet néven volt ismert. A szervezetet az I. cionista kongresszuson, 1897-ben, Bázelben

alapították meg. Első elnöke 1904-ben bekövetkezett haláláig Theodor Herzl volt. Őt követték: David Wolffsohn (1904–1911), Otto Warburg (1911–1920), Haim Weizmann (1920–1931, 1935–1946) és Nahum Sokolow (1931–1935). A szervezet általános tanácsa a kongresszusközi időszakokban működött felső szervként, egzekutívája pedig a kongresszusi határozatokat hajtotta végre. A szervezet ideológiai és pártpolitikai értelemben egyaránt tagolt volt.

Erec Jiszrael (jelentése: Izrael Földje): a Földközi-tenger délkeleti partvidékének tradicionális zsidó elnevezése. A területre emellett Kánaán Földje és Palesztina néven is szokás hivatkozni.

Galut (jelentése: szétszóratás): a diaszpórában élő zsidó nép szülőföldjétől való elszakítottságát jelölő fogalom. Elsősorban a második szentély (második templom) pusztulása és a modern Izrael létrejötte közötti időszak leírására használják.

Hahsara: cionista átképző telep, ahol a palesztinai életre készítették fel a cionista fiatalokat. A második világháború előtt a kivándorolni szándékozóknak – az alijázás előfeltételeként – bizonyos időt el kellett tölteniük a hahsarákon.

Haluc (jelentése: úttörő): a hahsarákon képzett, Palesztinába készülő cionista fiatalok megnevezése.

Hasomer Hacair: az egyik legnagyobb hatású marxista cionista szervezet. 1913-ban Galíciában és Lengyelországban különféle cionista csoportok egyesültek e néven. A sómér alija már 1919-ben megindult Palesztinába. A Hasomer Hacair saját nevelési rendszert és kibucszervezetet alakított ki. Ekkoriban két központtal működött: Varsóban és Merhavján (Palesztina). A második világháború alatt a németek

megszállta Európában aktívan részt vett az ellenállási mozgalmakban. A húszas évek végén Magyarországon is megjelent, s rövid idő alatt jelentős ismertségre tett szert a szervezet, tagsága egy-kétezer fő körül mozgott. A Hasomer Hacair IV. világkonferenciáján (Poprád, Csehszlovákia) a mintegy ezer delegátusból húszan képviselték Magyarországot. A mozgalomnak világviszonylatban ekkor mintegy hetvenezer tagja volt. A sómérok a harmincas években hivatalosan a Magyar Cionista Szövetségi ifjúsági szakosztályaként, illetve a szövetség VII–VIII. kerületi fiókegyesületeként működtek. 1938-tól Hanoar Haivri néven tevékenykedtek. A szervezet 1945-től 1949-ig törvényes keretek között működött, majd 1949-es feloszlatásukat követően „illegálisan" folytatták tényked esüket.

Ihud Mapaj: a Mapaj Palesztinán kívüli szervezete. A Mapaj 1930-ban Palesztinában alakult a Hapoel Hacair és az Ahdut Haavoda pártokból. A baloldali párt igyekezett megőrizni tömegpárt jellegét. A Poale Cion baloldala és a Hasomer Hacair nem lépett be a Mapajba. A szervezet Magyarországon a második világháború után a helyi cionista mozgalom meghatározó erejévé vált, elnöke a később bebörtönzött Dénes Béla volt. Az Ihud Mapaj Magyarországon 1949-ben szüntette be a tevékenységét.

Jewish Agency (Szochnut): a Zsidó Ügynökség létrehozásának igényét a Palesztinát brit mandátumként elismerő, a Népszövetség által 1922-ben elfogadott dokumentum 4. cikkelye tartalmazta. Az ügynökség megalakítását a XVI. cionista kongresszuson (1929, Zürich) határozták el. A szervezet jelentőségét növelte, hogy – a lefektetett elvek szerint – a nem cionisták ötvenszázalékos aránnyal vehettek részt benne. A Jewish Agency célja a palesztinai zsidó bevándorlás előmozdítása volt, így a nem cionista elemek idővel kiszorultak a szervezetből. Az ügynökségnek diplomáciai feladatai is voltak: a cionista mozgalmat és a világ

zsidóságát képviselte a Népszövetségnél és más nemzetközi fórumokon. A Szochnut különféle ügyosztályokat (departments) hozott létre (például bevándorlási osztály stb.), amelyek később az izraeli kormány szerveivé váltak.

Joint (American Jewish Joint Distribution Committee): 1914-ben New Yorkban alakult amerikai zsidó segélyszervezet. 1938-tól magyarországi zsidókat is támogatott. A második világháborút követően aktívan részt vállalt a vészkorszakot túlélt zsidóság kisegítésében, tizenöt európai országban összesen több mint tizenhétmillió dollárt osztott szét a rászorulók között. A kommunista hatalomátvétel után, 1949 decemberében a Joint magyarországi igazgatóját, Israel G. Jacobsont letartóztatták, majd kiutasították az országból. 1953 és 1991 között a Joint képviselete szünetelt Magyarországon.

Klalcionisták: általános cionisták. Az irányzat 1907-ben jelent meg a Cionista Szervezeten belül. A magukat általános cionistaként meghatározók csak a bázeli programot fogadták el. Az 1921-ben megrendezett XII. cionista kongresszust követően a Cionista Szervezet tagjainak több mint hetven százaléka tartotta magát klalcionistának, de 1931-re számuk – a mozgalom bal- és jobboldali frakcióinak megerősödésével – harminchat százalékra csökkent. Az általános cionisták tábora is többszörösen tagolt volt, létezett például A és B frakció. Az A frakció a baloldal felé, a B pedig a revizionista jobboldal felé orientálódott. Magyarországon a második világháború előtt a Magyar Cionista Szövetség vezetősége klalcionistákból állt, mivel a magyarországi pártrendszer 1921–1922 és 1938 között a bal- és jobboldal irányába egyaránt zárt volt. Az általános cionisták 1949-ben beszüntették tevékenységüket Magyarországon.

Lömaan Cion (jelentése: Cionért): 1948. január 20-án alakult, a Magyar Cionista Szövetség „vallásellenes" politikáját ellenző, „régivágású" cionistákból álló csoport. Tagja volt többek között dr. Herskovits Fábián rabbi és dr. Richtmann Mózes tanár. Tevékenységüket 1949-ben beszüntették.

Magyar Cionista Szövetség (MCSZ): magyarországi országos cionista szervezet. Az MCSZ alapszabályát a Belügyminisztérium 1927-ben fogadta el. A szövetség amellett, hogy összefogta a magyarországi cionistákat, a különféle cionista pártok és ifjúsági szervezetek számára is tevékenységi keretet biztosított. A szövetségben fontos szerepet töltött be a budapesti anyaegyesület. A Magyar Cionista Szövetség rendelkezett választmánnyal, intézőbizottsággal, tisztikarral, szakosztályokkal és elnökkel. Taglétszáma a harmincas években a becsült adatok szerint mintegy négy-ötezer fő volt, s ez a szám csak a területi visszacsatolásokkal változott meg. A második világháború után a taglétszám – a disszimilációs konjunktúra hatására – a többszörösére növekedett, s idővel a harmincöt-negyvenezret is elérte. A szövetséget többször is betiltották, tevékenységét időről időre korlátozták. 1940. július 11-én a belügyminiszter a budapesti központ kivételével az összes helyi csoportot, valamint „szakosztályt, tanfolyamot" feloszlatta. A szövetség működését 1943. december 14-én ismét engedélyezték, majd 1944. április 6-án Baky László a Belügyminisztérium politikai államtitkáraként újfent feloszlatta a szervezetet. Bár a szövetség működése a második világháborút követően de jure nem volt biztosítva, ténykedése elé a hatóságok egészen 1949. március 13-ig nem gördítettek akadályt.

Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelési Egyesület (Mikéfe): 1842-ben alakult, alapvetően a mezőgazdasági és ipari munkákat a hazai zsidóság körében elterjeszteni szándékozó egyesület, amely tanoncotthont és kertészképző telepet is létrehozott. Az egyesület már az első világhá-

ború után kapcsolatba került a cionista mozgalommal, majd a kötelék 1944 után megerősödött. A szervezetet 1949-ben feloszlatták.

Magyar Izraeliták Országos Képviselete (MIOK): Magyarországon 1950-ben az állam nyomására az izraelita felekezet egyesítette az összes magyarországi zsidó hitközséget; országos irányító szerve a neológ országos csúcsszervezet, a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája (MIOI) lett. A szervezet nevét 1951-ben Magyar Izraeliták Országos Képviseletére változtatták. A MIOK 1990-ben megszűnt, és Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (Mazsihisz) néven szerveződött újjá.

Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége (MZSPPSZ): cionistabarát társadalmi egyesület. 1926 decemberében alakult azzal a céllal, hogy a magyar zsidóság szélesebb rétegeit bevonja Palesztina újjáépítésének munkájába. Vezetőségének tagjai (például Székely Ferenc udvari tanácsos, Kohner Adolf báró stb.) a magyar zsidóság tehetősebb csoportjaiból kerültek ki. A szövetség szakosztályaként működött a két cionista alap, a Keren Kajemet Lejiszrael és a Keren Hajeszod. Az egyesületnek 1929-ben több mint ezer tagja volt. A szövetség a második világháború után, 1947 őszén újjáalakult, majd a Belügyminisztérium – a törvényesség látszatára sem ügyelve – 1949 márciusában feloszlatta.

Makkabi Hacair: baloldali cionista ifjúsági szervezet, amely politikailag a Mapajhoz állt közel. Magyarországon a harmincas évek második felében jelentek meg, tevékenységüket főként a felsőfokú zsidó tanintézményekben (Országos Izraelita Tanítóképző Intézet, Rabbiképző Intézet) fejtették ki. Változást az első bécsi döntés hozott, mivel a Magyarországhoz csatolt területen erőteljes volt a Makkabi Hacair jelenléte. A szervezet a háborút követően is meghatározó szerepet töltött be a

magyarországi cionista mozgalmon belül. A Makkabi Hacair Magyarországon 1949-ben szüntette be tevékenységét.

Mapaj (Mifleget Poale Erec Jiszrael – Erec Jiszraeli Munkáspárt): nagy izraeli balközép párt, amely 1930-ban jött létre a Hapoel Hacair és az Ahdut Haavoda pártok egyesülése révén. Az Izraeli Munkapártba való 1968-as beolvasztásáig az izraeli politikai élet domináns erejeként tartották számon.

Mapam (Mifleget Poalim Meuhedet – Egyesült Munkáspárt): 1948 júniusában az Ahdut Haavoda-Poale Cion és a Hasomer Hacair egyesülésével létrejött párt, amely a Mapajtól balra helyezkedett el a politikai palettán. Mapam-sliahok Magyarországon is működtek.

Mizrahi: vallásos cionista világszervezet. 1902-ben Vilnában (ma: Vilnius, Litvánia) alakult meg. A cionista mozgalom vallási aspektusát, az Erec Jiszraelre vonatkozó tradicionális előírásokat hangsúlyozta ki. A Mizrahi fontos szerepet játszott mind a cionista kongresszusokon, mind a jisuv (palesztinai zsidó társadalom) életében. Magyarországon a szervezett cionisták harmada a soraiból került ki, s ez az arány a második világháború után sem változott. Magyarországon 1949-ben beszüntette a tevékenységét.

Revizionisták: jobboldali cionisták, akik a herzli, „eredeti" cionizmust kérték számon a Cionista Szervezeten, amelynek revízió alá vételére törekedtek (innen az elnevezés). A revizionisták a zsidó államnak a Jordán mindkét partján történő megalapítását tűzték ki célul. Elutasították az osztályharcot és a zsidó–arab szolidaritást. Vezetőjük a rendkívül tehetséges Vlagyimir Zsabotyinszkij volt, aki egy személyben lépett fel íróként, szervezőként, orátorként és politikusként. A két világháború között szakítottak a Cionista Szervezettel, amelyhez csak

a második világháború után csatlakoztak ismét. Eközben 1935-ben, a kiválást követően megalapították az Új Cionista Szervezetet. Eszmei és gyakorlati értelemben is ott bábáskodtak az Irgun-csoport születésénél, és a Stern-csoport robbantásos merényletei mögött is ők álltak. Aktívan részt vettek az illegális aliják szervezésében és az ellenállási mozgalmakban. Revizionista szervezet Magyarországon is létezett, de létszámuk sohasem haladta meg a néhány százat. A háború után a baloldali orientációjú cionista „mainstream" kiközösítette és megbélyegezte Zsabotyinszkij magyar tanítványait.

WIZO (Women's International Zionist Organisation): 1920-ban alapított női cionista világszervezet, amelynek 1949-ig Magyarországon is működött csoportja. A WIZO magyar tagozata a rendszerváltást követően újjáalakult.

Források és irodalom

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.1. A volt zárt irattár levéltári anyaga
IV-15 a – Gálos Henrik és Dénes Béla ügye
IV-15 b – Gálos Henrik és társa
VII 13-b – I. G. Jacobson

3.1.5. Operatív dossziék
O-17169. – Ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták

3.1.9. Vizsgálati dossziék
V-55479. – Fränkl Jenő és társa
V-60775. – Dr. Kertész Sándor
V-107118. – Garamvölgyi Sándor és társa
V-108606/1–4. – Engländer Tibor és társai
V-111724. – Steiner Júlia és társai
V-112014. – Signer Judit

Budapest Főváros Levéltára (BFL)
XXV.4.f – Fővárosi Bíróság, titkos ügykezelés alól kivont perek iratai (1951–1980)

Central Zionist Archives (CZA, Jeruzsálem, Izrael)
S68/282. – Office of Eliyahu Dobkin

Israel State Archives (ISA, Jeruzsálem, Izrael)
F.M.2502/15 I. – Hungary-Aliyah

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
XIX-B-1-h – Belügyminisztérium. Egyesületi Főosztály, II. sorozat, 343. doboz. Magyar Cionista Szövetség
XIX-J-1-k – Külügyminisztérium. Általános iratok, Izrael (1945–1964)

Magyar Orthodox Izraelita Levéltár és Könyvtár (MOILK) iratai

Yad Yaari Research and Documentation Center – Givat Haviva (GH, Izrael)
3/2.6-2.

Egyéb források

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Történeti Interjúk Tára
Engländer Tibor-interjú, 371. sz.

OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár
Cionizmus 1946

Felhasznált irodalom

Adler, Nanci 2012: *Keeping Faith with the Party.* Bloomington, Indiana University Press.

Bentzur, Eytan – Leonidovich, Boris (szerk.) 2000: *Documents on Israeli-Soviet Relations, 1941–1953.* London–Portland, Or., Frank Cass Publishers.

Dénes Béla 2002: *Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai.* Budapest, magánkiadás.

Frojimovics Kinga 2008: *Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon.* Budapest, MTA Judaisztikai Kutatóközpont.

Gadó János 1992: Elkésett forradalom a hitközségen. Beszélgetés Engländer Tiborral. *Szombat,* 1992/8. 17. http://www.szombat.org/archivum/elkesett-forradalom-a-hitkozsegen, 2019. augusztus 30.

Gadó János 2006: „Nem hittem, hogy ezt négy évvel meg lehet úszni." Interjú Engländer Tiborral, a Magyarországi Cionista Szövetség elnökével az 1945–1956 közötti időszakról. *Szombat,* 2006/8. 14–17. https://www.szombat.org/politika/3752-nem-hittem-hogy-ezt-negy-evvel-meg-lehet-uszni, 2019. szeptember 4.

Garai, George 1979: *The Policy towards the Jews, Zionism and Israel of the Hungarian Communist Party.* London, The London School of Economics and Political Science (PhD-értekezés).

Gereben Ágnes 2000: Ilja Ehrenburg és a szovjet állami antiszemitizmus. *Kortárs,* 2000 (44) 6. 94–106.

Hevő Péter 2014: A Slánský-per anticionista jellege és annak következményei. In Majoros István (főszerk.): *Hindu istenek, sziámi tigrisek. Balogh András 70 éves.* Budapest, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 229–240. https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/18314, 2019. augusztus 28.

Klenjánszky Sarolta 2016: „Világ fiataljai, egyesüljetek!" Az 1949-es budapesti Világifjúsági Találkozó és a francia fiatalok részvétele a fesztiválon történeti kontextusban. *Múltunk,* 2016/1. 207–232.

Laine-Frigren, Tuomas 2016: *Searching for the Human Factor. Psychology, Power and Ideology in Hungary during the Early Kádár Period.* Jyväskylä, University of Jyväskylä (Jyväskylä Studies in Humanities 280.) https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/48507/978-951-39-6536-5_väitös130216.pdf?sequence=1, 2019. szeptember 4.

Müller Rolf 2017: *Az erőszak neve: Péter Gábor.* Budapest, Jaffa.
Novák Attila 2000: Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon. Budapest, Múlt és Jövő.
Novák Attila 2006: Ortodox tanító az állambiztonság fogságában. *Szombat,* 2006/2. 18–20. https://www.szombat.org/tortenelem/3652-ortodox-tanito-az-allambiztonsag-fogsagaban, 2019. augusztus 28.
Novák Attila 2009: Cionizmus a két világháború közti Magyarországon. In Szalai Anna (szerk.): *Hágár országa. A magyarországi zsidóság – történelem, közösség, kultúra.* Budapest, Antall József Alapítvány–Kossuth. 133–140.
Schmidt Mária 1995: „Ez a per lesz a legek lege." Adalékok a torzóban maradt 1952–53-as budapesti zsidóellenes tisztogatásokhoz. *Szombat,* 1995/4. 30–31.
Shafir, Michael 2003: Emberarcú sztálinizmus? *Korunk,* 2003/2. 47–63.
Szalai Ágnes 2006a: Az 1949-es magyarországi cionista per. *Szombat,* 2006/2. 14–17. http://www.szombat.org/tortenelem/3651-az-1949es-magyarorszagi-cionista-per, 2019. augusztus 26.
Szalai Ágnes 2006b: A magyarországi kommunista diktatúra zsidó áldozatai (1949–1954). In Randolph L. Braham (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról.* IV. kötet. Budapest, Presscon. 217–267.
Toronyi Zsuzsa 2002: Engländer Tibor és társainak pere. In *„Szólj Izráel fiaihoz…" (Mózes II. könyve 31.13.). (Dr. Engländer Tibor, a Magyarországi Cionista Szövetség elnöke 70. születésnapjára. A Bethlen Téri Füzetek melléklete.)* Budapest, Magyarországi Cionista Szövetség. 23–30.
Varga László 2015: A Zsidó Tanács utóélete. *Élet és Irodalom,* 2015 (59) 1–2. 14. http://holocaust.archivportal.hu/sites/default/files/essay/doc/varga_laszlo_a_zsido_tanacs_utoelete.pdf, 2019. augusztus 28.
Varga Sándor 1990: Engländer Tibor. *Szombat,* 1990/9. 9.
Várnai Pál 2006: „Apámat elhurcolták azzal, hogy egy kis kihallgatásra viszik…" Domonkos Istvánnal beszélget Várnai Pál. *Szombat,* 2006/1. 21–23. https://www.szombat.org/politika/3653-apamat-elhurcoltak-azzal-hogy-csak-egy-kis-meghallgatasra-viszik, 2018. október 11.
Zinner Tibor 2001: Az 1953-as „cionista" per. In Püspöki Nagy Péter (szerk.): *1100 éves együttélés. A magyar és a magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában.* Budapest, Magyarországi Holocaust Emlékalapítvány. 216–251.

Cikkek nyomtatott és online napi- és hetilapokban

Breuerpress.com

Naftali Kraus: Aki a halált is kiviccelte. *Breuerpress.com,* 2006. április 20. https://www.breuerpress.com/2006/04/20/aki-a-halalt-is-kiviccelte/, 2019. szeptember 4.

Haderech

Tuskó Dávid: A tömegek alijavágya mint politikai tényező. 1945. augusztus 16. 1.

Jewish Telegraphic Agency Daily News Bulletin

Mapam Urged to Quit World Zionist Organization and Histadrut. 1952. március 3. 3.

Israeli Mapam Member Mordechai Oren Arrested by Czech Authorities. 1952. március 24. 4.

Új Élet

A Magyar Cionista Szövetség ügyeit felszámoló bizottság nyilatkozata. 1949. március 24. 1.

Engländer Tibor: Szerelmem, Izrael. 1998. május 1. Ünnepi melléklet, 3. http://www.zsido.hu/ujelet/archiv/u980914.html, 2019. augusztus 30.

Honlapok

https://billiongraves.com (nemzetközi temetkezésihely-adatbázis)

https://mfa.gov.il/memorial/Pages/Home.aspx (a korábban külügyi szolgálatot ellátó izraeli diplomaták emlékoldala az izraeli külügyminisztérium honlapján)